

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΕΤΟΣ ΙΣΤ'.

ΙΟΥΝΙΟΣ 1953

ΑΡΙΘ. 139

ΤΟ ΚΥΚΝΕΙΟΝ ΤΟΥ ΑΣΜΑ

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΔΗΜΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Ἡ μορφή τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἔχει διαπλασθῆ εἰς ἕναν ἀπό τοὺς ὀρασιότερους θρύλους τοῦ Ἑθνους μας. Πόσον δίκαιον εἶχεν ἡ λαϊκὴ ψυχὴ, νὰ ἀνυψώσῃ τόσο ὑψηλὰ τὴν ὑπέροχον αὐτὴν φυσιογνωμίαν τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν κατωτέρω δημηγορίαν του, τὴν ὁποίαν ἐξεφώνησεν εἰκοσιτέσσαρας μόλις ὥρας πρὸ τοῦ θανάτου του. Τὸ περιοδικὸν μας τὴν προσφέρει μεταφρασμένην εἰς τὴν νεοελληνικὴν, εἰς εὐλαβῆς μνημόσυνον ἐκείνου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰς ὑστάτας στιγμὰς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τόσο εὐγλωττα διετύπωσε τοὺς βαθυτέρους πόνθους τῆς ἐθνικῆς μας ψυχῆς.

«Εὐγενέστατοι ἄρχοντες καὶ ἐκλαμπρότατοι δῆμαρχοι καὶ στρατηγοὶ καὶ γενναῖοτατοι συστρατιῶται, σεῖς γνωρίζετε καλῶς ὅτι ἔφθασεν ἡ ὥρα!

Ὁ ἀντίπαλος θέλει νὰ φέρῃ ἡμᾶς εἰς στενόχωρον θέσιν, χρησιμοποιοῦν πάσαν πολεμικὴν μηχανὴν καὶ τέχνην. Θέλει προσέτι νὰ κάμῃ πόλεμον σφοδρὸν καὶ νὰ προκαλέσῃ συμπλοκὴν καὶ σύρραξιν μεγάλην καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης... Διὰ τοῦτο σᾶς λέγω καὶ σᾶς παρακαλῶ, νὰ σταθῆτε ἀνδρείως καὶ μὲ γενναίαν ψυχὴν, ὅπως ἐπράξατε πάντοτε μέχρι τώρα, πολεμοῦντες κατὰ τῶν ἐναντιῶν τῆς πίστεώς μας. Παραδίδω εἰς τὰς χεῖράς σας τὴν ἐκλαμπροτάτην καὶ περιφημοῦν αὐτὴν πόλιν καὶ πατρίδα μας καὶ βασιλεύουσαν τῶν πόλεων.

Καλῶς, λοιπόν, γνωρίζετε, ἀδελφοί, ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως ὀφείλομεν νὰ προτιμησώμεν νὰ ἀποθάνωμεν, παρὰ νὰ ζώμεν, διὰ τέσσαρα τινα:

Πρῶτον μὲν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ τῆς θρησκείας.

Δεύτερον ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Τρίτον ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, ὡς ἐκλεκτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ

Τέταρτον ὑπὲρ συγγενῶν καὶ φίλων.

Λοιπόν, ἀδελφοί, ἐὰν δι' ἕνα ἕκαστον ἀπὸ αὐτὰ χωριστὰ ὀφείλομεν νὰ ἀγωνιζώμεθα μέχρι θανάτου, πολὺ περισσότερον, ὅπως βλέπετε σαφῶς, προκειμένου περὶ τῶν τεσσάρων ὁμοῦ, τὰ ὁποῖα κινδυνεύομεν νὰ χάσωμεν. Ἐὰν ὁ Θεός, διὰ τὰ πλημμελήματα τὰ ἰδικά μου, παραχωρήσῃ τὴν νίκην εἰς τοὺς ἐχθρούς, κινδυνεύομεν πρὸς χάριν τῆς ἀγίας μας πίστεως, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐδώρησεν ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ ἰδικοῦ Του αἵματος. Αὕτη εἶναι τὸ πολυτιμότερον ἐξ ὅλων. Διότι καὶ ἐὰν κανεὶς κερδίσῃ δόλοκληρον τὸν κόσμον, χάσῃ δὲ τὴν ψυχὴν του, ποῖον τὸ ὄφελος; Δεύτερον (ἐὰν νικηθώμεν) θὰ χάσωμεν τὴν τόσον περιφημον πατρίδα μας καὶ τὴν ἐλευθερίαν μας. Τρίτον θὰ χάσωμεν τὴν βασιλείαν... Τέταρτον δὲ στερούμεθα τῶν φιλάτων μας τέκνων καὶ συζύγων καὶ συγγενῶν.

Εἶναι ἤδη πενήνταεπτά ἡμέραι, ἀφ' ὅτου ὁ Σουλτᾶνος ἦλθε καὶ μᾶς ἀπέκλεισε καὶ ἔκτοτε ἡμέραν καὶ νύκτα, μὲ πᾶσαν δύναμιν καὶ μηχανὴν, δὲν ἔπαυσε νὰ μᾶς πολιορκῇ, ἀλλὰ μὲ τὴν χάριν τοῦ παντελοῦ Χριστοῦ πολλάκις μέχρι τώρα κακῶς ἀπέπεμψθη ἀπὸ τὰ τείχη ἐντροπιασμένος. Καὶ τώρα πάλιν, ἀδελφοί, μὴ δειλιάσετε. Ἐὰν

τὸ τεῖχος ἐδῶ καὶ ἐκεῖ κατεστράφη ἀπὸ τὸν βομβαρδισμόν, ὅπως βλέπετε, κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ διωρθώσαμεν πάλιν. Ἄλλως τε ἡμεῖς ὄλην μας τὴν ἐλπίδα τὴν ἔχομεν ἀναθέσει εἰς τὴν ἀκαταμάχητον δόξαν τοῦ Θεοῦ. Οὗτοι ἐν ἄρμασι καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις, καὶ δυνάμει καὶ πλήθει, ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν πεποιθαιμας, ὅπως ἐπίσης δεύτερον καὶ εἰς τὰς χεῖρας μας καὶ τὴν ρωμαλέότητά μας, τὴν ὁποῖαν μᾶς ἐχάρισεν ἡ θεία δύναμις.

Γνωρίζω δὲ ὅτι κατὰ τὴν συνήθειάν των θὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον μας μὲ βανασότητα καὶ ἔπαρσιν καὶ βίαν, διὰ νὰ μᾶς καταπονήσουν, ἐπειδὴ εἴμεθα ὀλίγοι καὶ μᾶς φέρουν οὕτως εἰς δύσκολον θέσιν. Θὰ ἔλθουν δὲ μὲ φωνὰς μεγάλας καὶ ἀναριθμήτους ἀλαλαγμούς διὰ νὰ μᾶς φοβήσουν. Τὰς τοιαύτας ἀνοησίας των τὰς γνωρίζετε καλῶς καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σᾶς ὁμιλήσω δι' αὐτάς. Ἐντὸς ὀλίγου θὰ τὰ κάμουν ὅλα αὐτά, καὶ πέτρας πολλάς, καὶ βέλη, καὶ βλήματα, ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, θὰ πετοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὰς κεφαλὰς μας. Ἐλπίζω ὅμως, ὅτι μὲ ὅλα αὐτά δὲν θὰ κατορθώσουν νὰ μᾶς βλάψουν, διότι σᾶς βλέπω καὶ ἀγάλλομαι καὶ μὲ τοιαύτας ἐλπίδας τρέφεταί ὁ λογισμὸς μου, ὅτι ἂν καὶ εἴμεθα πάρα πολὺ ὀλίγοι, ἐν τούτοις ὅλοι εἴμεθα ἐπιδέξιοι καὶ ἐξησηκήμενοι, ταυτοχρόνως δὲ ρωμαλέοι, δυνατοὶ καὶ γενναῖοκαρδοὶ καὶ καλῶς παρεσκευασμένοι. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν καὶ τὴν σύρραξιν νὰ σκεπάζετε καλὰ τὴν κεφαλὴν σας μὲ τὴν ἀσπίδα, ἢ δὲ δεξιὰ, ἢ ὁποῖα κρατεῖ τὴν ρομφαίαν, ἃς εἶναι πάντοτε μακρά. Αἱ περικεφαλαῖαι σας καὶ οἱ θώρακες καὶ ἡ σιδηρόφρακτος ἐνδυμασία σας, μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα ὅπλα σας, εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικὰ καὶ κατὰ τὴν συμπλοκὴν θὰ εἶναι πολὺ ὠφέλιμα. Αὐτὰ οἱ ἀντίπαλοί μας οὔτε τὰ μεταχειρίζονται οὔτε τὰ ἔχουν. Ἐπίσης ἡμεῖς εὐρισκόμεθα μέσα ἀπὸ τὰ τεῖχη καὶ προφυλασσόμεθα, ἐκείνοι ὅμως ἔρχονται ἀκάλυπτοι καὶ προχωροῦν μὲ πολὺν κόπον.

Δι' αὐτὸ, ὃ συστρατιῶται, γίνεσθε ἐτοιμοὶ καὶ στερεοὶ διὰ τοὺς οἰκτιρομῶς τοῦ Θεοῦ, καὶ μεγαλόψυχοι. Γνωρίζετε καλῶς ὅτι ὁ Ἐμίρης αὐτός, χωρὶς νὰ ἔχη καμμίαν εὐλογον αἰτίαν, κατέλυσε τὴν φιλίαν, τὴν

ὁποῖαν εἴχομεν συμφωνήσει μεταξύ μας, καὶ ἠθέτησε τοὺς πολλοὺς τοῦ ὄρκους, τοὺς ὁποίους τοὺς ἐθεώρησεν ὡς μηδέν, καὶ αἰφνιδίως ἤλθε καὶ ἀνήγειρεν ἕνα φρούριον εἰς τὸ στενὸν τοῦ Ἀσωμάτου, διὰ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ μᾶς βλάπτῃ συνεχῶς. Τοὺς ἀγρούς μας, τὰ περιβόλια μας, τοὺς κήπους μας καὶ τὰς κατοικίας μας τὰ κατέκαυσε. Ὅσους ἀδελφούς μας Χριστιανοὺς εὗρεν ἐκεῖ τοὺς ἐθανάτωσε ἢ τοὺς ἠχμαλώτισε... Ἄφου, λοιπόν, ἀδελφοί, ἤλθε καὶ μᾶς ἀπέκλεισε... καθ' ἑκάστην ζητεῖ πῶς νὰ καταπῆ καὶ ἡμᾶς καὶ τὴν πόλιν αὐτήν, τὴν ὁποῖαν ἀνήγειρε ὁ τρισμακάριστος καὶ μέγας ἐκεῖνος βασιλεὺς, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος τὴν ἀφιέρωσεν καὶ τὴν ἐχάρισεν εἰς τὴν πάναγνον καὶ ὑπέραγνον Δέσποινα ἡμῶν Θεοτόκον Μαρίαν, διὰ νὰ κυριαρχήσῃ καὶ νὰ εἶναι ἀσκήτη καὶ βοηθὸς τῆς πατρίδος μας, καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίς καὶ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς.

...Αὐτός (δηλαδὴ ὁ Μωάμεθ) θέλει νὰ τὴν ὑποδουλώσῃ καὶ ἐκείνην, ἢ ὁποῖα ἦτο κυρία τῶν ἄλλων πόλεων, νὰ τὴν ὑποβάλλῃ εἰς τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας καὶ τὰς ἀγίας ἐκκλησίας μας, ὅπου ἐπροσκυνεῖτο ἡ ἅγια Τριάς καὶ ἐδοξολογεῖτο τὸ Πανάγιον Πνεῦμα καὶ ὅπου οἱ ἄγγελοι ἠκούοντο νὰ ὑμνοῦν τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἔνσαρκον οικονομίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου, θέλει νὰ τὰς καταστήσῃ προσκύνημα τῆς ἰδικῆς του πίστεως καὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ ἴσως κατοικητήριον ἀλόγων καὶ καμήλων. Λοιπόν, ἀδελφοί καὶ συστρατιῶται, ἔχετε αὐτὰ κατὰ νοῦν, διὰ νὰ μείνῃ τὸ μνημόσυνόν σας αἰώνιον καὶ ἡ ἀνάμνησίς σας καὶ ἡ φήμη σας καὶ ἡ ἐλευθερία σας διατηρηθῶν αἰωνίως».

(Τέλος, ἀφου προσέθεσεν ὀλίγα, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Λιγυρούτας, κατέληξεν).

«Δὲν ἔχω καιρὸν νὰ σᾶς εἶπω περισσότερα. Μόνον τὸ τεταπεινωμένον σιχηπτρον μου ἀναθέτω εἰς τὰς χεῖράς σας διὰ νὰ τὰ διαφυλάξητε μὲ εὐμένειαν. Σᾶς παρακαλῶ δὲ καὶ αὐτὸ ζητῶ ἐπιμόνας ἀπὸ τὴν ἀγάπην σας, ἵνα δώσητε τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἀρχηγούς σας, ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ τάγματός του καὶ τῆς ὑπῆ-

ρεσίας του.

Ἄς γνωρίζετε, λοιπόν, τοῦτο. Καί ἐάν φυλάξετε μὲ ὄλην σας τὴν καρδίαν, ὅσα σᾶς παρήγγειλα, ἐλπίζω εἰς τὸν Θεόν, ὅτι θὰ λυτρωθῶμεν ἀπὸ τὴν παροῦσαν δικαίαν

αὐτοῦ ἀπειλήν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὁ ἀδαμάντινος στέφανος σᾶς περιμένει εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἡ μνήμη σας θὰ μείνη αἰώνιος καὶ θὰ εἶναι ἀνάταξια εἰς τὸν κόσμον αὐτόν». Ἀπόδοσις Ἰ. Ἰ. Κ

Ἡ ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΕΤΕΙΟΣ

Ὁ στέφανος ὁ ἀδαμάντινος ἐν οὐρανοῖς ἐναπόκειται ὑμῖν, καὶ μνήμη αἰώνιος

Κωνσταντῖνος

Στίφη τῆς βίας τῆς ὠμῆς κι' ἀγέλες τοῦ χαμοῦ
βροντοῦν τὴν Πύλη τὴ Χρυσῆ,
στὰ τείχη σκαρφαλώνουν....

Κύριε ἐλέησον, Κύριε ἐλέησον,
Κύριε ἐλέησον.

Κροτοῦν πολέμου τύμπανα, κεράτινα ἀντηχοῦν
φωνές...
ἀλαλαγμοί...

Τῆ Βασιλεύουσα κυκλώνουν.

«**Δ**ὰ ἐλλάχέ ἰλ... Ἄλλάχ...».

.....
«Ἄλλάχ ἱκτέρ Ἄλλάχ...».

Τῆς Θείας Σοφίας ὁ ναὸς ἀντιβουίξει.

Δούλη ἢ Πατρίδα.

Σειοῦνται κι' οἱ ἑφτὰ
λόφοι...

Στὸν Ἅγιο Ρωμανὸ

ἢ τρομερῆ τοῦ μισοφέγγαρου παντιέρα
κυματίζει.

Δούλη ἢ Πατρίδα.

«Δά... ἐλλάχέ... ἰλ Ἄλλάχ... Βέ...

Ἰ σ τ α μ π ο ὺ λ

Ποῖς εἶπε πὼς ξεχάσαμε;

—Πὼς τὴν Ἁγιά Σοφιά ξεχάσαμε;

Πὼς ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα ἔσβυσε καὶ πάει.

Ἐδῶ,

κάθε στιγμή κι' ἓνας ἀγῶνας μας

ὁποῦ τὸ φῶς πάντα νικαίει.

Ποῖς τῶπε πὼς ξεχάσαμε;

Τί εἶν' τάχα κεῖ μισὴ χιλιάδα χρόνια

γιά τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα,

γιά τοὺς Ἑλληνες

γιά τὴν Ἑλλάδα τὴν Αἰώνια.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΜΠΟΛΕΤΣΗΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ

ΕΝΩ Ο ΚΛΟΙΟΣ ΠΕΡΙΣΦΙΓΕΤΑΙ

Ἡ θλιβερά τύχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχεδὸν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιε' αἰῶνος ἦτο ἤδη προδιαγεγραμμένη. Κατὰ τὸν χιλιετῆ βίον τῆς εἰκοσιεννέα φορὰς εἶχε πολιορκηθῆ καὶ ἄλλας τόσας εἶχε διασωθῆ.

Ἄλλὰ ὅταν κατὰ τὸ 1451 εἰς τὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ Μωάμεθ ὁ Β', ὁ πορθητῆς, ἐφαίνετο πλέον, ὅτι ἡ ὥρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ἤδη σημάνει. Ὡς μοναδικὸν ὄνειρόν του εἶχε τὴν κατάλημιν τῆς πρωτεύουσας τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία ἄλλως τε ἦτο σχεδὸν καὶ ἡ μόνη περιφέρεια εἰς τὴν ὁποίαν ὁ αὐτοκράτωρ ἐξήσκει τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματά του. Κατ' ἀκριβείαν μάλιστα, οὔτε ἐκεῖ ἦτο πλήρης ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία, καθ' ὅσον τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα εἶχον δοθῆ εἰς τοὺς ξένους ἀποίκους, τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς Γενοβέζους, περιώριζαν κατὰ πολὺ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ τὸ χαμηλὸν ἠθικὸν τῶν κατοίκων τῆς Πόλεως: Αἱ διαδόσεις διὰ τὸ προσεχές τέλος τῆς, ἤδη ἀρκετὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως, ὠργιάζον μεταξὺ καὶ τῶν ξένων καὶ αὐτῶν τῶν κατοίκων τῆς. Εἶχον ἀνασυρθῆ ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰῶνων διάφοροι «προφητεῖαι», αἱ ὁποῖαι ἠΐξαν τὴν ἀγωνίαν καὶ τὸν φόβον ὅλων ἀκόμη περισσότερον. Τόση δὲ ἦτο ἡ μανία, ἡ ὁποία εἶχε καταλάβει ὅλους πρὸς ἀνακάλυψιν διαρκῶς καὶ νέων «προφητειῶν», ὥστε τὸ πρῶγμα νὰ προσεγγίξῃ τὰ ὄρια τοῦ γελίου καὶ νὰ καταντᾷ κυριολεκτικῶς παράκρουσις. Ἐπὶ παραδείγματι, ἓνας Βενετὸς χειρουργός, ὁ ὁποῖος ὑπηρετεῖ εἰς τὰ Βενετικὰ πλοῖα καὶ ἔχει κρατῆσει λεπτομερῆς ἡμερολόγιον τῆς Ἀλώσεως, ὁ Nicolo Barbaro, ἀναφέρει, ὅτι ἐπιστεῖετο ὅτι ὁ

ἅγιος Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου ὁ ἔφιππος ἀνδριάς ἦτο πρὸ τῆς ἀγίας Σοφίας, διὰ τῆς χειρὸς δεικνύων τὴν Ἀνατολήν, ἦτοι τὴν Τουρκίαν, ἔλεγεν: «Ἐκεῖθεν θὰ ἔλθῃ ἐκεῖνος, ὅστις θὰ μὲ νικήσῃ». Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μιᾶς τοιαύτης ἀτμοσφαιρας μερικοὶ ἐγκατέλειπον τὴν Πόλιν διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Μόνον τὴν 26ην Φεβρουαρίου τοῦ 1453 εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἑπτακόσια ἄτομα. Ἄλλοι μέρος τῆς περιουσίας των εἶχαν ἤδη φυγαδεύσει εἰς χώρας τῆς Δύσεως. Οἱ πλοῦσιοι, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, ὅπως εἶναι ἡ τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Λουκά Νοταρᾶ, ἠρνοῦντο νὰ προσφέρουν εἰς τὸ κράτος ποσὰ ἀνάλογα πρὸς τὴν κρισιμότητα τῶν περιστάσεων. Οἱ πτωχοὶ δὲν ἦσαν πρόθυμοι εἰς παροχὴν ὑπηρεσιῶν. Ὁ μισθοφορικὸς στρατὸς δὲν ἦτο πειθαρχημένος. Ὁ λαὸς ἦτο διηρημένος εἰς δύο παρατάξεις, τοὺς Ἐνωτικοὺς καὶ ἀνθενωτικοὺς, αἱ ὁποῖαι ἔτρεφον βαθὺ μῖσος μεταξὺ των: Αἱ συζητήσεις «ἐν ἀγοραῖς, ἐν τριόδοις, ἐν βασιλείοις» ἦσαν σφοδραὶ. Οἱ μὲν ἐπέριπτον τὴν εὐθύνην εἰς τοὺς δὲ διὰ τὰ ἐπερχόμενα δεινὰ, πρῶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερον ἀκόμη μεγαλύτεραν σύγχυσιν μεταξὺ τοῦ λαοῦ. Ἐνώπιον μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως, δὲν πρέπει ἐπομένως νὰ φανῆ παράδοξον, ὅταν ἀκούωμεν τὸ Γεννάδιον Σχολάριον νὰ βεβαιώνῃ ὅτι ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ὅλοι ἐπίστευαν ὅτι ἡ πατρις δὲν θὰ ἀνθῆξῃ πλέον ἐπὶ πολὺ.

Ἐνας Ἰσπανὸς περιηγητῆς, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθη τὴν Ἀνατολὴν δεκαπέντε ἔτη πρὸ τῆς Ἀλώσεως, σημειώνει, ὅτι «ἐὰν οἱ Τούρκοι δὲν ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς Πόλεως (ἐννοεῖ πρὸ τοῦ 1453, διότι ἔγραψε τὸ βιβλίον του μετὰ τὴν Ἀλωσιν) ἦτο ἐκ φόβου πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς

τῆς Δύσεως, μήπως οἱ ἀναλάβουν τὰ ὅπλα». Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων.

Ἰδίως ἀφ' οἱ Μωάμεθ ὁ Β' ἀνέλαβε τὸ Σουλτανάτον, τὰ πράγματα ἐχειροτέρευσαν ἀκόμη περισσότερον. Πρῶτον διότι καὶ αὐτὴν τὴν ἀμυδρὰν ἐλπίδα περὶ βοηθείας ἐκ τῆς Δύσεως ὁ Μωάμεθ σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἐξουδετέρωσε. Ἀφ' ἑνὸς μὲν, δηλαδή, προσεπάθησεν, ὅπως προσεταιρισθῆ μερικοὺς ἡγεμόνας τῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε νὰ τοὺς ἀποκοιμίση. Διότι πρὶν ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὠργάνωσεν, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, μίαν ἰσχυρὰν ἐπίθεσιν εἰρήνης, τῆς ὁποίας τὸ ἀποκορύφωμα ἦτο ἡ συνθήκη φιλίας μετὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ Βυζάντιον. Τοιοῦτοτρόπως κατῴρθωσε νὰ ἐξουδετερώσῃ κάθε τυχὸν ἐπιθυμίαν τῆς Δύσεως νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς τότε ἡγεμόνας ἔτυχε νὰ ἀνησυχῆσιν διὰ τὴν τύχην τῆς ἰδικῆς τῶν χώρας, ἔσπευδον καὶ αὐτοὶ διὰ ποικίλων τρόπων νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν φιλίαν τοῦ ἐπιδρομέως.

Ἄλλ' ἐχειροτέρευσαν τὰ πράγματα καὶ διότι ὁ Μωάμεθ, ἐνῶ διὰ τῶν χειλέων καὶ τῶν συνθηκῶν διεκῆρυσσε τὰς φιλειρηνικάς του διαθέσεις, διὰ τῶν ἔργων του παρεοκένεζε συντόμως τὴν τελικὴν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφοδον. Ἡ πλέον καταφανὴς ἐχθρική του ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν κατῴρθωσε νὰ σκεπάσῃ μετὰ τὰς κραυγαλέας του διαμαρτυρίας, ὅτι πᾶσα ὑπόνοια ἐναντίον του ἀποτελεῖ φοβερὰν κατ' αὐτοῦ συκοφαντίαν, ἦτο ἡ ἀνέγερσις μεγάλου φρουρίου (τοῦ Ρούμελι Χισσάρ) εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον ἔθετε τὴν Πόλιν καὶ τὴν πρὸ αὐτῆς θάλασσαν ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον ἔλεγχόν του.

Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ

Ὅταν ὁ Μωάμεθ εἶχεν ἐτοιμασθῆ καθ' ὅλα, καὶ στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς, ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολιν διὰ νὰ καταλύσῃ πλήρως τὴν ἰσχύν τοῦ Βυζαντίου. Τὴν 6ην Ἀπριλίου 1453 ἤρχιζεν ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Αἱ ἐκατέρωθεν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεις εἶχαν παραταχθῆ, ἀλλὰ τῶν Τούρκων ἦσαν πολλαπλάσια ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ Κωνσταντινοῦ. Ἐκτὸς τῶν ὀλίγων χιλιάδων Ἑλλήνων ὑπερασπιστῶν εἶχαν προσέλθει καὶ ἑπτακόσιοι Γενοβέζοι ὑπὸ τὸν ἰκανώτατον στρατηγὸν Ἰωάννην Ἰουστινιάνην, τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ διώρισε φρούραρχον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς καὶ μερικαὶ ἑκατοντάδες ἄλλων Λυτικῶν. Οἱ ὑπερασπισταὶ βεβαίως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀν καὶ ὀλιγάριθμοι, εἶχον τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐπροστατεῦντο ἀπὸ τὰ περίφημα τείχη τῆς Πόλεως καὶ τὰς ὀχυρώσεις τῆς, αἱ ὁποῖαι τὴν εἶχον προστατεύσει ἐπὶ μίαν χιλιετίαν ὀλοκλήρου. Ἀλλὰ ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ εἰργάζετο καὶ μία νέα ἐφεύρεσις, ἡ ὁποία τότε ἐτίθετο τὸ πρῶτον εἰς ἐφαρμογὴν καὶ ἡ ὁποία ἐξουδετέρωνε τὴν προστασίαν τῶν τειχῶν καὶ ὀχυρώσεων: «Χριστιανούς», δηλαδή, εἰδικοί εἶχον κατασκευάσει διὰ τὸν Μωάμεθ τὸ πρῶτον μεγάλο πολιορκητικὸν πυροβόλον, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα πυροβόλα τῆς Ἱστορίας. Οἱ τεράστιοι λίθοι, τοὺς ὁποίους ἐξεσφενδόνιζε, ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατεθρομμάτιζον τὰ ὑπερήφανα τείχη καὶ τὰ ἔρριπταν εἰς σειρὰς ἔρειπίων.

Εἶχον ἐπιχειρηθῆ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ δύο ἔφοδοι, αἱ ὁποῖαι ἀπέτυχον. Μία μεγάλη ἐπίσης ναυμαχία ἑκατονσανταπέντε τουρκικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα προσεπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἴσοδον εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον τριῶν γενοβέζικων πολεμικῶν σκαφῶν καὶ ἑνὸς αὐτοκρατορικοῦ, κατέληξεν εἰς πλήρη ἀποτυχίαν τῶν Τούρκων. Ἐπίσης ἡ διὰ ξηρᾶς μεταφορὰ μιᾶς ἀρκετᾶ ἰσχυρᾶς μοίρας τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν Κεράτιον Κόλπον καὶ αὐτὴ δὲν παρουσίασεν ἄμεσα ἀποτελέσματα διὰ τὴν τύχην τῶν πολιορκουμένων. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει ὁ περὶ αὐτοὺς κλοιὸς συνεσφίγγθη ἀκόμη περισσότερον.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ τρόφιμα ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγίνοντο περισσότερον σπάνια, ἢ ἐκ τῆς συνεχοῦς ἀγρυπνίας καὶ τῶν ἀδιακόπων ἀγώνων τῶν μαχητῶν κόπωσις ἤρχισε νὰ γίνεται περισσότερον ἐπαχθῆς καὶ νὰ ἐπαυξάνεται λόγῳ τῆς ἀ-

δημονίας. Ἡ ἐπιθετικότητα τῶν Τούρκων ἀφ' ἑτέρου ἐπολλαπλασιάσθη, καθὼς καὶ τὰ πολιορκητικὰ μέσα των. Προσπαθοῦν συνεχῶς νὰ ὑπονομεύσουν τὰ τεῖχη, διὰ νὰ κατορθώσουν νὰ ἀνοίξουν ὑπόγειον δίοδον πρὸς τὴν πόλιν. Κατασκευάζουν τεραστίους κινητοὺς πολιορκητικοὺς πύργους, ἐνῶ ὁ κανονιοβολισμὸς ἐξακολουθεῖ καὶ αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τόπους δὲν σταματοῦν.

Κάτι τὸ ὁποῖον πρὸς στιγμὴν ἀνεπτέρωσε τὸ ἠθικὸν τῶν πολιορκουμένων ἦσαν ἀνεύθινοι φῆμαι περὶ προσεγγίσεως στρατευμάτων τῆς Δύσεως, ἐρχομένων εἰς ἐνίσχυσιν τῆς Ἀνατολῆς. Ἄτυχῶς ὅμως ἀποδεικνύονται ψευδεῖς πρὸς χαρὰν μὲν τῶν Τούρκων, ἀδημονίαν δὲ καὶ ἐπίτασιν τοῦ φόβου τῶν Βυζαντινῶν. Μερικοὶ λιποψυχοῦν καὶ θέλουν ὑπὸ διαφόρους προφάσεις νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν. Ὅπως σημειῶναι ὁ ἄγνωστος χρονογράφος τοῦ Βαρβερινοῦ κώδικος, «κάποιοι ἐκοιτάζανε νὰ φύγουνε νὰ πᾶνε ὄξω, εἰς τὰ χωριά, νὰ κρυφτοῦσι ἄλλοῦ, νὰ γλυτώσουνε. Καὶ εὗρισκαν ἀφορμὴν καὶ λέγανε, ὅτι ἐμεῖς εἰμέστανε παῦχοι ἄνθρωποι καὶ πὰ νὰ δουλέψομε νὰ ζήσομε». Τὸ ἴδιον ἤθελον νὰ κάμουν καὶ μερικά μισθοφορικὰ ἢ ἄλλα ἐμπορικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἔτρχε νὰ εὗρισκωνται εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Τὸν φόβον ἦλθε νὰ ἐπιτείνῃ ἡ σύμπτωσις φυσικῶν φαινομένων ἢ ἄλλων περιστατικῶν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας. Ἐπὶ παραδείγματι: Ἠλιεύθη ἓνα ὄστρακον, τὸ ὁποῖον ἀνοιγὲν ἔσταξεν... αἷμα (!), ἓνα νέφος πυκνῆς ὀμίχλης, ἄνεμοι ἰσχυροὶ, ἓνας ἀνεξήγητος φωσφορισμὸς, ὁ ὁποῖος παρουσάζετο τακτικὰ τὰς νύκτας ἐκεῖνας τοῦ Μαΐου, βροχαὶ καταρακτώδεις μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν ἀσυνήθως ἰσχυρῶν, ἐκλειψὶς τῆς σελήνης, τὸ ὅτι κατὰ μίαν λιτανείαν ἐξέφυγεν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν βασταζόντων αὐτὴν ἢ εἰκῶν τῆς Θεοτόκου καὶ ἐνεσφηνώθη εἰς τὴν λάσπην τῆς ὁδοῦ, καὶ ἄλλα παρόμοια ἤρχοντο νὰ καταρρακάσουν τὸ ἠθικὸν τῶν κατεπτοημένων ὑπερασπιστῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΤΟ ΜΟΝΟΝ ΣΤΗΡΙΓΜΑ

Τὸ μόνον στήριγμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀ-

πομείνει εἰς τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις των καὶ ἡ καταφυγὴ των εἰς τὴν προσευχὴν. Αὕτη καὶ ἡ ἀξιοπρεπὴς καὶ ἀκαμπτος ἐμμονὴ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως ἀντισταθῆν μέχρι ἐσχάτων, ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀνεπτέρωναν τὰς ἐλπίδας τῶν πολιορκουμένων καὶ τοὺς ἔδιναν τὸ θάρρος διὰ νὰ ἀντισταθοῦν περαιτέρω.

«Καὶ δὲν εἶχανε τί κάμει, μόνε ἐβάλανε τὴν ἐλπίδα τους εἰς τὸ Θεὸν καὶ τὸν ἐπαρακαλοῦσαν ἡμέρα καὶ νύκτα» σημειῶναι καὶ πάλιν ὁ ἄγνωστος χρονογράφος τοῦ Βαρβερινοῦ Κώδικος. Καὶ προσθετεῖ: «Ἐπαρακαλοῦσαν τὸ Θεὸν μετὰ δακρύων καὶ ἀναστενάζανε κάνοντας λιτανεῖες ἀπάνω εἰς τὰ τεῖχη καὶ μέσα ἀπὸ τὴν χώρα μὲ τις ἅγιες εἰκόνες, μὲ μεγάλη εὐλάβεια, ξιπὸλυτοι καὶ ἀκολουθοῦσαν πολλὸς λαός: ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ, μικροὶ, μεγάλοι, καὶ ἐξιμολογούντησαν τις ἁμαρτίαι αὐτῶν. Καὶ ἐπαρακαλοῦσαν τὸν Κύριον ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, διατὶ ἄλλη δύναμις δὲν ἤμπορει νὰ πολεμήσῃ τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ Τούρκου, πάρεξ ὁ Θεός».

«Δι' ὃ ἀναθέτοντες εἰς Αὐτὸν πάσας ἡμῶν τὰς ἐλπίδας, συμπληρῶναι ὁ Λεονάρδος ὁ Χίον, «καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον μεγάλως ἐνίσχυόμενοι ἀνεμνομεν μετὰ πεποιθήσεως τὴν ἡμέραν τὴν ὀρισμένην χάριν τοῦ τελικοῦ ἀγῶνος». Ἡ πίστις καὶ ἡ προσευχὴ ὄχι μόνον δὲν ἐμείωνε τὴν ἐνεργητικότητα τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' ἦτο ἡ δύναμις ἐκεῖνη, ἡ ὁποία μέσα εἰς μίαν ἀπελπιστικὴν ὄντως ἀτμόσφαιραν ἤρχετο νὰ ἐνδυναμώσῃ τὰ νεῦρα των, νὰ στερεώσῃ κάπως τὸ ἠθικὸν των καὶ νὰ τοὺς βοηθήσῃ, ὥστε παρ' ὅλα ταῦτα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα μέγχοι τοῦ τελευταίου στρατιώτου νὰ φανοῦν ἀντάξιοι τῶν μεγάλων των ὑποχρεώσεων καὶ τῆς τεραστίας των εὐθύνης ἐναντι τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑθνους.

Αἱ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Τὴν 26ην Μαΐου ὁ Μωάμεθ συνεκάλεσε τοὺς στενωτέρους συμβούλους του διὰ νὰ σκεφθοῦν τί θὰ πρέπη νὰ κάμουν, κατόπιν τῶν ἀποτυχῶν, τὰς ὁποίας εἶχαν μέ-

χρη τοῦδε κατὰ τὴν μακρὰν πολιορκίαν, ἢ ὅποια εἶχεν ἤδη παραταθῆ ἐπὶ δολόκληρον σχεδὸν δήμενον.

Αἱ γνώμαι ἦσαν διχασμέναι, ἐπεκράτησεν ὅμως ἡ μερὶς ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὑπεστήριζαν, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθοῦν ἀμέσως, χρησιμοποιοῦντες ὅλας τῶν τὰς δυνάμεις. Πρὸς τὴν γνώμην αὐτὴν συνετάχθη φυσικὰ καὶ ὁ Σουλτάνος, ὁ ὅποιος τὴν 27ην Μαΐου ἐξέδωκε μίαν ἐνθουσιώδη ἡμερησίαν διαταγὴν πρὸς ὅλον τοῦ τὸ στρατόπεδον. Εἰς αὐτήν, ἀφοῦ τοὺς ἐκέντρισε τὸν θρησκευτικὸν τῶν φανατισμὸν καὶ ἐξέκρουσε τὴν φιλοτιμίαν τῶν ὡς πολεμιστῶν, ἀπηυθύνθη καὶ πρὸς τὰ κατώτερα ἔνστικτά των. Τοὺς ὑπέμνησε τὸν πλοῦτον, τὰς ὡραίας παρθένους καὶ γυναῖκας καὶ τοὺς ἄλλους θησαυροὺς, πού ὑπάρχουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ μὲ ὄρκους μεγάλους καὶ φρικτοὺς τοὺς ὑπεσχέθη, ὅτι θὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν πόλιν, διὰ νὰ τὴν λεηλατήσουν ἐπὶ τριήμερον.

Τὴν ἡμερησίαν αὐτὴν διαταγὴν τὴν ὑπεδέχθησαν ὅλοι μὲ ἐπευφημίας καὶ ἀλαλαγμοὺς χαρᾶς, ἐνῶ ἀκράτητος ἐνθουσιασμοὺς ἐξεχύθη εἰς δολόκληρον τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον καὶ τὰ πλοῖα.

Διὰ νὰ κρατήσῃ τὸν ἐνθουσιασμὸν αὐτὸν ἄσβεστον καὶ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον, ὁ Μωάμεθ διέταξε τὴν τέλεσιν προσευχῶν καὶ καθαρῶν, ὡς καὶ τριήμερον νηστείας, ἢ ὅποια θὰ διεκόπτετο καθ' ἑκάστην ἑσπέραν δι' ὀλονυκτίου φωτοχυσίας καὶ διασκεδάσεως.

Μὲ τὸ ὑπάρχον ἄριστον σύστημα κατασκοπείας, ἴσως δὲ καὶ πέμπτης φάλαγγος, τὰ νέα τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου μετεδόθησαν ἀκαριαίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τόση δὲ ἦτο ἡ βραδυὴ φωτοχυσία εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἐπιτιθεμένων, ὥστε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, πού ἀθρόοι εἶχαν συρρεῦσει εἰς τὰ τείχη διὰ νὰ παρακολουθήσουν τὸ θέαμα, ἐνόμισαν πρὸς στιγμὴν ὅτι εἰς τὸ στρατόπεδον ἐξεργάγη πυρκαϊά. Εἶχαν φωταγωγηθῆ ὁ στόλος καὶ τὸ στρατόπεδον καὶ εἶχαν ἀναφθῆ πύραι εἰς τὰς πέριξ τοῦ Βοσπόρου ὄχθας καὶ τοὺς ὑπὲρ τὸν Γαλατᾶν λόφους, ἢ ἀντανάκλασις τῶν ὁποίων ἔφθανε μέχρι τῶν

ἀπέναντι μικρασιατικῶν ἀκτῶν. Ταυτοχρόνως τυμπανοκρουσαίαι καὶ φωναὶ χιλιάδων Δερβισῶν, οἱ ὅποιοι ἔξαλλοι ἐχόρευον τοὺς ἀγρίους χορούς των, εἶχον γεμίσει δολόκληρον μὲν τὴν ἀτμόσφαιραν ἀπὸ ἐκκωφαντικὸν θόρυβον, τὰς δὲ ψυχὰς τῶν πολιορκουμένων ἀπὸ θλίψιν καὶ ἀγωνίαν.

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΝ ΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ οἱ πολιορκούμενοι δὲν παρέλιπαν τίποτε, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἄμυναν. Μὲ κάθε δυνατόν ταχύτητα καὶ μὲ τὴν βοήθειαν καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν γερόντων καὶ τῶν παιδιῶν, ἐπεσκέυαζαν τὰ τείχη, μετέφεραν λίθους, ὄπλα καὶ πολεμοφόδια εἰς τὰς ἐπάλξεις, ἐπεθεώρουν τὰς ὀχυρώσεις καὶ γενικῶς ἠτοιμάζοντο, ὥστε ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον νὰ ἀπέκρουν τὴν ἐπίθεσιν. Ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν τῆς 28ης Μαΐου, οἱ κώδωνες τῶν πολυαρίθμων ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων τῆς βασιλευούσης δὲν ἔσταμάτησαν νὰ καλοῦν τοὺς κατοίκους εἴτε δι' ὑπηρεσίας εἴτε διὰ προσευχῆν.

Ἐφθάνεν ἤδη ἡ ἡμέρα αὐτὴ πρὸς τὸ τέλος τῆς, ὁπότε, ἀφοῦ εἶχε συμπληρωθῆ ἡ περιφορὰ τῆς μεγάλης λιτανείας καὶ εἴχε διακοπῆ ὁ φοβερός καὶ ἀδιάκοπος κανονιοβολισμὸς τῶν τειχῶν ὑπὸ τῶν τουρκικῶν πυροβόλων, ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ ὅποιος σημειωτέον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πολιορκίας εἶχεν ἐγκαταλείψει τὰ ἀνάκτορα, διαμένων πλησίον τῶν τειχῶν ἐντὸς σκηνῆς, ἀπεσύρθη ἐπ' ὀλίγον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως, διὰ νὰ προεδρεύσῃ τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου. Ἡ κόπωσις τῆς παρελθούσης νυκτός, τὴν ὁποίαν εἶχον διέλθει ἐπὶ τοῦ τείχους, καὶ ὅλον τῶν ἡμερῶν τῆς πολιορκίας, «ἢ ἀποθάρρυνσις, ὁ ἀπελπισμὸς διεγινώσκοντο ἐπὶ τοῦ προσώπου τῶν συνεδριαζόντων». Ὅταν δὲ ὁ τοποτηρητὴς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὑπέδειξεν, ὅτι θὰ ἔπρεπε τοὐλάχιστον νὰ σωθῆ ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκεῖνος κατὰ τὸ σλαυικὸν χρονικόν, «συντριβείς ἐκ τῆς συγκινήσεως ἐλιποθύμησεν· ἐδέησε δὲ νὰ ραντίσωσιν αὐτὸν δι' ὕδατος μεμυρωμένου, ὅπως ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν ζωὴν τὸ σῶμα ἐκεῖνο τὸ ἐξηντημένον ὑπὸ πολλῶν ἀγρυπνιῶν, ὑπὸ πλείστων ὅσων σκληρῶν μεριμνῶν, ὑπὸ κοπώσεως δεινο-

τάτης, ὑπὸ μακρᾶς νηστείας, ἐπιβεβλημένης ὑπὸ εὐσεβοῦς ζήλου».

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, μετὰ τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ, ὁ αὐτοκράτωρ ὠμίλησε πρὸς τοὺς συνελθόντας μετὰ τρόπον ἀπλοῦν μὲν καὶ ἀπέριττον, ἀλλὰ παλλόμενον ἀπὸ πατριωτισμὸν, ἀναδεικνύμενος τοιοῦτοτρόπως πραγματικὸς ἥρωσ τοῦ Ἔθνους του*.

Μετὰ τὴν ὁμίλιαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπηκολούθησε μία ὄντως ἀπαράμιλλος σκηνή. Ὅλοι ἐκείνοι οἱ ἄρχοντες τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ζητοῦντες συγχώρησιν ὁ εἷς ἀπὸ τὸν ἄλλον, κατησπάζοντο ἀλλήλους καὶ με δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς «μήτε φιλτάτων τέκνων μνημονεύοντες οὔτε γυναικῶν ἢ πλούτου φροντίζοντες» ἀφοῦ «καρδίαν ὡς λέοντες ἐποίησαν» ἔλεγον: «Ἀποθάνωμεν ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ πίστεως καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν».

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Τὴν ἀνωτέρω ἄκρως συγκινητικὴν σκηνήν, ἠκολούθησαν ἄλλαι ἀκόμη συγκινητικώτεραι.

Τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ τὴν καλύπτῃ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ὁπότε ἠκούσθησαν τὰ γλυκῆχα «τετρακόσια σήμαντρα κ' ἐξήντα δυὸ καμπάνες» τῆς Ἁγίας Σοφίας, νὰ καλοῦν τοὺς πιστοὺς, νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν τελετὴν τοῦ θείου Δείπνου, ἢ ὁποία ἐπέπρωτο νὰ εἶναι φεῦ ἢ τελευταία...

Ὁ γὰρ εἶχεν ὑπερπληρωθῆ καὶ οἱ πιστοὶ εἶχον κατακλύσει καὶ αὐτὰ τὰ εὐρύχωρα προαύλια. Εἶχε προσέλθει καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, με δλόκληρον τὴν αὐλὴν ὡς καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες τῆς ἐκπνεούσης καὶ ἐν ἐπιθανατῷ ἀγωνίᾳ εὐρισκομένης αὐτοκρατορίας. Ὅλοι μαζί, με δλόκληρον τὸν ἱερὸν κλῆρον, «ἐγονυπέτησαν τὸ ὕστατον τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἐσπέραν τοῦ Μαίου ὑπὸ τοὺς ὑπὸ ἀπειρίας φώτων καταγαζομένους μεγαλοπρεπεῖς θόλους». «Κατὰ τὴν πολυθρόλητον ἐκείνην νύκτα ἅπαντες οἱ ἄνδρες ἐ-

(*) Ὁλόκληρος ἡ τελευταία αὕτη ὁμίλια τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου δημοσιεύεται ἐν μεταφράσει εἰς τὰς πρώτας σελίδας τοῦ παρόντος τεύχους.

καίνοι τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, οἱ εὐπατρίδαι ἐκείνοι, ἅπαντες οἱ ὑπολειπόμενοι ἐκ τῆς παμπληθοῦς καὶ γηραιᾶς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας, οἱ ἱερεῖς ἐκείνοι, οἱ μαχηταί, οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἅπαντες... λησμονοῦντες τὰμοιβαῖα παράπονα κατενώπιον τοῦ ἐπικειμένου θανάτου, συνήνωσαν τὰς δεήσεις αὐτῶν εἰς ἓνα τεράστιον πόθον».

«Ἡ ἐθιμοτυπία ἐξέλιπεν, αἱ ἀνισότητες ἐξηφανίσθησαν. Οἱ δημόται προσκλίνουσι κατὰ γῆς καὶ ἀνεγείρονται εἰς μετανοίας μετὰ τῶν πατρικίων, οἱ πλούσιοι μετὰ τῶν πενήτων, οἱ δούλοι μετὰ τῶν ἀρχόντων... Ὅσον πλέον προχωρεῖ ἡ λειτουργία... τόσον περισσότερο αὐξάνουσι οἱ θρήνοι καὶ ὁ κοπετὸς τοῦ λαοῦ κορυφοῦται. Ἐφαίνεται ὅτι ἡ ζωὴ πάντων τῶν περιεστώτων ἦτο περιορισμένη ἐντὸς μόνον τῆς διαρκείας ἐκείνης τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ ὅτι ἐκάστη συλλαβή, ἐξερχομένη ἐκ τῶν χειλέων τῶν ἱερέων, ἦτο νέον βῆμα πρὸς τὴν προκειμένην ἄβυσσον».

Ὅτε δὲ ἐφάλλετο τὸ κοινωκίον... ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος, ἐνδεδυμένος τὴν ἐπίσημον ἀλλ' ἐφθαρμένην ἤδη πολεμικὴν του στολήν, προχωρεῖ πρὸς τὸ Ἅγιον Βῆμα...

Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ λυγμοὶ σταματοῦν. Εἰς ὅλον ἐκείνον τὸν ἀπέραντον ναὸν δὲν ἀκούονται παρὰ αἱ λέξεις τῶν μυστικῶς λεγομένων ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος εὐχῶν καὶ ἡ ἀπαλὴ ψαλμοῦδια τοῦ χοροῦ τῶν ψαλτῶν, μέχρις ὅτου ὁ ἱερεὺς, προβαίων εἰς τὴν Ὁραίαν Πύλην, καλεῖ τοὺς πάντας νὰ προσέλθουν «μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης».

Ὁ αὐτοκράτωρ, προσευχόμενος κατ' ἰδίαν χαμηλοφώνως, ἀσπάζεται πρῶτον τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ ζητήσας παρὰ πάντων συγχώρησιν διὰ τὰς ἁμαρτίας του, μεταλαμβάνει μετὰ ἄκρας εὐλαβείας τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Κατόπιν ἀπὸ αὐτὸν πλῆθος πολὺ ἀπὸ τοὺς συμμαχητὰς του καὶ τὸν λαόν, ἀφοῦ ἠσπάσθησαν καὶ συνεχώρησαν ἀλλήλους διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, προσῆλθον εἰς τὸ ποτήριον τῆς ζωῆς.

Τὸ Βυζάντιον ἐξέπνεεν, ἀλλ' ἐξέπνεεν ἀξιοπρεπῶς, ἠρέμως καὶ ὄχι ὡς «οἱ ἐλπίδα

μὴ ἔχοντες καὶ ἄθειοι ἐν τῷ κόσμῳ». Τὸ Βυζάντιον, κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς του, ἀποπλύνον τὰς ἁμαρτίας του διὰ τῆς μετανοίας, ἐπρόκειτο νὰ παρουσιασθῆ καὶ πάλιν λαμπρὸν πρὸ τοῦ παντεφόρου ἑμματος τοῦ Δικαίου Κριτοῦ καὶ πρὸ τῆς Ἱστορίας. Ὅπως σημειώνει ἓνας μεγάλος ξένος ἱστορικός, «ἡ ἀγωνία ἐκείνη αὐτοκρατορίας οὕτω γηραιᾶς καὶ περιφανοῦς ἐν τῇ μεγαλοπρεπεί ἐκείνῃ ἐκκλησίᾳ, τῇ ἴσως λαμπροτάτῃ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐνέχει οὕτως ἄφραστον κάλλος, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ εἶναι ὑπερήφανον ἐν αὐτῇ. Αἱ τελευταῖαι ἐκεῖναι εὐσεβεῖς ψαλμοῦναι ἰκεσίας καὶ πίστεως, αἱ μελωδούμεναι ὑπὸ πάντων ἐκείνων, εἰς οὓς τὸ λυκαυγὲς τῆς ὑστεραίας ἔμελλε νὰ φέρῃ τὸν θάνατον, θ' ἀντηχῶσιν αἰωνίως ἐν τῇ ἑλληνικῇ ψυχῇ».

Ἡ θεία ἐκείνη λειτουργία ἔδωκε θάρρος ἐξαίρετον εἰς ὅλους, ὥστε ἕκαστος ἐπέστρεφεν εἰς τὴν θέσιν του, ἀποφασισμένος ἢ νὰ νικήσῃ ἢ ν' ἀποθάνῃ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ σχεδὸν μετὰ χαρὰν.

Ἄλλ' ἡ ψυχικὴ ἐκείνη ἐνίσχυσις ἐσυντρόφειεν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν ὄχι μόνον τῶν τελευταίων ὑπερασπιστῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ ἔθνος κατὰ τὴν τετρακοσιετῆ δουλείαν του. Ἡ λαϊκὴ μουσα, ἀπηχούσα τοὺς πόθους τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἔτρεφε τὰς ἐλπίδας τοῦ δούλου Γένους, μετὰ τὰς εὐσεβεῖς παραδόσεις ἐκείνης τῆς λειτουργίας, πῶς τὴν ἠθέλε διακοπτομένην ἀπὸ ἀγγελικῆν φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ ἢ ἀπὸ περισσερᾶν, ὅπως ἐπίσης καὶ ἐν συναφείᾳ μετὰ τὸν θρόνον τοῦ μαρμαρωμένου βασιλεῖ.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΔΡΑΙ...

Καὶ πράγματι, σχεδὸν δὲν εἶχον ἀκόμη σβύσει ὅλα τὰ φῶτα εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ οἱ ἀγωνισταὶ μόλις εἶχον καταλάβει τὰς θέσεις των, ὅτε εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον ἤρχισαν αἱ ἐτοιμασίαι διὰ τὴν τελικὴν ἔφοδον.

Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας μετέβη πρὸς στιγμὴν εἰς τὰ ἀνάκτορα, διὰ νὰ ἀποχαιρετίσῃ ὅλους καὶ νὰ τοὺς ζητήσῃ καὶ πάλιν συγχώρησιν. Ὁ χρονογράφος καὶ ἔμπιστος αὐλικὸς τοῦ

αὐτοκράτορος Φραντζῆς, μὴ δυνάμενος νὰ περιγράψῃ διὰ λόγων τὴν τραγικὴν καὶ ὑπέροχον συγχρόνως ἐκείνην σκηνὴν σημειώνει: «Ἐν τῇδε τῇ ὥρᾳ τίς διηγήσεται τοὺς τότε κλαυθμούς καὶ θρήνους τοὺς ἐν τῷ παλατίῳ; Εἰ καὶ ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἠδύνατο μὴ θρηνησαί.»

Κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὴν ἀκολουθίαν του περιώδευσεν ἔφιππος τὰς κυριωτέρας ὀχυρώσεις. Ὅταν ἔφθασαν εἰς τὸν πύργον τῆς Καλλιγαρίας ἤκουσαν θόρον ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. Ἦσαν οἱ στρατιῶται τοῦ Μωάμεθ, οἱ ὅποιοι, μετὰ μυρίας προφυλάξεις, προσεκόμιζαν τὰ διάφορα ὄργανα, τὰ ὅποια ἦσαν ἀπαραίτητα διὰ τὰς τειχομαχίας. Ὅπως δὲ ἐπληροφορήθησαν ἐν συνεχείᾳ, τὸ ἴδιον ἐγένετο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν τευχῶν, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ Κερατίου καὶ τοῦ Βοσπόρου.

Η ΕΦΟΔΟΣ

Ἦτο ἤδη περίπου μία μετὰ μεσονύκτιον ὁπότε διὰ κανονοβολισμοῦ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Ἀμέσως αἱ σάλπιγγες, οἱ αὐλοὶ, αἱ σύριγγες καὶ τὰ κύμβαλα, ἤχησαν ὅσον τὸ δυνατόν ἰσχυρότερον, καλοῦντα τοὺς πάντας εἰς πολεμικὸν συναγερόν. Ἐπεχειρήθησαν τρεῖς ἔφοδοι. Εἰς τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν δὲν ἔλαβον μέρος τὰ ἐπιλεκτὰ τμήματα τοῦ Μωάμεθ. Ἡ πρόθεσις τοῦ ἥτο κυρίως νὰ ἐξαντλήσῃ διὰ τῶν δύο αὐτῶν ἐπιθέσεων τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς βασιλευούσης, ὥστε ὅταν θὰ ἐγένετο ἡ τρίτη ἔφοδος μετὰ τοὺς Γενιτάρους, νὰ ἔχη πολὺ μεγαλυτέρας πιθανότητας διὰ νὰ ἐπιτύχῃ. Πράγματι, αἱ δύο πρώται ἔφοδοι ἀπεκρούσθησαν μετὰ ἐπιτυχίαν καὶ πρὸς μεγάλην χαρὰν τῶν πολιορκουμένων. Ὅσοι ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναβῶν εἰς τὰ τεῖχη, χρησιμοποιούντες κινήτας κλίμακας, κατερρίφθησαν καὶ ἐφονεύθησαν. Ἄλλους τοὺς ἐκτύπων μετὰ λίθους καὶ τοὺς κατέκοπτον μετὰ βέλη. «Ὅσοι ἤρχοντο ὑπὸ τὰ τεῖχη», λέγει ὁ Βενετὸς ἱατρὸς καὶ χρονογράφος, «τόσοι καὶ ἐφονεύοντο, καὶ ὅτε οἱ φέροντες τὰς κλίμακας ἐβλεπον αὐτοὺς οὕτω φονευομένους, ἤθελον νὰ ἐπιστρέψωσιν ὀπίσω πρὸς τὸ στρατόπε-

δον, ὅπως μὴ φονευθῶσιν ὑπὸ τῶν λίθων καὶ ὅτε οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι οἱ εὐρισκόμενοι ὀπισθεν ἔβλεπον, ὅτι ἐκεῖνοι ἔφευγον, πάραυτα κατέκοπτον αὐτοὺς μετὰ τὰ γιαιαγάνια αὐτῶν καὶ τοὺς ἠγάγκαζον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ τεῖχη οὕτως ὥστε κατὰ πάντα τρόπον συνέπιπτε νὰ ἀποθάνωσι τὴν μίαν φορὰν ἢ τὴν ἄλλην». Ἐπλησίαζον, λέγει ἕνας ἄλλος χρονογράφος «βάλλοντες ἀλλήλους καὶ βαλλόμενοι ἀνοικτί, σὺν ὀργῇ καὶ θυμῷ πολλῷ».

Ἡ ἐπίθεσις, κατ' ἀρχάς, εἶχε στραφῆ κυρίως πρὸς τὴν λεγομένην κοιλάδα τοῦ Λύκου, ὅπου ἦτο καὶ ἡ πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ. Ἐπειτα ὅμως, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἡ ἔφοδος ἐγενικεύθη εἰς «δύο ἢ τριῶν ποῦ ὄρων διάστημα».

Τοιοιούτρόπως, μετὰ τὴν ἀνατολὴν περιήπου τῶν πρώτων ἀκτίων τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας, ἡ μάχη εἰσῆρχετο εἰς τὸ τρίτον καὶ κρισιμώτερόν της στάδιον. Τώρα ἐστρέφετο εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῶν τευχῶν, τὰ ὁποῖα ὁ συνεχῆς ἐπὶ δύο σχεδὸν μῆνας βομβαρδισμὸς εἶχε καταστήσει κυριολεκτικῶς ῥάκη. Εἰς τὴν θέσιν τῶν μεγάλων ὀγκολίθων εἶχαν τεθῆ δοκοί, ἐνισχυόμενοι ἀπὸ κλιματίδας καὶ φρύγανα, τὰ ὁποῖα διὰ νὰ μὴ ἀναφλέγωνται ἐκαλύπτοντο μετὰ δέρματα ζῶων.

Οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως, σημειώνει ὁ χρονογράφος Κριτόβουλος⁽¹⁾, «καὶ τούτους (δηλαδὴ τοὺς τῆς δευτέρας ἐφόδου) ἰσχυρῶς ἀπεκρούοντο καὶ ἀπεωθοῦντο λαμπρῶς ἀμυνόμενοι γενναίως, καὶ τῷ πολέμῳ καθυπερετροῦντες, καὶ ἄνδρες ἀγαθοὶ γενόμενοι· οὐδὲν γὰρ ὄλωσ αὐτοὺς ἠδυνήθη παρατρέψαι τῶν γινομένων, οὐ λιμὸς ἐπιχειμένος, οὐκ ἀγρυπνία, οὐ πόλεμος συνεχῆς τε καὶ ἀδιάκοπος, οὐ τραύματα καὶ σφαγαὶ καὶ θάνατοι τῶν οἰκείων πρὸ ὀφθαλμῶν ὀρώμενοι, οὐκ ἄλλο τῶν φοβερῶν οὐδὲ ἓν, ὥστε ἐνδοῦναι τι καὶ καθυφείναι τῆς πρόσθεν ὀρμῆς τε καὶ γνώμης. Ἄλλ' ἐτήρησαν γενναίως τὴν ἐξ ἀρχῆς ἔνστασιν (δηλαδὴ ἀντίστασιν) διὰ πάντων, ἕως ἡ

πονηρὰ καὶ ἀγνώμων τύχη προῦδωκε τούτους».

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΠΡΟΣΕΠΤΙΖΕΙ

Πράγματι μία ἐπιτυχὴς βολή, κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, κατέρριψε καὶ ἄλλο μέρος τοῦ τεύχους. Ὅπως δὲ διηγεῖται ὁ Βενετὸς χρονογράφος, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ πυκνοῦ νέφους, τὸ ὁποῖον προσεκλήθη ἀπὸ τὴν πῦσιν τῶν χωμάτων καὶ τῶν λίθων καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ πυροβόλου, στίφος ἀγρίων μαχητῶν ὄρμησεν ἐκ νέου κατὰ τοῦ τεύχους. Πρὶν προλάβουν οἱ ἀμυνόμενοι νὰ τοὺς ἀποκρούσουν, περὶ τοὺς τριακοσίους ὄρμησαν «μετὰ τοιούτων κραυγῶν, ὥστε ἐνόμιζε κανεῖς, ὅτι εὐρίσκετο εἰς τὸν Ἄδην».

Ὁ Μωάμεθ ἀφ' ἐτέρου, βλέπων ὅτι αἱ ἔφοδοὶ του εἶχον ἕως τότε ἀποτύχει καὶ οἱ ἀμυνόμενοι ἐξηκολούθουν νὰ ἀνθίστανται γενναίως, εἶχε διατάξει νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν μάχην ὅλα τὰ ἐπιλεκτὰ τμήματα τῆς στρατιᾶς του, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἐπλησίασεν εἰς τὰ τεῖχη καὶ δι' ἐνθαρρύνσεων καὶ ἀπειλῶν προσεπάθει νὰ παρακινήσῃ τοὺς ἰδικούς του, ἰδίως δὲ τοὺς Γενιτσόρους εἰς ἔφοδον πλέον ὀρμητικὴν. Τότε αὐτοὶ «ἀλαλάξαντες μέγα καὶ φοβερόν, σὺν ὀργῇ καὶ θυμῷ, μαινομένων δίκην», ἐνήργησαν τὴν τελικὴν ἔφοδον.

Οἱ ὑπερασπισταί, πρὸ τῆς τοιαύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων, προσεπάθουν νὰ πράξουν πᾶν τὸ δυνατόν, διὰ νὰ ἀποκρούσουν τὸν νέον χεῖμαρον τῆς βίας, ὁ ὁποῖος ἐπήρχετο ἐναντίον των. Οἱ κώδωνες καὶ τὰ σήμαντρα τῶν ἐκκλησιῶν ἐσήμαινον κατὰ τρόπον ἐκκωφαντικόν. Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Πόλεως ἠκούοντο κραυγαί: «Βοηθήσατε εἰς τὰ τεῖχη». Μοναχοὶ καὶ μοναχαί, γέροντες καὶ παιδιὰ, ὅλοι ἔσπευδον νὰ φέρουν πολεμοφόδια εἰς τοὺς μαχομένους. Οἱ πολεμισταί, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκοντο ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη, ἔρριπτον ἐναντίον τῶν ἐφορμούντων ὅ,τιδήποτε διέθετον, ἰδίως δὲ θειάφι ἀναμμένον.

Ἐπὶ τι διάστημα ἡ φοβερὰ ἐκείνη μάχη παρετείνετο, χωρὶς νὰ κίνην εἴτε ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς εἴτε ὑπὲρ τοῦ ἄλλου. Ὅπως παραστατικώτατα τὴν περιγράφει ὁ Κριτόβουλος, «ἦν οὖν παρ' ἀμφοτέρων κραυ-

(1) Σημειωτέον ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Κριτόβουλου ἔχει κατὰ τοῦτο ἀξίαν περισσοτέραν, κατ' ὅσον ἡ ἱστορία του, ἔχουσα ὡς κύριον πρόσωπον τὸν Μωάμεθ, εἶναι ἀφιερωμένη εἰς αὐτόν.

γῆ πολλή, καὶ βοή συμμιγῆς βλασφημιούντων, ὕβριζόντων, ἀπειλούντων, ὠθούντων, ὠθουμένων· βαλλόντων, βαλλομένων· κτεινόντων, κτεινομένων· πάντα δεινὰ ποιούντων, μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς· καὶ ἦν ἰδεῖν ἐνταῦθα, μάχην κρατεράν συνισταμένην καὶ συσταδὸν γινομένην μετὰ φρονήματος μεγίστου, καὶ ὑπὲρ μεγίστων ἄθλων, μαχομένων γενναίως ἀνδρῶν· τῶν μὲν φιλονικούντων πάσει δυνάμει, βιάσασθαι τε τοὺς ἀνθισταμένους καὶ κατασχεῖν τὸ τεῖχος καὶ εἶσω τῆς πόλεως παρελθεῖν ἐπὶ παῖδας καὶ γυναῖκας καὶ τὰ τιμιώτατα, τῶν δὲ ἀγωνιζομένων γενναίως, ἀπεώσασθαι τε τούτους καὶ φυλάξει τὰ ὄντα ἀγαθὰ».

Καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Λύκου, καὶ δὴ παρὰ τὴν Πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, ὅπου εὐρίσκετο καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, διεξήγετο μία τόσοσιν κρατερά συμποκῆ, εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ τεύχους, παρὰ τὴν λεγομένην πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως, κατῶρθωσαν οἱ Γενίτσαροι διὰ μιᾶς μικρᾶς πύλης, τῆς λεγομένης Κερκοπόρτης, καὶ διὰ τοῦ καταρρεῦσαντος καὶ ἐδῶ τεύχους νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν πόλιν. Μόλις ἀνεπέτασαν τὰς τουρκικὰς σημαίας ἐπάνω εἰς τὰ ὄχυρά τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἔσπευσαν πρὸς τὰ πλησίον τῆς πύλης τῆς Κερκοπόρτης εὐρισκόμενα ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν καὶ εἰς τὰς Μονὰς τῆς Χώρας καὶ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, διὰ νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν. Ἀλλὰ εὐτυχῶς οἱ ἐκεῖ ὑπερασπιστὰι ὄχι μόνον τοὺς ἀπέκρουσαν, ἀλλὰ κατῶρθωσαν καὶ τὴν Κερκοπόρταν νὰ κλείσουν καὶ τὸν περιβόλον μετὰ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ τεύχους νὰ ἐκκαθαρίσουν ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς.

Ο ΦΡΟΥΡΑΡΧΟΣ ΤΡΑΥΜΑΤΙΖΕΤΑΙ

Ἄλλ' ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἐπεισόδιον τῆς Κερκοπόρτας καὶ τοῦ τεύχους τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως διευθετεῖτο κατ' εὐχὴν, εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Λύκου, παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, συνέβη ἕνα περιστατικόν, τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ μὲν ἴσως νὰ ἦτο ὄχι τόσοσιν σημαντικόν, ἀπέβη ὅμως μοιραῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε μόλις πρὸ ὀλίγου ἐνθαρρύνει τοὺς ὑπερασπιστὰς λέγων: «Ὁ ἐχθρὸς κλονεῖται. Ἐπιμείνατε ἀκόμη ὀλίγον, καὶ ἴσως σωθῶμεν καὶ τώρα», ὅτε ὁ φρούραρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ἰουστινιάνης ἐτραυματίσθη. Τὸν τραυματισμὸν τοῦ ἠκολούθησεν ἕνας ἀγωνιώδης διάλογος μετὰ τοῦ τραυματισθέντος καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, αὐτοῦ μὲν παρακαλοῦντος νὰ ὑπομείνῃ τὸ τραῦμα καὶ νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν θέσιν του, ἐκείνου δὲ ἐπιμένοντος νὰ ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὴν μάχην, ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἔπραξε. Τοῦτο ἐπέφερε σύγχυσιν μετὰ κυρίως τῶν ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Ἰουστινιάνης Ἰταλῶν μισθοφόρων του, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ τὸν ἠκολούθησαν. Τούτους κατόπιν ἠκολούθησαν ἄλλοι, εἰς τρόπον ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μετὰ ἀνέλαβε προσωπικῶς εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀγῶνος, νὰ ἔχη περὶ αὐτὸν μόνον ὀλίγους μαχητὰς, ὅταν ἐξώρμησε διὰ τελευταίαν φορὰν.

Ἐξ ἀντιθέτου ὁ Μωάμεθ, παρακολουθῶν τὰ καθέκαστα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τῆς τάφρου, ἔξαλλος ἀπὸ τὴν χαρὰν, καλεῖ τοὺς στρατιώτας του εἰς τελευταίαν προσπάθειαν: «Ἐχομεν, ὦ φίλοι, τὴν πόλιν, ἔχομεν· ἦδη φεύγουσιν οἱ ἄνδρες ἡμᾶς, οὐκ ἔτι παραμένειν ἀνέχονται· γυμνὸν τῶν προμαχομένων τὸ τεῖχος».

Οἱ στρατιῶται τότε τοῦ Μωάμεθ, μετὰ ἀγρίους ἀλαλαγμοὺς καὶ φρικτὸν θόρον, μετὰ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Σουλτᾶνον, προχωροῦν καὶ συμπαρασύρουν τοὺς ἀνθισταμένους ἀκόμη ὑπερασπιστὰς τοῦ τεύχους. Κυρίως εἰσώρμησαν διὰ μιᾶς μικρᾶς πύλης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνοίξει εἰς τὸ τεῖχος ὁ φρούραρχος Ἰουστινιάνης, διὰ νὰ τοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τοῦ μεγάλου τεύχους εἰς τὸ λεγόμενον σταύρωμα.

Ὁ αὐτοκράτωρ μόλις εἶδε τὰς τουρκικὰς σημαίας νὰ κυματίζου ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη πλησίον τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἔσπευσεν ἔφιππος πρὸς τὰ ἐκεῖ, διὰ νὰ ἴδῃ ἰδίους ὄμμασι τὰ συμβαινόντα. Ἀντιληφθεὶς ὅμως, ὅτι τὰ πάντα εἶχον τελειώσει, ἀφοῦ ἐπέστρεψε ταχέως

εἰς τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, ἐξέπεψεν καὶ ἐξεδύθη τὴν αὐτοκρατορικὴν του στολήν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πέδιλά του. Καλέσας δὲ τοὺς ἀραιοὺς πλέον συμμαχητάς του, ὡς ἄλλος λέων ἀμυνόμενος μὲ γυμνὸν τὸ ξίφος καὶ προφυλασσόμενος μὲ τὴν ἀσπίδα του, ὤρμησεν εἰς τὸ κρισιμώτερον σημεῖον τῆς μάχης, προσπαθῶν καὶ τὴν τελευταίαν αὐτὴν στιγμήν νὰ συγκρατήσῃ καὶ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς πολυπληθεῖς ἐπιδρομεῖς. «Βροχόμενος ὡς λέων», σημειώνει ὁ Φραντζῆς, «καὶ τὴν ρομφαίαν ἐσπασμένην ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ, πολλοὺς τῶν πολεμίων ἀπέσφαξε καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε».

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΦΟΝΕΥΕΤΑΙ

Οἱ περὶ τὸν αὐτοκράτορα βυζαντινοὶ ἄρχοντες, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουσαν τὸ ἄμεσον περικύβητον του, εἶχον ὅλοι πέσει μαχόμενοι, ἐκεῖνος δὲ εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν φάσιν τοῦ ἀγῶνος, βλέπων ὅτι πλέον ἐμάχετο μόνος καὶ ὅτι καὶ τὸ ἰδικόν του τέλος δὲν ἦτο μακρὰν, ἐφώναξεν· «Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ;» Ὁ Θεὸς ὁμως ἠθέλησεν, ὅπως, χωρὶς νὰ ἀναγνωρισθῇ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς, φονευθῇ ἀπὸ κάποιον Γενίτσαρον καὶ καλυφθῇ κατόπιν ὑπὸ πτωμάτων ἄλλων μαχητῶν, συμμεριζόμενος τοιοῦτοτρόπως, καθὼς ἐν ζωῇ οὕτω καὶ ἐν θανάτῳ, τὴν κοινὴν μοῖραν τοῦ λαοῦ του. «Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος πίπτει μαχόμενος μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ, γενναίως», σημειώνει λακωνικώτατα ὁ Κριτόβουλος. «Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος», προσθέτει διαπρηπῆς νεώτερος ξένος ἱστορικός, «ἀπέθανε γενναίως, ἀφ' οὗ πρότερον καθ' ὅλην τὴν πολιορκίαν εἶχεν ἐπιδειξίει θάρρος ἀπαράμιλλον. Ἐξέπνευσεν, ἐμμένων πιστὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν. Ὁ θάνατος αὐτοῦ, τελευτὴ εὐγενεστάτη, ἀποβαίνει εἰς τιμὴν αὐτοῦ αἰωνίαν. Ἐπῆρξε τὸ μεγαλοπρεπὲς τέλος τῆς ἐπὶ αἰῶνας διαρκείας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας».

Ἐν τῷ μεταξὺ, ὀλόκληρος ἡ πόλις εἶχε γεμίσει ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς καὶ ἀπὸ τὰς κραυγὰς τῶν ἀηλητισμένων μαχητῶν της καὶ λοιπῶν κατοίκων της. «Ἐάλω ἡ πόλις»,

ἦτο ἡ κραυγὴ ἡ ὁποία ἀστραπιαίως διεδίδετο ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου της εἰς τὸ ἄλλο. Ταυτοχρόνως κοπετοὶ καὶ θρηνοὶ εἶχον γεμίσει τὴν ἀτμόσφαιραν. Ὁ καθεὶς ἔσπευδε κάπου διὰ νὰ σωθῇ, οἱ περισσότεροι δὲ προσέτρεξαν καὶ πάλιν εἰς τὸ παλλάδιον τῆς πίστεως, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὅπου, συμφώνως πρὸς μίαν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἔμελλε νὰ σταματήσουν οἱ εἰσβολεῖς καὶ θανατοουργικῶς νὰ ἐκδιωχθοῦν καὶ καταδιωχθοῦν μακρὰν εἰς τὴν Ἀνατολήν, μέχρις ἑνὸς χωρίου, τὸ ὁποῖον τάχα ὠνομάζετο Μονοδένδριον.

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΒΟΛΗΝ

Οἱ εἰσβολεῖς ἀφ' ἑτέρου, νομίζοντες ὅτι θὰ συνήντων ἀντίστασιν μεγάλην καὶ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ὑπερασπιστάς τῶν τειχῶν, ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι μαχητὰ μέσα εἰς τὴν πόλιν, ἤρχισαν φονεύοντας οἰονδήποτε συνήντων. Ἀργότερον, περὶ τὸ μεσημέρι, ἡ δίψα τοῦ κέρδους ἤρχισε νὰ γίνεται μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν δίψαν τοῦ αἵματος. Ὁ Βενετὸς χρονογράφος, ὁ ὁποῖος ἦτο αὐτόπτης μάρτυς τῶν γεγονότων, λέγει, ὅτι «οἱ Τούρκοι ἀπῆγον ὡς αἰχμαλώτους κατὰ προτίμησιν τοὺς πλουσίους ἐμπόρους καὶ εἰσώμων εἰς τὰ μοναστήρια. Ἄπασαι αἱ μοναχὰ ἀπήχθησαν εἰς τὸν στόλον καὶ καταρχίνθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκείνων, ἔπειτα δὲ ἄπασαι ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλαι εἰς τοὺς ὑπερθεματίζοντας ἀνὰ τὴν Τουρκίαν, ὁμοίως δὲ καὶ ἄπασαι αἱ παρθέναι... Ἄλλὰ τινὲς τῶν παρθένων ἐκείνων προετίμησαν νὰ ριφθῶσιν εἰς τὰ φρέατα καὶ νὰ πνιγῶσιν μᾶλλον ἢ νὰ περιπέσωσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους...».

«Καὶ ἦν ἰδεῖν θέαμα δεινὸν καὶ ἐλεινὸν καὶ πέραν τραγωδίας ἀπάσης», λέγει συμπληρωματικῶς ὁ Κριτόβουλος. «Γυναικας νέας καὶ σώφρονας εὐγενεῖς τε καὶ τῶν εὖ γεγονότων, τὰ πολλὰ οἰκουρούσας καὶ οὐδὲ τὴν αὐλὴν προσελθούσας ποτὲ καὶ παρθένους εὐπρεπεῖς καὶ ὡραίας λαμπράς τε καὶ λαμπρῶν οἰκιῶν, καὶ μέχρι τότε ἀρρένων ὀφθαλμοῖς ὄλως ἀφραίστους, τὰς μὲν βία τῶν θαλάμων ἐξελομένης, ἀπηνῶς τε ἅμα καὶ ἀναιδῶς ἀρπαζομένης... Ἐτι δὲ γέροντας ἐντίμους, ἐλκομένους τῆς πολιᾶς, τοὺς δέ, καὶ τυπτομένους ἀνι-

λεῶς, παῖδας εὐγενεῖς καὶ ὠραίους ἀπαγομένους. Ἰερεῖς ἐλαυνομένους, παρθένους μοναζούσας... Θεῶ μόνῳ προσανεχούσας καὶ ζώσας... τὰς μὲν τῶν δωμάτων βιαίως ἐξαγομένας καὶ συρομένας, τὰς δὲ τῶν ἱερῶν ἀποσπωμένας ἐν οἷς κατέφυγον, καὶ ἀπαγομένας σὺν ὕβρει καὶ ἀτιμίᾳ, ξεομένας τε τὰς παρειάς, ξὺν οἰμογῇ καὶ δολυγμῷ καὶ κοπτομένας πικρῶς. Παῖδας ἀπαλοῦς ὡμῶς ἀποσπωμένους μητέρων· κόρας ἐλεινῶς χωριζομένας τῶν νεογάμων ἀνδρῶν· ἄλλα μυρία εἰργασμένα δεινὰ.

ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΩΣ

Περίπου ἐξήντα χιλιάδες αἰχμάλωτοι συνεσωρεύθησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον φύρδην μίγδην πρὸς διανομὴν μεταξὺ τῶν νικητῶν. Ποία κατάστασις ἐπεκράτει εἰς τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως αὐτῶν τῶν αἰχμαλώτων δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Εἰμεθα ὅμως εἰς θέσιν νὰ συμπεράνωμεν τὸ τί περίπου συνέβαιναν ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τῆς καταστάσεως εἰς ἓνα ἄλλο στρατόπεδον αἰχμαλώτων. Εἶναι τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσίν της κατὰ τὸ 1430.

«Ἄφου», λέγει ὁ χρονογράφος Ἰωάννης Ἀναγνώστης, «μᾶς ἔφεραν εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ μᾶς διεμοίρασαν εἰς τὰς σκηνὰς πρὸ παρεχώρησαν ἐνῶ ἐξηκολούθουν νὰ μᾶς ἔχουν δεμένους, ἔκαμναν τὴν ἐκτίμησιν τῆς τιμῆς ἐκάστου. Παντοῦ δὲ ἤκούοντο οἰμογαὶ καὶ δάκρυα. Διότι τὰ μὲν νῆπια, ὅσα ἦσαν ἀκόμη θηλάζοντα, ἀνεζήτουν τὰς μητέρας τῶν κλαυθμηρίζοντα, ἐνῶ αἱ μητέρες τῶν περιεπλανῶντο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ μὲ κοπετοὺς καὶ μὲ αἱματωμένας τὰς παρειάς τῶν, διὰ νὰ τὰ ἀνεύρουν. Καὶ οἱ μὲν ἄνδρες βλέποντες τὰς γυναῖκας τῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρπαγῇ ἀπὸ ἄλλους, κινούμενοι ἀπὸ τὸ συζυγικὸν φίλτρον τῆς ἁρμονικῆς τῶν συμβιώσεως, ὠδύροντο διὰ τὸν χωρισμόν· αἱ δὲ γυναῖκες ἀναζητοῦσαι τοὺς ἄνδρας τῶν περιήρχοντο τὰς σκηνὰς, ἐρωτῶσαι περὶ αὐτῶν μὲ δάκρυα ἀπερίγραπτα. Καὶ τὰ τέκνα μὲν ἀφαιρεθέντα ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῶν, κατ' οὐδένα τρόπον ἠδύναντο νὰ ὑπομένουν τὴν ἀπομόνωσιν· οἱ δὲ γονεῖς τῶν, παρακινούμενοι ὑπὸ τῆς φυσικῆς πρὸς αὐτὰ στοργῆς,

ἐνῶ ἠρεῦνον διὰ τὴν ἀνακάλυψίν τῶν, ἐγέμιζον τὴν ἀτμόσφαιραν μὲ τοὺς θρήνους τῶν. Καὶ οἱ στεναγμοὶ τῶν ἦσαν ἀκατάπαυστοι καὶ τὰ δάκρυα ἀπαρηγόρητα. Τότε καὶ κόραι πολλαί, τὰς ὁποίας προηγούμενως δὲν εἶχον ἀντικρῦσαι ἄνδρες καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν εἶχον τολμήσει νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν πατρικὴν τῶν οἰκίαν, ἀγνοούμεναι δὲ ὑπὸ τῶν πολλῶν, προωρίζοντο διὰ τὸν νόμιμον γάμον, ἐκρατοῦντο ἀπὸ χειρᾶς ἀνδρῶν καὶ μὲ αὐτοὺς συνέζον ἐντὸς τῶν σκηνῶν. Καὶ ἦτο δυνατόν νὰ ἴδης εἰς ἐκάστην σκηνὴν γυναῖκας νὰ συμφύρονται μὲ πολίτας καὶ ἄνδρας ὁμοίως μὲ τὰς γυναῖκας τῶν ἠτηθέντων. Διότι ἐπειδὴ ἡ ἀρπαγῇ ἦτο γενικὴ μεταξὺ συζύγων καὶ τέκνων καὶ συγγενῶν, ἄλλος μὲν ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς ἤρπασε τὴν σύζυγον, ἄλλος τὸν ἄνδρα, ἄλλος τὰ τέκνα, ἐντεῦθεν δὲ ἦσαν ἀναμεμιγμένοι γενικῶς μεταξὺ τῶν καὶ ἀγνοοῦντες ἕκαστος διὰ τὴν τύχην τῶν ἄλλων. Οἱ μοναχοὶ δὲ ἐσύροντο μασὺ μὲ γυναῖκας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προεκάλει εἰς αὐτοὺς μὲν αἰσθημα ἐντροπῆς, εἰς δὲ τοὺς κατακτητὰς γέλωτας παταγῶδεις, διότι ἐπειδὴ εἴτε ἐγνώριζον εἴτε ἐπληροφοροῦντο, ὅτι οὗτοι ἔζων ἀσκητικῶς καὶ ὅτι εἶχον ἀπαρηθητῆ πᾶσαν συνάφειαν μὲ γυναῖκας, διεσκέδαζον ἰδιαιτέρως νὰ τοὺς βλέπουν νὰ ὑφίστανται ἀπὸ κοινοῦ τὴν συμφορὰν καὶ νὰ κατοικοῦν ἐξ ἀνάγκης ὁμοῦ μὲ τὰς αἰχμαλώτους».

Η ΔΙΑΡΠΑΓΗ ΤΩΝ ΝΑΣΩΝ

«Τὴν δὲ προσβολὴν ἐναντίον τῶν ναῶν καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν ἱερῶν σκευῶν», λέγει ὁ Κριτόβουλος, «πῶς εἶναι δυνατόν νὰ τὴν ἐκφράσῃ κανεὶς διὰ λόγον; Κατεργίπτοντο πρὸς ἀτίμωσιν εἰς τὴν γῆν αἱ ἱερὰ εἰκόνες καὶ τὰ ἄλλα ἀφιερῶματα τῶν ναῶν. Ἄφου δὲ ἀπέσπων ἀπὸ αὐτὰ ὅ,τι ἦτο πολῦτιμον, ἄλλα μὲν τὰ ἔκαιον, ἄλλα δὲ τὰ ἐτεμάχιζαν εἰς μικρὰ τεμάχια καὶ τὰ ἔρριπτον εἰς τὰς τριόδους. Ἦνοιγαν ἐπίσης τὰς θήκας τῶν ἱερῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα ἀφου τὰ ἐτεμάχιζαν καὶ τὰ ἀπεχώριζαν εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθησαν ἄλλα μὲν ἐλίχιζαν εἰς τὸν ἀέρα, ἄλλα δὲ τὰ ἔρριπτον εἰς τὰς ὁδοὺς. Τὰ δὲ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ δισκοπτήρα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμο-

ποιοῦντο εἰς τὴν παναγεστάτην θυσίαν, ἄλλα μὲν τὰ μετεχειρίζοντο εἰς τὰς προπόσεις των, ἄλλα δὲ τὰ συνέντριβον, τὰ ἀνεχώνευαν καὶ τὰ ἐπόλουν. Ἄφ' ἑτέρου ἱερὰ σκευὴ καὶ ἄμφια πολυτελῆ καὶ χρυσοῦφανα καὶ πεποικιλμένα μὲ μαργαρίτας καὶ πολυτίμους λίθους, ἄλλα μὲν παρεδίδοντο εἰς ἔλεεινοὺς ἀνθρώπους, δι' ὅχι καλὴν χρῆσιν, ἄλλα δὲ ἐκαίοντο διὰ τὴν συναχθῆναι κατόπιν ὁ χρυσοῦς των. Τὰ ἱερὰ καὶ τὰ θύραθεν βιβλία ἢ ἐκαίοντο ἢ κατεπατοῦντο ἢ ἐπόλουντο εἰς τιμὰς ἐξευτελιστικάς. Αἱ ἱερὰί τραπέζαι ἀνετρέποντο καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ ἱεροῦ βήματος τῶν ναῶν ἐκρημνίζοντο πρὸς ἀνεύρεσιν θησαυρῶν.

Εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν

Ἄλλ' ἢ πλέον φρικώδης σκηνὴ ἐξ ὅλων ἦτο ἐκείνη, ἢ ὁποία ἐξετυλίχθη εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἐκεῖ, ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, εἶχον συναθροισθῆναι μεγάλα πλήθη κόσμου. Πρὸς αὐτήν, λοιπὸν, ἔσπευσαν πλήθη Γενιτσάρων. Ἡ πληροφορία, ὅτι ἦτο ἤδη πλήρης ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν ἐξαίσιον θήραμα πρὸς ἐμπορίαν καὶ ὁ θρόλος ὁ διαδεδομένος εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, διὰ τοὺς ἀναριθμήτους θησαυροὺς τοῦ περικαλλεστάτου αὐτοῦ ναοῦ, τοὺς εἶχον ἐλκύσει πρὸς τὰ ἐκεῖ.

Αἱ περιλάλητοι χαλκαὶ πύλαι τοῦ ναοῦ εἶχον καλῶς κλεισθῆναι, οἱ δὲ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρισκόμενοι, ἀναμένοντες ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ ἀκούσουν τὰς ἀγρίας ἰαχὰς τῶν νικητῶν καὶ τὰ φοβερά των κτυπήματα εἰς τὰς θύρας, «γενόμενοι ἐν ἀγωνίᾳ ἐκτενεστέρον προσήχοντο».

Δὲν εἶχε παρῆλθαι πολλὴ ὥρα, ὅτε τὸ πρῶτον κύμα τῶν κατακτητῶν ἐπέπεσεν ἐναντίον τῶν πυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἐν τέλει ὑπεχώρησαν. Οἱ νικηταί, ἀποβλέποντες κυρίως εἰς λεηλασίαν, ἐπέπεσον ἐναντίον τοῦ ὀπίλου ἐκείνου πλήθους, τὸ ὁποῖον ἠλάλαξεν ἀπὸ τὴν ἀγωνίαν καὶ τὴν φρίκην. Ὅλοι ἀπεγυμνώθησαν, ἐδέθησαν κατὰ μακρὰς σειρὰς καὶ ἀπήχθησαν εἰς τὰ στρατόπεδα. Λωρία, ζῶναι, μανθῆλια, ἐπιτραχήλια ἱερῶν, σχοινία, χαλινούς, τὰ πάντα μετεχειρίσθησαν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν. Τοὺς προσέδεναν εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε γέροντας

μὲ παρθένους, ἐφήβους μὲ μοναχάς, ἱεράρχας μὲ ἀλήτας, κυρίους μὲ δούλους. Τοὺς ἐσπρωχον πρὸς τὰ στρατόπεδα, ἐνῶ ἐν τῷ μεταξὺ οἱ κατακτιηταὶ συνεπλέκοντο πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὴν διανομὴν τῆς λείας των. Οἱ ἐκλεκτότεροι τῶν αἰχμαλώτων ἐγίνοντο τῆς ἕριδος τὸ μῆλον μεταξὺ τῶν ἐπιδρομέων, διὸ καὶ τὸ πλείστον κατεξέσχιζοντο ἀπὸ αὐτοῦ. Ἄφ' ἑτέρου αἱ ὡς ἄνω περιγραφείσαι σκηναὶ τῆς λεηλασίας τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ εἰκόνων ἐπανελαμβάνοντο καὶ ἐδῶ. Οἱ νικηταὶ περιεβάλλοντο προσέτι μὲ ἄμφια ἱερῶν, ἐπόμπειον τοὺς σταυροὺς καὶ τὰ δισκοπότηρα, περὶ τοὺς ἐσταυρωμένους ἐτοποθέτουν σαρίκια, τὸ τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐσκόρπιζαν κατὰ γῆς, τοὺς ἵππους των ἐσκέπαζον μὲ χρυσοῦφανα μεταξοτά. «Καὶ ἦν ἰδεῖν», γράφει ἐπὶ λέξει ὁ Φραντζῆς, «τὸν παμμέγιστον ἐκείνον ναὸν καὶ θειότατον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τὸν οὐρανὸν τὸν ἐπίγειον, τὸν θρόνον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τὸ χερουβικὸν ὄχημα καὶ στερέωμα τὸ δεύτερον, τὴν Θεοῦ χειρῶν ποίησιν, τὸ θέαμα καὶ ἔργον ἄξιον, τὸ πάσης τῆς γῆς ἀγαλλίαμα, τὸν ὠραῖον καὶ ὠραίων ὠραιότερον, οὐ ἄνωθεν ἀδύτων καὶ ἄνωθεν τῶν θυσιαστηρίων καὶ τραπεζῶν ἡσθιον καὶ ἐπινον, (ἐννοεῖται οἱ κατακτιηταί), καὶ τὰς ἀσελγεῖς γνώμας αὐτῶν καὶ ὀρέξεις μετὰ γυναικῶν καὶ παρθένων καὶ παιδῶν ἐπάνωθεν ἐποιοῦν καὶ ἔπραττον».

Ἡ ΔΙΑΘΗΚΗ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Πρὶν ὅμως διαρραγοῦν αἱ χάλκιναι πύλαι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐνῶ μετὰ ἀπὸ ἕκαστον κτύπον τῶν πελέκεων, γοερώτεροι ἠκούοντο οἱ θρήνοι τῶν μητέρων καὶ τῶν παρθένων, ἡχηρότεροι δὲ ἀνεπέμποντο αἱ δεήσεις τοῦ κλήρου, μία φωνὴ ἡχηρὰ ἠκούσθη:

«Ὅσοι πιστοί, παύσατε τοὺς θρήνους καὶ ἀκούσαθητε τῶν λόγων μου».

Ἦτο ἡ φωνὴ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, τοῦ μετέπειτα Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εἶχεν ἀνεβῆ εἰς τὸν ἄμβωνα καὶ ἐνῶ τώρα πλέον μόνον τῶν πελέκεων οἱ κτύποι ἠκούοντο, συνέχισεν εἰς τὴν ἐξόχως τραγικὴν ἐκείνην ὥραν:

«Ἀδελφοί! μετὰ τοσοῦτων αἰῶνων ὕ-

παρξιν, ἡ αὐτοκρατορία τῶν Ἑλλήνων κρημνίζεται... Ἄλλ' ἐὰν κατέπεσαν τὰ σύμβολα, ἐὰν κατεβλήθη ἡ ἀρχή, ἡ παναγιωτάτη θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, μὰ τὰς πολὺς καὶ παντοίας δυστυχίας μας, μὰ τὸ ἄθῳον αἷμα, τὸ ὅποιον ἐχύθη καὶ μέλλει νὰ χυθῆ, οὐδὲ κατεβλήθη, οὐδέ, ἕως ὑπάρχουσιν οὐρανὸς καὶ γῆ, θέλει καταβληθῆ! Τὰ προσκυνήματά σας ἀλλάσσοσι θέσιν, ἀλλ' ἡ πίστις, ἡ μέλλουσα νὰ σᾶς σώσῃ, θὰ διαφυλαχθῆ παρὰ τοὺς ἀνηκούστους κινδύνους. Τὴν πίστιν σας τηρήσατε, ἀδελφοί, τὴν πίστιν σας, τὸν ἀνεκτίμητον αὐτὸν προγονικὸν θησαυρὸν, τὸν ὅποιον ἕως οὐ κατέχετε, Πύλαι Ἄδου καθ' ὑμῶν οὐ κατισχύσουσι! Λοιπὸν, ἀδελφοί, παυσάμενοι τοὺς θρήνους, ὑπακούσατε μετὰ θρησκευτικῆς μεγαλοφυχίας καὶ εἰς ταύτην τὴν

βουλήν τοῦ Ὑψίστου. Ναὶ μὲν γινόμεθα αἰχμάλωτοι, ἀλλὰ θέλομεν εἶσθαι ἐλεύθεροι ἐν πνεύματι Κυρίου. Γινόμεθα ἀληθῶς ταπεινοί, ἀλλ' ἐλεύσεται καιρὸς, ὅτε θέλομεν πάλιν ὑψωθῆ. Ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν. Ἀκούσατε τί ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ ἁγίου Βήματος φωνεῖ: «Ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε, πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδιά καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν».

Μετὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, οὐδεὶς πλέον ἐθρήνει. Ὀλόκληρος ὁ λαὸς γονυκλινῆς προσήχητο. Τὸ δοῦλον ἦδη Γένος, γονυκλινῆς καὶ προσευχόμενον εἰσήχητο εἰς τὴν τετρακοσιετῆ νύκτα τῆς δουλείας, ἄνωθεν ἀπεκδεχόμενον τὴν ἐπιβίωσιν καὶ τὴν ἀνάστασίν του.

I. I. ΚΟΤΣΩΝΗΣ

Πατὰ Συναδίου τοῦ Σερραίου,

Περὶ τὸ γένος τῶν Ρωμαίων τὸ πῶς ἐκατασταθήκαμεν καὶ πῶς ἐχάσαμεν τὴν πόλιν καὶ ὅλα τὰ ἀγαθὰ.

Ἄλλοίμονον, ἀλλοίμονον στὸ γένος τῶν Ρωμαίων πῶς ἔγινε τ' ἀνόσιον καὶ καταφρονημένον.

Ἦ πῶς ἐκαταστάθητε, τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπεριπλεχθήκατε μέσον πολλῶν κινδύνων.

Ἄλλὰ φιλανθρωπότατε, πρόστατε νὰ ἐβγῶμεν μέσα ἀπὸ τὴν κάμινον αὐτὴν ποὺ μᾶς φλογίζει, ὅτι σ' ἐσὲν τὸ γένος μας θαρρεῖ καὶ ἀκκουμπίζει, εἰς σὲ τὸ θάρρος ἔχομεν εἰς σὲ καὶ τὴν ἐλπίδα, νὰ πάρῃς ἀπὸ πάνω μας ἐτούτην τὴν παγίδα' καὶ ὑψωσον μακρόθυμε χριστιανῶν τὸ κέρας, καὶ δὸς ἡμῖν τὴν ἄνεσιν τὸ φῶς τὸ τῆς ἡμέρας, ἔλεῃ σου τὰ πλούσια Θεέ μου χάρισέ μας καὶ μέσα ἀπὸ τὰς χεῖράς του κάμε ἐλευθερωσέ μας διότι εἶν' κατὰ πολλὰ βαρὺς καὶ τεθλιμμένος τῆς δουλοσύνης ὁ ζυγὸς καὶ παραπονεμένος. Ἄν κάμῃς τοῦτο τὸ καλὸν μὲ τὴν σοφίην σου γνῶσιν ὅλα τῆς γῆς τὰ πέρατα σὲ θέλουν ἐπαινῶσιν.

(Ἐν Νέφ Ἑλληνομνήμονι, τόμῳ Ε', 1908, σελ. 250-256).

Ο ΗΡΩΣ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ

1. Ἡ πῦρ ἡρωϊκῆ μορφῆ, πὺρ δεσπάζει κυριολεκτικῶς μὲ τὴν μαρτυρικὴν τῆς αἰγλην εἰς δλόκληρον τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα τῶν 500 περίπου χρόνων, ἀπὸ τὴν τραγικὴν ἐκείνην Τρίτην τῆς 29 Μαΐου τοῦ 1453, εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ μορφὴ τοῦ τελευταίου τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ἰδιαίτερος δὲ ἡ πολυῖμνητος αὐτῆ μορφῆ προβάλλεται εἰς τὸ προσκήμιον καὶ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῶν πανελλήνων, τώρα μὲ τὴν θλιβερὰν ἐπέτειον τῆς ἀλώσεως τῆς Βασιλίδος. Μέσα εἰς τὰς σελίδας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας κανενὸς ἄλλου ἔθνικου ἡγέτου τὸ ὄνομα, ἡ ζωὴ, οἱ ἀγῶνες καὶ κυρίως ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος δὲν εἶναι τόσον στενῶς καὶ ἀναποσπάστως συνδεδεμένα μὲ τὴν ἱστορίαν, τὰς παραδόσεις, τοὺς θρύλους καὶ τὰ τραγοῦδια τοῦ Ἑθνους του, ὅσον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Καὶ κανεὶς ἄλλος δὲν κατέλαβε τέτοιαν θέσιν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ του—ἀλλὰ καὶ τόσων ἄλλων λαῶν τῆς γῆς—ὅσον ὁ τραγικὸς αὐτοκράτωρ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὶς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου ἐγεννήθη τὴν 9 Φεβρουαρίου τοῦ 1404 (1). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου Η', τὴν 31 Ὀκτωβρίου 1448, ὅστις εἶχε διαδεχθῆ τὸν πατέρα του εἰς τὸν θρόνον τὴν 21 Ἰουλίου 1425, ἡ βασιλομήτωρ, ὁ κληρὸς, ἡ σύγκλητος, ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν Κωνσταντίνον. Ἀπὸ τὸ 1443 ὁ Κωνσταντίνος ἦταν ὁ κύριος ἄρχων τοῦ

μεγαλυτέρου μέρους τῆς Πελοποννήσου μὲ ἔδραν τὸν Μυστράν. Τὴν 6 Ἰανουαρίου τοῦ 1449, τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανεῶν, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν αὐτὴν πόλιν, τὴν γεμάτην ἀπὸ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια, πὺρ ὀμιλοῦν διὰ τὴν περασμένην δόξαν τῆς, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ἀπὸ τὴν εἰδικὴν πρεσβείαν πὺρ εἶχε σταλῆ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὰ τὸν μετακαλέσῃ εἰς τὸν ὑπερχλιετῆ θρόνον τοῦ Βυζαντίου.

Τὴν 12 Μαρτίου τοῦ 1449, μέσα εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν θριαμβευτικῆς ὑποδοχῆς καὶ μὲ ἀκράτητον ἐνθουσιασμόν ἡ θεοφύλακτος πόλις ἐχαιρέτιζε τὴν ἄφιξιν τοῦ τελευταίου—ἀλλοίμονον—αὐτοκράτορος τῆς, πὺρ ἦταν ἤδη λαοφίλητος καὶ ὡς ἀπλοῦς βασιλόπαις, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὴν συνετὴν κυβέρνησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὴν πολεμικὴν ἀνδρείαν του.

Τὴν ἐποχὴν πὺρ ὁ Κωνσταντίνος κατέλαβε τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μὲ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ λαοῦ του, ἡ διεθνὴς κατάστασις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο ἰδιαίτερος σκοτεινὴ καὶ δυσμενὴς διὰ τὴν κλονιζομένην βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν. Αἱ τεράστιαι κτήσεις τῆς πρὸς ὄλας τὰς κατευθύνσεις—πὺρ τῆς ἐπρομήθευον τὸν ὑπερασπιστὴν στρατὸν τῆς καὶ τὴν μοναδικὴν εἰς τὸν κόσμον ὕλικὴν εὐμάρειαν τῆς—δὲν ὑπῆρχον πλέον. Ὁ νέος ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς, πὺρ ὑπέσκαπτε καθημερινῶς τὰ θεμέλια τῆς, οἱ Τούρκοι, τὰς εἶχαν ἀρπάσει. Αἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν Δύσιν εἶχαν φθάσει εἰς ἀπελπιστικὸν σημεῖον διασπάσεως καὶ τελικοῦ χωρισμοῦ. Ἡ Δύσις—καὶ κυρίως αἱ ἡγετικαὶ περὶ τὸν Πάπαν τάξεις—μὲ ἔκδηλον χαιρεκακίαν παρετήρει ὡς ψυχρὸς θεατὴς τὸν διαρκῶς κλονιζόμενον ἔνδοξον θρόνον. Καὶ ὄχι μόνον δὲν ἤπλωνε χεῖρα βοηθείας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ἐγωϊστικὰς ἀπαιτήσεις τῆς καὶ τὰς ἐξευτελιστικὰς ἐνεργείας τῆς, ἐπεδείκνυε τὴν τραγικὴν θέσιν τοῦ Βυζαντίου. Τοπικῶς τὸ Βυζαντινὸν

(1) Α. Β(υζαντίου), Πολιορκία καὶ ἄλωσις Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1453. Ἐν Ἀθήναις 1859, εἰς τὸν Πρόλογον· καὶ Chedomil Mijatovich, Constantine the last emperor of the Greeks on the conquest of Constantinople by the Turks. Λονδίνον 1892, σ. 78· καὶ Σ. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 4. 417.

κράτος εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἀντεπροσωπεύετο παρὰ μόνον «ὑπὸ τοῦ τριγώνου τοῦ περιοριζομένου περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Θεοδοσιακοῦ τείχους» καὶ τῶν περιχώρων τῆς μέχρις ἐκτάσεως 150 περίπου χιλιομέτρων πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμᾶς. Ὑλικῶς ἦτο τελείως ἐξηντημένος ἔπειτα ἀπὸ τὰ τεράστια ποσά, τὰ ὁποῖα ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σουλτᾶνον. Οὐσιαστικῶς δὲν ἐπερίμενε βοήθειαν—ἐκτός ἀπὸ τὴν μικρὰν συνδρομὴν τῆς Πελοποννήσου—ἀπὸ πουθενά.

Καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ὁμως κατάστασις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦτο καθόλου καλύτερα. Τὸ αἰωνόβιον ζήτημα τοῦ σχίσματος καὶ αἱ προσπάθειαι ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, εἶχαν διαιρέσει τὸν λαὸν τῆς πρωτεύουσῆς εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Ἐκεῖνοι ποὺ διηγήθουν τὰς δύο ἀντιθέτους παρατάξεις, διὰ νὰ παρυσύρῃ ὁ καθένας τὸ πλῆθος μὲ τὸ μέρος του, δὲν ἐδίσταζαν νὰ καλλιερگوῦν μίση καὶ ἐχθρότητας καὶ νὰ ἐξάπτουν τὰ πάθη ἐκμεταλλεζόμενοι δὲ τὴν τραγικότητα τῶν στιγμῶν ἐμεγάλωναν τὸ χάσμα τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῆς διασπάσεως. Αὐτὴν τὴν θλιβερὰν εἰκόνα, καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἀκόμη χειρότεραν, παρουσίαζεν ἡ ἄλλοτε ἐνδοξος καὶ πλήρης θριάμβων βυζαντινὴ αυτοκρατορία, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους. Χαρακτηριστικῶς ὁ ἐθνικὸς μας ἱστορικὸς Κωνστ. Παπαρηγόπουλος γράφει: «Ὁ Κωνσταντῖνος περιεβλήθη τὸ ἀκάνθινον τοῦ Βυζαντίου στέμμα ἀπαρράκτως ὅπως ἀξιοματικὸς, προχειρισθεὶς φρουράρχος πόλεως πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων περιεζωσμένης καὶ μὴ ἐχούσης οὔτε ὀχυρώματα ἀποχωρῶντα οὔτε φρουρὰν ἰκανήν, ἤθελεν ὑπακούσει εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν. Οὕτως ἀνέλαβε τὸ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπιβληθὲν αὐτῷ μαρτύριον»⁽²⁾.

Ὁ λαὸς καὶ οἱ μεγιστᾶνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συναισθανόμενοι τὴν τραγικότητα τῆς καταστάσεως, μὲ αἴσθημα βα-

θείας ἱκανοποιήσεως εἶδαν τὸν συνετὸν καὶ χρηστὸν Κωνσταντῖνον νὰ καταλαμβάνῃ τὸν κινδυνεύοντα θρόνον. Ὅλων αἱ ἐλπίδες τῆς σωτηρίας ἐστράφησαν πρὸς αὐτόν. Ὁ σύγχρονός του λόγιος συγγραφεὺς Ἰωάννης Ἀργυροπούλος εἰς τὸν «Παραμυθητικὸν πρὸς Κωνσταντῖνον Λόγον» του, διὰ τὸν θάνατον τοῦ αυτοκράτορος ἀδελφοῦ του Ἰωάννου καὶ ἐπὶ τῇ ἀναρρῆσει του εἰς τὸν θρόνον, ἀπηχρῶν θὰ ἔλεγε κανεὶς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, γράφει χαρακτηριστικῶς: «Σὺ δ' ὁ τὰ πάντα χρηστός τε καὶ μέτριος, τοσοῦτον δακρύσας ὅσον ἐν ὀφθαλμοῖς τὰ δάκρυα στήσας, τοσοῦτο τ' αὖ ἀνοιμώξας ὅσον μηδὲ οἰμώζοντι εὐκίνα (διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ σου)... τοῦ ἡμετέρου τούτου γένους καὶ τῆς κοινῆς ταύτης τῶν Ἑλλήνων ἐστὶς ἀγαθῇ μοίρᾳ νυνὶ δικαίως τὴν βασιλείαν δεξάμενος, γενοῦ περι ἡμᾶς ὡς εἰώθεις καὶ οἷος περὶ πάντας ἀνθρώπους ὁ μέγας βασιλεὺς ἐκεῖνος Θεός... Ὅρᾳς ὅσοι τε τῶν ἐν τέλει καὶ ὅσον ἐν Πόλει σύστημα αὐτὴν τε ταύτην τὴν κοινὴν τοῦ γένους ἐστίαν ἐν εἴχομεν κοινὸν σωτήρα καὶ πύτανιν ἀπολωλεκότας, εἰς σὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τείνειν καὶ μονοῦ Θεοῦ ἄλλον ἐπὶ σωτηρίᾳ νυνὶ τῶν ὄλων ἐφεστηκότα νομίζειν. Τούτων ἀγαθῇ τύχῃ πατήρ τε ἅμα καὶ κυβερνήτης γενόμενος, τοὺς τῆς ἀρχῆς οἴακας βασιλικώτατα στρέφων, σῶζε μὲν ἅπαν ὑπήκοον, ἄλλοτε ἄλλως φερόμενον καὶ ὡσπερ τινὰ ναῦν μάλα δεινῶς χειμαζόμενον κύμασι τε ἅμα καὶ ὄπερ ἔχει πληρώματι, φάνηθι δὲ αὐτὸς σωτὴρ ἁπάντων καὶ κηδεμών... Σοὶ τε γὰρ ἐντεῦθεν ὄρος εὐδαιμονίας προσγένοιτ' ἄν, ἡμεῖς τε εὖ ἔξομεν, ὑφ' οὗ παθεῖν ἐχρῆν εὖ παθόντες καλῶς, οὐς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἔδει κατὰ τὴν κοινὴν τύχην ἀνθρώπων πταῖσαι καὶ δευτέρους βαρβάρους οὕτως ὀφθῆναι»⁽³⁾.

2. Δὲν εἶχαν περάσει οὔτε δύο ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους, ὅταν ἕνα νέον ξαφνικὸν γεγονός ἐπληθύνει τὸν κλονισμὸν τῆς

(3) Σ. Λάμπρου, Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐν Ἀθήναις 1910, σ. 27 ἔ. Ὁ λόγος περιλαμβάνεται εἰς τὸν Παρισιακὸν κώδικα 1191, φ. 16α, 206, τοῦ 15ου αἰῶνος κ. ἄ.

(2) Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐν Ἀθήναις 1925, Τόμ. Εα, 297.

ταραγμένης ἤδη πρωτεύουσας. Τὴν 3ην Φεβρουαρίου 1451 ὁ φοβερός πολέμιος καὶ ἄσπονδος ἐχθρός τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὁ διαβόητος σουλτᾶνος Μουράτ, ἀπέθανεν ἀπόπληκτος εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν πρωτεύουσαν τῶν Ὀθωμανῶν, τὴν Ἀδριανούπολιν, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐνὸς ὀργιώδους συμποσίου. Τὸν Μουράτ διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον ὁ πρωτότοκος υἱὸς του Μωάμεθ Β', ὁ πολεμοχαρὴς αὐτὸς σουλτᾶνος, ὁ μέλλον πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ἡλικίαν μόλις 21 ἐτῶν. Ἡ εἶδησις αὐτὴ συνεκλόνησε τὴν βυζαντινὴν αὐλὴν καὶ τοὺς κατοίκους τῆς πρωτεύουσας. Ὁ νεαρός σουλτᾶνος μὲ τὸ ἀτρόμητον θάρρος, τὸ πολεμικὸν μένος καὶ τὸ ἄσπονδον μῖσος του πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ἦτο ἤδη γνωστός, καὶ ἀπὸ πολλῶν καιρῶν διεδίδετο ὁ τρομερὸς θρύλος, ὅτι εἶχε τάξει ὡς μοναδικὸν ὄνειρον καὶ σκοπὸν τῆς ζωῆς του τὴν ἐκπόρθησιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἡ ὁποία ματαιῶς εἶχε πολιορκηθῆ ὑπὸ τῶν προκατόχων του ἐπανειλημμένως. «Εἶχεν ὀρκισθῆ, ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη στρατιωτικὴ ἐπιχειρησις θὰ ἦταν ἡ πρώτη μέριμνα τῆς ἀρχῆς του»⁽⁴⁾.

Ὁ νέος σουλτᾶνος δὲν ἐφάνερωσεν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνοδὸν του εἰς τὸν θρόνον τοὺς δολίους σκοπούς του ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δι' αὐτὸ ἐδέχθη εὐχαρίστως εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν τοὺς πρέσβεις τῶν βασιλείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Τραπεζούντος, τῶν δεσποτῶν τῆς Πελοποννήσου κ. ἄ. καὶ ὑποσχέθη εἰς ὅλους ὅτι θὰ τηρήσῃ ὅλας τὰς συνθήκας, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑπογράψῃ ὁ πατὴρ του. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος δὲν ἠπατήθη καθόλου ἀπὸ τὰς ἀπατηλὰς αὐτὰς φιλικὰς διαθέσεις καὶ ἤξευρεν ὅτι δὲν θὰ ἀργούσῃ νὰ στρέψῃ ὅλην τὴν πολεμικὴν του δύναμιν ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας του. Ἐγνώριζεν ὅμως καὶ τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν τοῦ Κράτους του. Ἡ ἄλλοτε πολυάνθρωπος Κωνσταντινούπολις δὲν εἶχε περισσοτέρας τῶν 80.000 κατοίκων τώρα.

Ἐνῶ ἄλλοτε τὸ δημόσιον ταμεῖον, μόνον αὐτῆς, εἰσέπραττε ἄνω τῶν 500 ἑκατομμυρίων δραχμῶν (προπολεμικῶν) ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων μόλις ἐφθανε τὸ μικρὸν ποσὸν τῶν 50 ἢ 60.000 χρυσῶν, τρία περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τόση δὲ ἦτο ἡ ἐξάντλησις τοῦ ταμείου ὥστε θὰν ἐφθασεν ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῆ χρήματα διὰ τὰ συνηθισμένα πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ τὴν αὐτὴν φιλοδορήματα. Ἐγνώριζε ἀκόμη ὅτι ἡ Εὐρώπη—ἡ ἐκπολιτισμένη καὶ εὐεργετημένη ἀπὸ τὸ Βυζάντιον Εὐρώπη—ἡ ἀδιαφοροῦσε ἢ δυστροποῦσε καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περιμένη χεῖρα βοηθείας ἀπὸ αὐτὴν. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἐνόμισε καθήκον του ὅτι ἔπρεπε ὀπωσδήποτε νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ λαοῦ του.

Πρεσβεῖαι ἰκετευτικαὶ ἀνεχώρησαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ σκοπὸν νὰ προσπαθήσουν νὰ εὕρουν βοήθειαν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Ἄλλ' ὅπως πάντοτε τὸ μεγάλο θρησκευτικὸν χάσμα μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ρώμης ἐματαιώσε κάθε διπλωματικὴν προσπάθειαν. Ὁ πάπας Νικόλαος Ε' ὑποσχέθη βοήθειαν μὲ ὄρους ὅμως πολλὰ ταπεινωτικούς διὰ τὸ Βυζάντιον, ὁπότε σύσσωμος ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔδωσε ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, καίτοι διησθάνετο τὸ τραγικὸν τέλος του.

3. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μωάμεθ Β' καταπάτησας ὅλας τὰς ὑποσχέσεις του, ἀπέβαλε τὸ ὑποκριτικὸν προσωπεῖον καὶ ἤρχισε πυρετώδεις προετοιμασίας διὰ τὴν γιγαντιαίαν καὶ πρωτοφανῆ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔφοδον. Πρώτη του πολεμικὴ ἐνεργεια ἦτο ἡ ἐκ νέου ἀνάγεσις ἐνὸς κολοσσίου φρουρίου ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς παραλίας τοῦ Βοσπόρου εἰς τὸ στενώτερον μέρος τοῦ πορθμοῦ. Μὲ τὸ τεράστιον αὐτὸ φρούριον—διὰ τὸ ὁποῖον εἰργάσθησαν χίλιοι οἰκοδόμοι καὶ ἀνάλογοι ἐργάται—θὰ ἐξουσίαζε ὅλον τὸν Βόσπορον καὶ ὁ πολυάριθμος στόλος του θὰ ἐκινεῖτο ἀνενόχλητος. Αὐτὸ εἶναι τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον τρομερὸν Ρούμελι Χισσάρ.

Ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπληροφορήθη τὰς ἐνεργείας αὐτὰς τοῦ Σουλτάνου ἀντελήφθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σιωπηλῆς κηρύ-

(4) Gust. Schlumberger, Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος καὶ ἡ πολιορκία καὶ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως... μετάφρ. Σ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 15.

Ξεως πολέμου καὶ δι' αὐτό, κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1452, ἔκλεισε τὰς πύλας τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ διέταξε νὰ συλληφθοῦν οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο ἐντὸς τῆς πρωτευούσης. Κατόπιν ὁμως ὑπεχώρησε εἰς τὰς ἰκειςίας των καὶ τοὺς ἀπέλυσε ἀμέσως, μὲ δύο ὁμως ἀπεσταλμένους του ἐμήνυσε εἰς τὸν σουλτάνον τὰ ἐξῆς, τὰ ὅποια ἀποκαλύπτουν μίαν πτυχήν τοῦ ψυχικοῦ μεγαλείου τοῦ τελευταίου αυτοκράτορος: «Ἐπεὶ τὰ τῆς μάχης ἤρετίσω, καὶ οὔτε ὄρκους οὔτε κολακείας πεισθῆναι ποιῆσαι ἐξ ἔω, ποίει ἂ βούλει. Ἐγὼ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν καταφεύγω, καὶ εἰ θελητὸν αὐτῷ ἐστι τοῦ δοῦναι καὶ τὴν πόλιν ταύτην εἰς χεῖράς σου, τίς ὁ ἀντιπεῖν δυνάμενος; εἰ δὲ πάλιν ἐμφυτεύσει εὐρήνην ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ τοῦτο ἀσπασίως ἀποδέχομαι. Πλὴν κατὰ τὸ παρὸν λάβε σου τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὄρκους. Ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν τὰς πύλας τῆς πόλεως κεκλεισμένας ἔχω καὶ τοὺς ἔνδον φυλάξω ὅσον ἡ δύναμις. Σὺ δὲ καταδυναστεύων δυνάστευε, ἕως ὁ δίκαιος κριτὴς ἀποδώσει ἐκάστω, ἐμοὶ τε καὶ σοί, τὴν δικαίαν ἀπόφασιν»⁽⁵⁾.

Ὁ σουλτάνος χωρὶς νὰ δώσῃ καμμίαν ἀπάντησιν ἀπολογίας διὰ τὰς ἐνεργείας του ἐκήρυξε ἀμέσως τὸν πόλεμον καὶ διέταξε νὰ ἀποκεφαλισθοῦν οἱ πρέσβεις⁽⁶⁾.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπελλιπθεὶς πλεόν περιτυχὸν πιθανῆς συνδιπλαγῆς ἤρχισε τὰς τελευταίας ἀπεγνωσμένας προσπάθειάς του, ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ προετοιμάσῃ τὴν πόλιν διὰ τὴν ὑστάτην ἄμυναν καὶ ἀφ' ἑτέρου μήπως ἐπιτύχῃ καὶ τὴν παραμικρὰν βοήθειαν ἐκ μέρους τῆς Δύσεως. Προσπάθειαι ὁμολογουμένως συγκινητικαὶ καίτοι προδιαβλέπει τὸ τραγικὸν τέλος. Ὁ πιστὸς μέχρι τῶν τελευταίων στιγμῶν του ἀκόλουθος, ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς, δικαίως ἀγανακτῶν ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι κατέκριναν τὸν αὐτοκράτορα δι' ἀδράνειαν,

ἀνακράζει: «ὁ δὲ μακαρίτης ὁ αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς τί οὐκ ἐπραξε κρυφῶς ἢ φανερώς ὑπὲρ τῆς βοηθείας τῆς πόλεως...; Καὶ γὰρ δῆλόν ἐστιν ὅτι, εἰ ἤθελεν, εὐκόλως ἠδύνατο φυγεῖν. Πλὴν οὐκ ἤθελεν, ἀλλ' ἠγωνίζετο ὡς ὁ ποιμὴν ὁ καλός, δὲ τίθησι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὡς καὶ ἐποίησεν»⁽⁷⁾. Ἐδῶσε διαταγὴν ὅπως ὅλοι οἱ γεωργοὶ ποῦ κατοικοῦσαν ἔξω τῶν τειχῶν ἔμβουν μέσα εἰς τὴν πόλιν μαζὺ μὲ τὰς ἀποσκευὰς καὶ τὰ τροφίμα. Ἐφρόντισεν δὲ καὶ κατ' ἄλλους τρόπους διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τροφίμων. Ἡ Δύσις ἔπειτα ἀπὸ τὰς τόσας παρακλήσεις ἐδέησε νὰ στείλῃ μίαν μικρὰν, μηδαμινὴν σχεδόν, βοήθειαν ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ διὰ τὴν τραγικὴν περίστασιν. Ἡ σπουδαιότερα βοήθεια τῆς Δύσεως ἦτο μόνον ἡ ἀφιξίς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἠρωικοῦ πολεμάρχου Ἰωάννη Ἰουστινιάνη (Zuan Justignan), ὁ ὁποῖος ὁμολογουμένως ἠγωνίσθη καὶ ἐθυσίασθη ὡς ἥρωσ ὑπὲρ τῆς Χριστιανωσύνης. Ἀμέσως ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῶν ἔργων τῆς ἀμύνης τῆς πόλεως καὶ ὥρισε εἰς τὸν καθένα τὴν θέσιν, ποῦ θὰ ὑπερήσπιζε μέχρι θανάτου.

Ἄλλη μέριμνα τοῦ Κωνσταντίνου ἦτο ἡ μὲ κάθε τρόπον ἐπισκευὴ τῶν κατερειπωμένων τειχῶν καὶ ἡ διάνοξις τεραστίας τάφρου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς πόλεως, ἡ ὁποία περιέβαλε τὸ μέγα χερσαῖον τεῖχος ἀπὸ τὸν μυχὸν τοῦ Κερατίου κόλπου. Τὸ τεράστιον αὐτὸ ἔργον ἀνέθεσεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν πλοίαρχον τῶν τριῶν γαλερῶν ποῦ ἦλθαν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐλαχίστου στόλου τοῦ Βυζαντίου Ἀλουΐσιον Διέδον. Τέλος, ἔπειτα ἀπὸ ἀπεγνωσμένας προσπάθειας κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ μόλις ἑπτὰ χιλιάδας στρατὸν—Ἕλληνας καὶ ξένοι—καὶ αὐτὴν τὴν μηδαμινὴν δύναμιν ἀντέταξε εἰς τὸν ἀναρίθμητον στρατὸν τοῦ Μωάμεθ.

4. Διὰ τὴν θρυλικὴν αὐτὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν συνεκέντρωσεν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Μωάμεθ, διαφωνοῦν σχεδόν ὅλοι αἱ μαρτυρίαι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατιωτῶν κυ-

(5) Δούκας, στ. 378-386. Ἔκδ. Ν. Τωμαδάκη, Ἀθήναι 1953, σ. 44.

(6) Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν δὲν ἀναφέρει κανεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων χρονογράφων ἐκ τῶν ξένων δέ, καὶ αὐτὸς ἀορίστως, ὁ Νικ. Βάρβαρος, *Giornale dell' Assedio di Constantino-poli* σ. 2.

(7) Γ. Φραντζῆ, *Chronicon minus*, P. g. 156 ἐ. στ. 1063 ἐ.

μαίνεται ἀπὸ τὰς 400.000, πού ἀναφέρει ὁ Χαλκοκονδύλης⁽⁸⁾, μέχρι τοῦ μετριωτέρου τῶν 160.000 πού ἀναφέρει ὁ Ν. Βάρβαρος. Αὐτὸς δὲ ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ μᾶλλον ἀνταποκρινόμενος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, αὐτὸν δὲ παραδέχεται καὶ ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος⁽⁹⁾. Τὸν στρατὸν ἠκολούθουν πλῆθος ἱμάμιαι, μολλάδες καὶ δερβίσαι καὶ διὰ τὰ ἐξάπτουν τὴν θρησκοληψίαν τῶν στρατιωτῶν καὶ διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν πλουσίων λαφύρων τῆς λεηλασίας. Εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν δύναμιν πρέπει νὰ προστεθοῦν 14 πυροβολοστάσια, 12 μεγαλύτερα πυροβόλα καὶ τὸ διαβόητον ἐκεῖνο κολοσσιαῖον πυροβόλον, τὸ γνωστὸν ὡς βομβάρδα, τῶν 1.400 λιτρῶν βάρους, κατασκευασμα τοῦ προδότου Οὐγγρου χριστιανοῦ Οὐρβανοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὰς μεγαλύτερας καταστροφὰς εἰς τὰ τεῖχη. Ὁ Δούκας τὸ ἀποκαλεῖ «τέρας τι φοβερόν καὶ ἐξαισιον»⁽¹⁰⁾. Καὶ ὁ στόλος δὲ τοῦ σουλτάνου ὑπερτέρει εἰς ἀριθμὸν καταπληκτικῶς τοῦ δεκατισμένου στόλου τοῦ Βυζαντίου⁽¹¹⁾. Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1453 ὅλη αὐτὴ ἡ τεραστία δύναμις εἶχε στρατοπεδεύσει ἔξω τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνυπομονοῦσα νὰ λάβῃ τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐφόδου.

Ὁ σουλτάνος ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέραν φρουρὰν του—12 χιλιάδες γενίτσαροι καὶ μερικαὶ χιλιάδες σπαχῆδες—ἐγκατέστησε τὴν πολυτελῆ σκηνήν του καὶ τὸ στρατηγεῖον του εἰς τὴν ἀριστερὰν ὀχθὴν τοῦ χειμάρρου τοῦ Λύκου, σχεδὸν ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς θρυλικῆς ἔκτοτε πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ, πού ἦτο μία ἐκ τῶν σπουδαιότερων πυλῶν τῶν τειχῶν. Μόλις ἔφθασε, ὡς γνήσιος εὐλαβῆς Μωα-

μεθανός, ἐστράφη πρὸς τὴν Μένκαν καὶ ἔκαμε τὴν ἐπίσημον προσευχήν. Ὁλος ὁ στρατὸς τὸν ἐμιμήθη. Μόλις ἐτελείωσε διέταξε ν' ἀποσταλοῦν τ ε λ ά λ η δ ε ς, ὅπως ἀνακραυγάσουν εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον: «Ἡ πολιορκία τῆς πόλεως ἀρχίζει τώρα». Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπίσημος κήρυξις τῆς πολυκρότου αὐτῆς ἐπιχειρήσεως. Ὁ στόλος ἐν τῷ μεταξὺ ἀναχωρήσας ἀπὸ τὴν Καλλιπολιν ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν Βόσπορον, ὀλίγον κάτωθεν τοῦ Διπλοκιοῦ, κατὰ τὸν Φραντζήν.

5. Καὶ ἡ ἔνδοξος βασιλεύουσα; Ἦτο ἔτοιμος διὰ τὴν ὑψίστην καὶ τελικὴν θυσίαν. Ὁ Ἰουστινιάνης εἶχεν ὀρίσει—κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν τειχῶν—λεπτομερῶς τὴν θέσιν κάθε ἀρχηγοῦ μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου ὀπλίτου. Θεῖον πού θὰ παρέδιδε ὁ καθένας μόνον μὲ τὸν θάνατόν του. Χαρακτηριστικῶς ὁ ἱστορικὸς Morðtmann γράφει: «Τώρα διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν... ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἰδίαν των ὑπαρξιν ὠδήγησεν ὅλας τὰς ἐκπολιτισμένας δυνάμεις εἰς ἀγῶνα ἀδυσώπητον. Ἡ σκέψις αὐτὴ ἐξαλείφουσα πλείστα ὅσα μίση, πλείστας διαφωνίας ἔσπρωξε εἰς κοινὴν ἐνέργειαν ὅλας τὰς κλάσεις, τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν τάξεων, οἰουδήποτε ἐπαγγέλματος. Ἕλληνες καὶ Γενουήνσιοι, Βενετοί, Καταλώνιοι, καθολικοί, ὀρθόδοξοι, οὐνῖται, μοναχοί... ἄρχοντες Βυζαντινοὶ καὶ Ἴταλοι σπείραρχοι ἠγωνίζοντο ἑαυτοῦ, συνωσιζόμενοι εἰς τὰ ὀχυρώματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ τελευταῖον αὐτὸ προπύργιον τῆς Εὐρώπης, ἐναντίον τῶν τρομερῶν Ἀσιανῶν κατακτητῶν καὶ ἦταν ἔτοιμος ὁ καθένας νὰ χύσῃ καὶ τὴν τελευταίαν σταγόνα τοῦ αἱματός του χάριν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κοινῆς τιμῆς τῆς Χριστιανωσύνης»⁽¹²⁾.

Ἡ 25 Ἀπριλίου 1453 ὑπῆρξε ἡμέρα συγκινητικὴ διὰ τὴν Βασιλεύουσαν. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Βάρβαρος, ὁ γαληνότατος αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ στήσουν τὴν περιφραγμένην ἀλυσίδα εἰς τὸν λιμένα, ἀπὸ τῆς

(8) Λαόν. Χαλκοκονδύλης, ἐκδ. Τωμαδάκη, σελ. 215.

(9) ἔ. ἄ. Εα, σ. 320.

(10) Ἴδε περὶ αὐτοῦ: Pears, The destruction of the Greek empire and the story of the Capture of Const. by the Turks, Λονδίνον 1903, 232 ἔ. καὶ Schlumberger, ἔ. ἄ. 74 ἔ. κ. ἄ.

(11) Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ στόλου ἴδε: Ellissen, Analekten der Mittelalterlichen und Neugriechischen Litteratur. Λειψία 1857 σ. 56 ἔ. ὅπου παρατίθενται ὅλοι οἱ ὑπὸ τῶν πηγῶν μνημονεύομενοι ἀριθμοί.

(12) Die Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453, Nach den original-quellen bearbeitet. Στουτγάρδη, 1853.

Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ Γαλατᾶ. Ἡ τεραστία αὐτῆ ἀλυσίδα, τῶν πολλῶν ἐκατοντάδων μέτρων—πού ἔγινε ἕκτοτε τραγοῦδι καὶ θρῦλος—ἐμελλε ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ μακρὰς νύκτας ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀσφαλιστικὴν γραμμὴν τοῦ Βυζαντινοῦ στόλου ἀπὸ τοῦ πολυαριθμοῦ τουρκικοῦ⁽¹³⁾.

Πρὶν ἀρχίσουν ἐπισημῶς αἱ μάχαι, ὁ σουλτᾶνος, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ σύγχρονος ἱστορικός τῆς ἀλώσεως Κριτόβουλος, θέλων νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὰς διατάξεις τοῦ Κορανίου ἐμήνυσεν εἰς τὸν βασιλέα νὰ παραδώσῃ ἀμαχητὶ τὴν πόλιν καὶ ὑπεσχέθῃ ἐνόρκως νὰ χάρισῃ εἰς ὅλους τὴν ζωὴν: «γίνωσκε—ἐμήνυσε—τὰ τοῦ πολέμου ἤδη ἀπῆρτισθαι, καὶ καιρὸς ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νῦν πρᾶξιαι τὸ ἐνθυμηθῆν πρὸ πολλοῦ παρ' ἡμῖν νῦν, τὴν δὲ ἔκβασιν τοῦ σκοποῦ τῷ Θεῷ ἀφίεμεν. Τί λέγεις; βούλει καταλιπεῖν τὴν πόλιν, καὶ ἀπελθεῖν ἔνθα καὶ βούλει μετὰ καὶ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καταλιπὼν τὸν δῆμον ἀζήμιον εἶναι καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ σοῦ, ἢ ἀντιστῆναι, καὶ σὺν τῇ ζωῇ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἀπολέσεις, σὺ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ, ὁ δὲ δῆμος αἰχμαλωτισθεὶς παρὰ τῶν Τούρκων διασπαρῶσιν ἐν πάσῃ τῇ γῆ;» Καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὁ τελευταῖος βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ μᾶς γεμάτης ἀπὸ δόξαν αὐτοκρατορίας, ἔδωσε μίαν ἀθάνατον ἀπάντησιν, ἑλληνικὴν ἀπάντησιν, ἀνταξίαν τῶν ὑψηλῶν καὶ εὐγενῶν πεπρωμένων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς:

«Εἰ μὲν βούλει, καθὼς καὶ οἱ πατέρες σου ἔζησαν, εἰρηρικῶς σὺν ἡμῖν συνζῆσαι καὶ σὺ, τῷ Θεῷ χάρις. ἐκείνῳ γὰρ τοὺς ἐμοὺς γονεῖς εἰς πατέρας ἐλόγιζον καὶ οὕτως ἐτίμων, τὴν δὲ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα. καὶ γὰρ ἐν καιρῷ περιστάσεως ἅπαντες ἐντὸς αὐτῆς εἰσιόντες ἐσώθησαν, καὶ οὐδεὶς ὁ ἀντισταίνων ἐμακροβίω. ἔχε δὲ καὶ τὰ παρ' ἡμῖν ἀρπαχθέντα ἀδίκως κάστρα καὶ γῆν ὡς δίκαια, καὶ ἀποκομῶν καὶ τοὺς φόρους τόσους ὅσους κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν κατ' ἔτος τοῦ δοῦναι

σοι, καὶ ἀπελθε ἐν εἰρήνῃ. τί γὰρ οἶδας εἰ θαρρῶν κερδᾶναι εὐρεθεὶς κερδανθεὶς; τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἐστὶ οὐτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φρεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν»⁽¹⁴⁾.

Τὴν 5 Ἀπριλίου κατέλαβε μὲ τὴν ἀκολουθίαν του τὴν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ τιμητικὴν ἐκείνην θέσιν, θέσιν πού θὰ διετήρει μέχρι τοῦ ἡρωικοῦ θανάτου του, ὁ τραγικὸς αὐτὸς τελευταῖος αὐτοκράτωρ. Ἐξέλεξε δὲ τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ τὸν ἑαυτὸν του, διότι ἦτο ἡ περισσότερο ἐπικίνδυνος. Ἐξω τῶν τειχῶν εἰς τὴν ἀπέναντι θέσιν ἦτο ἐγκατεστημένον καὶ τὸ στρατηγεῖον τοῦ θανασίμου ἔχθρου του. Κοντὰ εἰς τὸν βασιλέα ἔλαβε θέσιν καὶ ὁ ἥρωσ Ἰουστινιάνης μὲ τοὺς 700 γενναίους Γενουηνοῦσους στρατιώτας του.

6. Ἡ πολιορκία ἤρχισε τὴν 6 Ἀπριλίου. Μέχρις ὅμως τῆς 20ῆς δὲν ἔχομεν κανένα ἀξιόλογον πολεμικὸν γεγονός. Τὴν ἡμέραν ὅμως αὐτὴν συνέβη ἕνα ἐκ τῶν πλέον δραματικῶν καὶ σπουδαίων γεγονότων, ἡ περίφημος ναυμαχία τῆς 20 Ἀπριλίου, ἀπέναντι ἀκριβῶς τῆς καταθλιπτικῶς πολιορκουμένης Κωνσταντινουπόλεως, μεταξὺ ὀλίγων χριστιανικῶν πλοίων καὶ δλοκλήρου τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἡ νικηφόρος αὐτὴ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ναυμαχία ὑπῆρξε τὸ μοναδικὸν ὁμολογουμένως εὐτυχὲς γεγονός, καθ' ὅλην τὴν μακρὰν καὶ φοβερὰν πολιορκίαν. Τὸ μόνον πού ἐνέπνευσε θάρρος, ἀλλὰ καὶ κάποιαν ἐλπίδα νίκης, εἰς τοὺς γενναίους ὑπερασπιστὰς «τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων» μέσα εἰς τὴν σκληρὰν ἐκείνην καὶ ἀτέρμιονα ἀλληλουχίαν ἀτυχημάτων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν κατὰ τρόπον ἐπώδυνον τὴν ἐσχάτην ἀγωνίαν τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης πόλης, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἁγγλοῦ ἱστορικοῦ Pears. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς δραματικῆς ναυμαχίας, οἱ πολιορκούμενοι, μὲ τραγικὴν ἀγωνίαν, παρηκολούθουν ἀπὸ τὰς ἐπάλξεις τῶν τειχῶν τὴν ἔκβασιν καὶ

(13) 18ε Millingen, Byzantine Constantinople. The Walls of the city and adjoining historical sites. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899.

(14) Κριτόβουλος, στ. 1004 ἐ. Ἐκδ. Ν. Τωμαδάκη, σελ. 60.

ἀνέπεμπον ἀκαταπαύστως ἱκετηρίους δεήσεις πρὸς τὸν «αἰώνιον Θεόν». Καὶ ἡ νίκη ἔκλινεν ὀριστικῶς εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ νικηθοῦν.

Ὁ σουλτάνος μένεα πνέων διὰ τὴν ἀποτυχίαν καὶ τὸν ἀποδεκατισμὸν τοῦ στόλου τοῦ ἔστρεψε ὅλην τὴν λύσσαν του εἰς τὸν βομβαρδισμὸν τῶν τειχῶν, πλησίον τῆς πύλης τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ. Τὰ πρῶτα τραγικὰ ρήγματα δὲν ἤρρηξαν νὰ φανοῦν εἰς τὰ ἄλλατε ἀπόρητα τεῖχη. Τὸ ἥθικόν σθένος τῶν πολιορκουμένων, οἱ ὁποῖοι ἐμάχοντο ἀκαταπαύστως ἡμέραν καὶ νύκτα χωρὶς νὰ κοινοῦνται, χωρὶς τὴν παραμικροτέραν ἀνάπαυαν, ἤρρηξε νὰ κάμπτεται. Τὸ θλιβερὸν αὐτὸ γεγονός ἀνησύχησε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸν δυστυχή βασιλέα. Ἄγρυπνος καὶ ὁ ἴδιος ἐπὶ τόσας νύκτας, πιεζόμενος καὶ ἀγωνιῶν περισσότερο καθε ἄλλου ἀπὸ τὸ βάρος τῶν τραγικῶν εὐθυνῶν του, ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἡ ἐμπνεύστρια ψυχὴ τῆς πολιορκίας. «Ἄν τὸ τεχνικὸν τῆς ἀμύνης μέρος—γράφει παραστατικῶς ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος—διεξήχθη ὑπὸ τῶν ἐπικούρων ἢ ψυχῇ τοῦλάχιστον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἐλληνική· διότι εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἡ υπερτάτη τιμὴ τῆς ἐπὶ δύο περιόπου μῆνας ἀντιστάσεως ἐπτακισχιλίων ἀνδρῶν κατὰ 160.000 καὶ ἡ ἔνδοξος ἐπὶ τέλος πτώσις»⁽¹⁵⁾. Ἐφιππος, ἀκούραστος, μὲ γενναῖον καὶ ἀπίστητον φρόνημα, ἔπνιγε τὴν ὀδύνην καὶ τὸν θρήνον τῆς ἰδικῆς του καρδιᾶς, περιήρητο τὰ τεῖχη καὶ μὲ κόπον καὶ ἀγωνίαν προσεπάθει ὁ τετλημμένος βασιλεὺς, νὰ τονώσῃ τοὺς ἀμυνομένους, νὰ τοὺς ἐμπνεύσῃ θάρρος, ἐλπίδα, ἡρωϊσμὸν μέχρι θανάτου. «Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἔλεγε, εἰρηνεύετε. Ἄρχει ἡμῖν ὁ ἔξωθεν πόλεμος καὶ μὴ μάχεσθε ἀναμεταξὺ ὑμῶν διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ».

Κάθε ἡμέρα πὺν περνοῦσε ἤϋξανε τὴν ἀπελπιστικὴν τραγικότητα μέσα εἰς τὴν δύστυχον πόλιν. Ὁ ἀσίγαστος βομβαρδισμὸς καὶ ὁ ὄλεθρος πὺν ἔσπερνε ἡ τρομερὴ βομβάρδα καὶ τὰ τόσα ἄλλα πυρο-

βολοστάσια, ἡ αὔθησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νεκρῶν, πὺν ἔσωριάζοντο καθημερινῶς ἐμπρὸς εἰς τὰ ἔντρομα μάτια τῶν ἀμυνομένων, ἡ ἔλλειψις τροφίμων καὶ τὸ φάσμα τῆς πείνης πὺν τοὺς ἠπείλει, ὁ ὑπερανθρώπινος σωματικὸς καὶ ψυχικὸς κόπος, ἡ ἀγρυπνία καὶ ἡ τραγικὴ ἀγωνία διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς πολιορκίας, ἐσκέπαζαν ἀπειλητικῶς τὴν πολυῦμνητον καὶ ἄλλοτε ἔνδοξον ἐπτάλοφον. «Τὰ δὲ ἡμέτερα—γράφει ὁ Φραντζῆς—ὠλιγόστευον καὶ ἐταπεινοῦτο ὡσπερ σελήνη λευφίφωτος διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον». Καὶ σὰν νὰ μὴ ἔφθαναν αὐτὰ καὶ τὰ μίση καὶ αἰ διχόνοια ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, βρονταί, ἀστραπαί, ἐκλείψεις σελήνης, πτώσις εἰκόνων κ. ἄ., τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλην περίπτωσιν θὰ ἔμεναν ἀπαράτηρητα, ἠϋξάναν τὴν δεισιδαιμονίαν τοῦ λαοῦ τῆς πρωτεύουσας, ἐτάραττον τὰς ψυχὰς τῶν ἀγωνιῶντων ἀνθρώπων καὶ ἐσκόρπιζαν τὸν πανικόν. Παραστατικῶς ἐξιστορεῖ ὁ Κριτόβουλος: «οἱ τε μάντιες ἀπαίσια πολλὰ ἐπεθείαζαν, λόγια τε παλαιὰ ἤδευτο καὶ χρησμοὶ ἀνηρυνῶντο, καὶ ὅσα ἄλλα ἐν τοῖς τοιοῦτοις ξυμβαίνειν φιλεῖ, πάντα ἐγένετο, ἃ πάντα ἐς οὐδὲν χρηστὸν φέροντα, φόβον τε παρεῖχε πὺν καὶ ἀγωνίαν αὐτοῖς, καὶ ἐαυτῶν ὅλως ἐξίστα, καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος οὐκ ἐδίδου θαρρεῖν»⁽¹⁶⁾. Καὶ ὑπῆρξαν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν πρὸς ὠφέλειάν των τὴν τραγικὴν αὐτὴν κατάστασιν καὶ περιφερόμενοι «εἰς τὰς πλατείας καὶ ρύμας τῆς πόλεως κατὰ τοῦ δυστυχοῦς βασιλέως καὶ τῶν ἀρχόντων ἐξέχεον ἐκ τοῦ μισροῦ αὐτῶν λάφυγγος! Καὶ ὁ πιστὸς φίλος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀχώριστος σύντροφός του Γ. Φραντζῆς συνεχίζει⁽¹⁷⁾: «αὐτὸς δὲ ὁ τρισμακάριστος τὸ τοῦ Δαβὶδ ρητὸν μιμούμενος τὸ «ἐγὼ δὲ ὡσεὶ κωφὸς οὐκ ἤκουον καὶ ὡσεὶ ἄλαλος ἐγενόμην...» τὰ ἤκουε καὶ ἐσιώπα καὶ ἐξηκολούθει ἀκαμπτος τὸ καθῆκον του μέχρις ἐσχάτων. Ὁ ἔθνικὸς μας ἱστορικὸς συμπεραίνει μὲ λύπη: «οἱ πρόμαχοι τῶν ἐθνῶν ἀγωνίζονται νὰ σώ-

(15) ἔ. ἀ. σ. 326.

(16) ἔ. ἀ. σ. 327, σελ. 102.

(17) ἔ. ἀ. σ. 550, σελ. 182.

σωσιν αὐτὰ πολλάκις ἄκοντα καὶ ἐνίοτε ἀντιπράττοντα». Συχνὰ ἀγωνίζεται νὰ συμφιλίωση καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἀμύνης, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸν Λουκᾶν Νοταρᾶν καὶ τὸν Ἰουστινιάνην, οἱ ὅποιοι λόγῳ διαφορετικῶν γνωμῶν ἐπὶ τῆς ἀμύνης ἦλθαν εἰς σφοδρὸν παροξυσμὸν καὶ ἀντήλλαξαν ὑβριστικὰς ἐκφράσεις. «Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ταῦτα—σημειώνει ὁ Φραντζῆς—παραλαβὼν αὐτοὺς κατ' ἰδίαν λέγει· «ἀδελφοί, οὐκ ἔστι καιρὸς ἀναμέσον ἡμῶν τοιούτως ποιεῖν καὶ λέγειν καὶ μάχεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς σαχχωρήσωμεν καὶ τῷ Θεῷ δεηθῶμεν ἵνα λυτρωθῶμεν ἐκ τοῦ προφανοῦς στόματος τοῦ αἰσθητοῦ τούτου δράκοντος».

7. Τὸ ἀπίστευτον καὶ μυθικὸν κατόρθωμα τοῦ νεαροῦ σουλτάνου, ὁ ὁποῖος διεπέρασε 70-80 πολεμικὰ πλοῖα τοῦ στόλου του διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τὸν Βόσπορον καὶ διὰ μέσου τῶν ἀποτόμων λόφων τῆς χερσονήσου τοῦ Πέραν, εἰς τὸν ἐσωτερικὸν λιμένα τοῦ Κερατιού, ὑπῆρξε φοβερὸν πλῆγμα διὰ τοὺς πολιορκουμένους καὶ μετέδωσε τὴν φρίκην καὶ τὴν ἀπόγνωσιν. Τὰ τεῖχη πιεζόμενα ἀπὸ τὸν συνεχῆ ἀμείλικτον βομβαρδισμόν εἶχαν ἀρχίσει νὰ καταρρέουν. Τέσσαρες πύργοι κατέκειντο εἰς ἑρείπια. Καὶ ἦταν ἀδύνατον πλέον νὰ γίνωνται ἐπισκευαὶ ἀπὸ τοὺς ἐξηγνημένους ὑπεραπιστάς.

Καὶ ἡ πολιορκία συνεχίζετο. «Ὅλοι προησθάνοντο τὸ τραγικὸν τέλος, τὸ ὁποῖον ἡ λογικὴ ἔβλεπε ἀναπόφευκτον, ἀλλ' ἡ καρδία ἠρνεῖτο νὰ πιστεύσῃ.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Ἀωνύμου μοσχοδικτικοῦ χρονικοῦ» τῆς πολιορκίας ἀναφέρει ἓνα ἐξόχως συγκινητικὸν γεγονός, πὺ συνέβη τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Μαΐου. Ἀξίζει ἐν γὰρ· «Τοῦ σουλτάνου διατάξαντος νέαν γενικὴν ἐφοδον, ὁ πατριάρχης⁽¹⁸⁾ καὶ οἱ μεγιστάνες τῆς αυτοκρατορίας ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰουστινιάνη ἐδεήθησαν θερμοῦς τοῦ βασιλέως νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πόλιν καὶ ἀποσυρθῇ εἰς τι μέρος ὅπου ἅμα τῇ διαφημίσει τοῦ ἀγγέλιματος τῆς φυγῆς

αὐτοῦ... ἴσως ἐκφοβίσωσιν ἱκανῶς τὸν ἀσεβῆ Μωάμεθ, ὥστε τέλος νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Ὁ δὲ Ἰουστινιάνης, ὑπεροθεματίζων τὰς παρακλήσεις ταύτας, ἔθετε τὰς γαλέρας αὐτοῦ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ αυτοκράτορος, ὅπως μεταφέρῃ αὐτὸν ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ὁ Μοσχοβίτης συγγραφεὺς συνεχίζει: «Ὁ αὐτοκράτωρ ἠρροάσθη ἐν σιγῇ τῶν συμβούλων αὐτοῦ. «Ἡ συμβουλὴ ὑμῶν εἶναι ἐξαιρετός, εἶπεν. Εὐχαριστῶ ὑμᾶς ἐπ' αὐτῇ. Γινώσκω δὲ καὶ πόσον ὠφέλιμον εἰς τὸν ἡμέτερον ἀγῶνα θὰ ἦδύνατο νὰ εἶναι τὸ προτεινόμενον ὑφ' ὑμῶν διάβημα, ἐπειδὴ, ὡς λέγετε ἄριστα, τὰ πάντα δύνανται νὰ συμβῶσι· καὶ μόνον οὐδέποτε θ' ἀποφασίσω νὰ ἐγκαταλίπω ἐν τοιαύτῃ συμφορᾷ τὸν κλῆρον μου καὶ τὰς ἁγίας ἐκκλησίας καὶ τὴν πρωτεύουσάν, τὸν θρόνον καὶ τὸν λαόν μου. Τί θὰ ἔλεγε περὶ ἐμοῦ ἡ οἰκουμένη; Σὰς ἱκετεύω ἀπανταντίας, ὅπως ζητήσητε παρ' ἐμοῦ νὰ μὴ σὰς ἐγκαταλίπω. Ναί, ἐπιθυμῶ ν' ἀποθάνω ἐδῶ μεθ' ὑμῶν. Ἐπειτα ἔκνυσε καὶ ἔκλαυσε πικρῶς...»⁽¹⁹⁾.

Μεγαλειώδης, μὲ ὄλην τὴν τραγικότητά της, ὁμολογουμένως σκηνῆ, ἀξία ἐνὸς Ἑλληνος αυτοκράτορος εἰς τὰς τελευταίας τραγικὰς στιγμὰς τοῦ πίπτοντος Ἑθνους του. Ὁ G. Schlumberger θαυμάζων τὸ γεγονός γράφει: «Ἡ δραματικὴ αὐτῆ σκηνῆ περικλείει ἀναμφισβήτητον μεγαλεῖον. Βλέπομεν διαγραφόμενον τὸν ἠρωϊκὸν χαρακτήρα τοῦ ἀτυχοῦς ἡγεμόνος, ὁ ὁποῖος μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔμελλε νὰ θυσιασθῇ χάριν τοῦ λαοῦ του. Ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ὁ περισσότερον κάθε ἄλλου γενναῖος, ἐπανελάμβανε πολλάκις, ὅτι ὅπως ὁ καλὸς ποιμὴν ὄφειλε νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου».

Μὲ τὴν πάροδον τῶν ἡμερῶν οἱ Τουρκοὶ ἐπύκνωναν τὰς ἐφόδους των. Ἡ δόδνη καὶ συντριβὴ τοῦ πλήθους ἐμεγάλωνε ἀπὸ ὄρας εἰς ὄραν. Αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλη-

(18) Ἀνακριβῶς ἀναφέρει τὸν πατριάρχη, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἄλωσιν.

(19) J. Strznevsky, ἀρχαῖον σλαυονικὸν χρονικὸν τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκδιδόμενον τὸ πρῶτον ὑπό... Ἐν Πετρούπολει 1855 (ρωσιστί). Ἐξεδόθη καὶ γαλλικὴ μετάφρασις «Anonymus Moscovita» ὑπὸ Dethier, Monumenta Hungaricae historiae Τόμ. KB', μέρ. α'.

σίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν κατὰ-μεστοὶ ἀπὸ πλήθη ἀγωνιόντων ἀνθρώπων, ποὺ προσήχοντο μὲ κραυγὰς ἰκετηρίους πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἔφαλλον παρακλήσεις καὶ δεήσεις πρὸς τὴν «Ἐπίερμαχον Στρατηγόν». Ὁ τρομερὸς ξύλινος πύργος, ποὺ κατεσκεύασαν οἱ Τούρκοι μέσα εἰς μίαν καὶ μόνον νύκτα, αἱ τόσαι μυστικαὶ ὑπόνοιμοι, ποὺ κατώρθωσαν νὰ κατασκευάσουν οἱ Τούρκοι καὶ ὑπενόμειναν διαρκῶς τὴν ἀντοχὴν τῶν τειχῶν καὶ τέλος ἡ δραματικὴ ἐπιστροφή τοῦ δρόμωνος, ποὺ ἔφερε τὴν τραγικὴν εἰδησίην, ὅτι ἡ Δύσις τοὺς ἠπάτησε καὶ ὅτι, καὶ ἐκείνη τὴν μικρὰν βοήθειαν ποὺ ὑπεσχέθη, δὲν τὴν εἶχεν ἀποστείλει, ἔσβυσαν καὶ τὰς τελευταίας ἀμυδρὰς ἐλπίδας τῶν θανασίμως ἀγωνιόντων ἀνθρώπων καὶ ἐσήμαναν ὀριστικῶς τὸ τραγικὸν προανάκρουσμα τοῦ τέλους.

Τὴν 25 Μαΐου συνεκροτήθη πολεμικὸν συμβούλιον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ βασιλέως. Τὰ σημεῖα τῆς κοπώσεως καὶ τῆς ἀγωνίας ἦσαν ἐκδηλὰ εἰς τὰ πρόσωπα τῶν συνεδριαζόντων. «Οὐδέποτε εἰς τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν, τὴν τόσον θερμῶς ἀγαπωμένην, οἱ πολῖται τοῦ Βυζαντίου εἶχον αἰσθανθῆ τὴν καρδίαν νὰ παραάσεται τόσον ὑπὸ τοιοῦτου ἄλγους», γράφει ὁ Schlumberger. Ὁ κληρὸς καὶ οἱ μεγιστάνες ἐκλιπαροῦν διὰ τελευταίαν φορὰν τὸν βασιλέα νὰ φύγῃ. «Ἄν δὲν δύναται νὰ σωθῆ ἡ πόλις, σώσωμεν τοῦλάχιστον τὸν αὐτοκράτορα», κραυγάζουν. Τὸ Σλαβονικὸν χρονικὸν σημειώνει, ὅτι τὴν ὥραν αὐτὴν ὁ βασιλεὺς συντριβεῖς ἀπὸ τὴν συγκίνησιν ἐλιποθύμησεν. Καὶ συνεχίζει: «Ἐδέησε δὲ νὰ ραντίσωμεν αὐτὸν μὲ νερὸν ἀρωματισμένον, διὰ νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν ζωὴν τὸ σῶμα ἐκεῖνο τὸ ἐξηντλημένον ἀπὸ τὰς τόσας ἀγρυπνίας, ἀπὸ τὰς τόσας σκληρὰς μερίμνας, ἀπὸ κόπωσιν φρικτὴν, ἀπὸ μακρὰν νηστείαν, τὴν ὅποιαν ἐπέβαλεν εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀπὸ ζῆλον εὐσεβείας πρὸς τὸν Θεόν». Ὅταν ἐπανέκτησε τὰς αἰσθήσεις του ἀπέκρουσε μετ' ἀγανακτικῆσεως τὴν πρότασιν τῆς φυγῆς ὁ ἥρωϊκὸς βασιλεὺς.

Τὰς τρεῖς τελευταίας πρὸ τῆς ἀλώσεως νύκτας οἱ Τούρκοι, πανηγυρίζοντες προκαταβολικῶς τὴν πτώσιν, ἠναπταν τερα-

στίας φωταΐας, ποὺ ἐφώτιζαν μὲ τρόπον ἀπαίσιον τὴν πολιορκουμένην πόλιν, καὶ ἔκρουαν δαμονιωδῶς τὰ τύμπανα μὲ βαρβάρους ἀλαλαγμοὺς χαρᾶς. Ὁ Κωνσταντῖνος διὰ νὰ τονώσῃ τὸ ἠθικὸν σθένος καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ ἀγωνιόντος πλήθους, ἔδωσε διαταγὴν ὅπως ὁλος ὁ κληρὸς καὶ ὁ λαὸς «συνεπαγόμενοι τὰ θεῖα ἐκτυπώματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἱστορίᾳ ἡμῶν τοσάκις θαυματοργήσασαν εἰκόνα τῆς πανυπεράγνου Θεοτόκου, τὴν καλουμένην Ὀδηγήτριαν» περιέλθουν τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ἰκετεύοντες τὸν Θεὸν «ἵνα γίνῃ ἴλεως τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς πολιοῦχου ἐκείνης, δι' ἧς ἀπὸ τοσούτων ἐλυτρώθη ἡ βασιλεύουσα κινδύνων»⁽²⁰⁾. Ὁ δὲ ἀναρίθμητος λαὸς ἔκραζε μὲ δάκρυα τὸ «Κύριε ἐλέησον».

8. Καὶ τὸ τέλος ἐπλησίαζε.

Τὴν 28 Μαΐου διεδόθη μυστικῶς ἀνὰ τὴν πόλιν ὅτι ἡ γενικὴ καὶ τεραστία ἐπιθεσις τῶν Τούρκων εἶχεν ἀποφασισθῆ διὰ τὴν ἐπαύριον. Τὸ ἄγγελμα—καίτοι τὸ ἐπερίμεναν—ὑπῆρξε τρομερὸν καὶ ἐσήμανε τὸν ἐπιθανάτιον κώδωνα διὰ τοὺς κατοίκους. «Ὀλὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν—διηγείται ὁ Ν. Βάρβαρος—εἰς ὅλην τὴν πόλιν ἐσημαίνοντο τὰ σήμαντρα τῶν ἐκκλησιῶν διὰ νὰ καταλάβουν ὅλοι τὰς θέσεις τῶν γυναικῆς δὲ καὶ παιδιὰ ἠγωνίζοντο εἰς τὸ πλευρὸν τῶν μαχητῶν μεταφέρουσαι πέτρας εἰς τὰ τεῖχη, διὰ νὰ τὰς ῥίπτουν οἱ μαχηταὶ ἐναντίον τῶν Τούρκων. «Ὅλοι διέτρεχον τὴν πόλιν κλαίοντες...»⁽²¹⁾. Ὁ βασιλεὺς μὲ τὸν Ἰουστινιάνην ἐπεθεώρησεν διὰ τελευταίαν φορὰν τὰ τεῖχη καὶ ἔδωσαν τὰς τελικὰς οδηγίας καὶ κατευθύνσεις διὰ τὴν ἐσχάτην ἄμυναν. Τὴν 4ην ἀπογευματινὴν, ὅταν κατέπαυσε ὁ σφοδρὸς πυροβολισμὸς τῶν Τούρκων, ὁ Κωνσταντῖνος ἄφησε δι' ὀλίγον τὴν θέσιν του καὶ ἐμβῆκε εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως, «ἵνα ἐπιτελέσῃ μὲν τὴν διαθήκην αὐτοῦ ὡς βασιλεὺς ἐκπληρώσῃ δὲ τὰ καθήκοντά του ὡς Χριστιανός». Ὁ τελευταῖος αυτοκράτορ συνεκέντρωσε γύρω του τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ

(20) Παπαρρηγόπουλος, ἐ. ἀ. σ. 345.

(21) Barbaro, ἐ. ἀ. σ. 265.

καὶ τοῦ κλήρου, τὰ ὁποῖα μόλις ἐπέστρεφαν ἀπὸ κατανυκτικὴν λιτανείαν. Συνεκέντρωσε τὸ πλῆθος τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν μεγιστάνων. Καὶ ὀλίγας ὥρας πρὶν παύσῃ πλέον νὰ ὁμιλῇ, ἤθελε νὰ ἀπευθύνῃ εἰς τὴν ἔνδοξον πόλιν καὶ τὸν ἀγαπημένον λαόν του τὸν ὑστατον χαιρετισμόν. Ὀλίγας ὥρας πρὶν θυσιάσῃ τὴν ζωὴν του εἰς τὸν βωμόν τοῦ καθήκοντος, ἤθελε νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸ Ἔθνος τῶν Ἑλλήνων διὰ μέσου τῶν αἰῶνων τὴν τελευταίαν διαθήκην του. Ἡ συγκινητικὴ αὐτὴ σκηνή, ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπιβλητικὴ περιέκλειε ἓνα τραγικὸν μεγαλεῖον.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ μελλοθάνατοι ἥρωες, οἱ ἔτοιμοι διὰ τὴν ὑψίστην θυσίαν ὑπὲρ τοῦ εὐγενεστάτου τῶν ἀγῶνων, ἤκουαν μὲ εὐλάβειαν τοὺς φλογεροὺς λόγους τοῦ πολυφιλήτου αὐτοκράτορός των, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν πρώτων θὰ ἐθυσιάζετο εἰς τὸν «ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα». Τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μνημειώδους λόγου τοῦ αὐτοκράτορος μᾶς περιεσώθησαν δύο διατυπώσεις. Μία μεγάλη τοῦ πιστοῦ Φραντζῆ καὶ μία μικροτέρα τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου Μυτιλήνης Λεονάρδου⁽²²⁾. Ἀπόδοσις τούτου παρατίθεται ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος τεύχους. Ὁ μελλοθάνατος αὐτὸς ἡρωϊκῶς αὐτοκράτωρ—καίτοι προγονορῖζει τὸ τραγικὸν τέλος—ἐπιτελεῖ «εἰς τέλος» τὸ καθήκον του. Ἀγωνίζεται νὰ ἀνυψώσῃ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρείαν τῶν μαχητῶν. Τὸς ἐξορκίζει νὰ θυσιάσουν ὅλοι εὐγενῶς τὴν ζωὴν των χάριν τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως καὶ τῆς Χριστιανωσύνης. Ὁ πιστὸς βασιλεὺς μὲ ἓνα ἀπαράμιλλον ψυχικὸν μεγαλεῖον ἀντιπροσωπεύει, κατὰ τὸν πλέον ἔνδοξον τρόπον, εἰς τὴν τραγικὴν αὐτὴν στιγμήν τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων, τὸν «ἐλέφ Θεοῦ» κεχρισμένον βασιλέα, τὸν «χριστὸν Κυρίου» τῆς πλέον ἐνδόξου χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας τῶν αἰῶνων: «Παρακαλῶ ὑμᾶς—λέγει εἰς ἓνα σημείον—ἵνα στήτε ἀνδρείως καὶ μετὰ γενναίας ψυχῆς, ὡς πάντοτε ἕως τοῦ νῦν ἐποιήσατε, κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως ἡ-

μῶν. παραδίδωμι δὲ ὑμῖν τὴν ἐκλαμπροτάτην καὶ περιφήμον ταύτην πόλιν καὶ πατρίδα ἡμῶν καὶ βασιλεύουσαν τῶν πόλεων. καλῶς οὖν οἴδατε, ἀδελφοί, ὅτι διὰ τέσσαρα τινα ἀφελύχαι κοινῶς ἐσμέν πάντες ἵνα προτιμήσωμεν ἀποθανεῖν μᾶλλον ἢ ζῆν, πρῶτον μὲν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ εὐσεβείας, δεύτερον δὲ ὑπὲρ τῆς πατρίδος, τρίτον δὲ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ὡς χριστοῦ Κυρίου, καὶ τέταρτον ὑπὲρ συγγενῶν καὶ φίλων». Τοὺς ὑπεθυμίζει τὸ βάρος τῆς δόξης ποῦ ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τὴν μακραίωνα ἱστορίαν τοῦ Ἔθνους των. Τοὺς ὁμιλεῖ διὰ τὸ σύμβολον αὐτῆς τῆς δόξης, τὸ μεγαλύτερον καλλιτέχνημα τῶν αἰῶνων, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, «τὴν ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων, τὸ κάυχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν» καὶ ὅπου «οἱ ἄγγελοι ἠκούοντο ὑμνεῖν τὸ θεῖον καὶ τὴν ἔνσαρκον τοῦ Θεοῦ λόγου οἰκονομίαν» καὶ τὸ ὁποῖον ὁ ἄπιστος σουлтᾶνος θέλει νὰ βεβηλώσῃ καὶ νὰ τὸ κάμῃ «κατοικητήριον ἀλόγων καὶ καμηλῶν». Καὶ τελειώνει ὅτι ἐάν ὅλοι ἐπιτελέσουν μέχρις ἐσχάτων τὸ καθήκον των «ὁ στέφανος ὁ ἀδαμάντινος ἐν οὐρανοῖς ἐναπόκειται ὑμῖν, καὶ μνήμη αἰώνιος καὶ ἄξιος ἐν τῷ κόσμῳ ἔσεται». Μόλις ἐτελείωσε τὴν δημηγορίαν «καὶ μετὰ δακρῶν καὶ στεναγμῶν τὸν Θεὸν εὐχαριστήσας, οἱ πάντες ὡς ἕξ ἐνὸς στόματος ἀπεκρίναντο μετὰ κλαυθμοῦ λέγοντες «ἀποθάνωμεν ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ πίστεως καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν».

Καὶ τότε συνέβη μία μεγαλειώδης καὶ μοναδικὴ εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν σκηνή. Ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοὺς μεγιστάνας καὶ τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ ὄρμησε πρὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν—τὸν ναὸν αὐτὸν ποῦ ἔπαιξε πάντοτε τόσον πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὰς ἡμέρας τῶν θριαμβῶν καὶ τῆς δυστυχίας τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων—ὅπου ἐφάλη ἡ τελευταία μεγαλοπρεπῆς καὶ ἀνεπανάληπτος λειτουργία. Αὐτὴ ποῦ θὰ ἐγένετο αὔριον τὸ πρωῒ, χωρὶς τὸν αὐτοκράτορα, δὲν ἐπρόκειτο νὰ τελειώσῃ. Ἄς ἀφήσωμεν ὁμῶς τὸν τραγικὸν ἱστορικὸν τῆς ἀλώσεως, τὸν Γ. Φραντζῆν, νὰ μᾶς διηγηθῇ μετὰ τὴν κλασικὴν του

(22) Ἴδε Γ. Φραντζῆ, στ. 728 κ. ἐ. ἐκδ. Τωμαδάκη, σ. 187 ἐ. καὶ ἀνάλυσιν Schlumberger, ἐ. ἀ. σ. 308. ἐ.

λιτότητα τὴν τραγικὴν αὐτὴν σκηνὴν καὶ ἔπειτα ὁ καθένas ἄς τὴν ζήσῃ με τὴν καρδιάν του. «Ἀκούσαντες δέ (τὴν δημηγορίαν) οἱ δυστυχεῖς Ῥωμαῖοι (οἱ Ἕλληνες) καρδίαν ὡς λέοντες ἐποίησαν, καὶ ἀλλήλους συγχωρηθέντες ἤτουν εἰς τῷ ἐτέρῳ καταλλαγῆναι, καὶ μετὰ κλαυθμοῦ ἐνηγκαλίζοντο, μήτε φιλάτων τέκνων μνημονεύοντες οὔτε γυναικῶν ἢ πλοῦτου φροντίζοντες, εἰ μὴ μόνον τοῦ ἀποθανεῖν ἵνα τὴν πατρίδα φυλάξωσι... ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ λόγου σοφίας ἐλθὼν καὶ προσευξάμενος μετὰ κλαυθμοῦ, τὰ ἄχραντα καὶ θεῖα μυστήρια μετέλαβεν. ὁμοίως καὶ ἕτεροι πολλοὶ τῇ αὐτῇ νυκτὶ ἐποίησαν. εἶτα ἐλθὼν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὀλίγον σταθεῖς καὶ ἐκ πάντων συγχώρησιν αἰτήσας, ἐν τῇδε τῇ ὥρᾳ τίς διηγῆσεται τοὺς κλαυθμοὺς καὶ θρήνους τοὺς ἐν τῷ παλατίῳ; εἰ καὶ ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἐδύνατο μὴ θρηνησαῖ»⁽²³⁾. «Ἡ ἀγωνία ἐκείνη τῆς τελευταίας λειτουργίας, αυτοκρατορίας τόσοσ μακραίωνος καὶ ἐνδόξου, μέσα εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐκείνην ἐκκλησίαν, τὴν πλέον λαμπρὰν εἰς ὅλον τὸν κόσμον—γράφει ὁ Schlumberger—ἐνέχει τόσοσ ἀφθαστον κάλλος, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ὑπερήφανον δι' αὐτὴν. Αἱ τελευταῖαι ἐκείναι εὐσεβεῖς ψαλμωδῖαι ἱεσίας καὶ πίστews, πού ἐψάλλοντο ἀπὸ ὅλους ἐκείνους, εἰς τοὺς ὀποίους τὸ λυκαυγὲς τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἔμελλε νὰ φέρῃ τὸν θάνατον, θάντηχοῦν αἰωνίως εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων».

Κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ ἀκολουθούμενος μόνον ἀπὸ τὸν ἀχώριστον Φραντζῆν περιέτρεξαν ἔφιπποι διὰ τελευταίαν φορὰν τὰ τεῖχη, «ἵνα τοὺς φύλακας διεγειρωμέν πρὸς τὸ φυλάττειν τὰ τεῖχη», σημειώνει ὁ Φραντζῆς. Ἦταν μὰ ἥρεμος καὶ γλυκεῖα νύκτα τοῦ Μαΐου. Καὶ ἡ ἡρεμία αὐτὴ ἤρχετο εἰς τόσοσ τραγικὴν ἀντίθεσιν μετὸν ἀφαντάστως μελαγχολικὸν καὶ πένθιμον ἐκείνον περίπατον τοῦ τελευταίου τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἐκάλαζαν μόνοι καὶ ἔρημοι μέσα εἰς τὴν παντῆρημον «βασίλειδα τῶν πόλεων», ἐπάνω εἰς τὴν ὀ-

ποῖαν εἶχε ἤδη ἀπλωθῆ ἡ παγερὰ σκιά τοῦ ὀλέθρου καὶ τοῦ θανάτου. Ἐξω ἀπὸ τὰ τεῖχη ἔφθανε εἰς τὴν ἀκοὴν τοῦ ἡρωϊκοῦ βασιλέως ἡ ἀγρία καὶ βάρβαρος ἡρὰ τῶν Τούρκων μετὸν σκέψιν τῆς αὐριανῆς λεηλασίας καὶ σφαγῆς. Καὶ μέσα ἀπὸ τὰ τεῖχη ἠκούοντο αἱ ἀγωνιώδεις παρακλήσεις τοῦ ἐνδόξου λαοῦ του, πού εἶχε πάρει τὴν ἀμετάκλητον ἀπόφασιν τοῦ τιμημένου θανάτου. Ποτὲ ἄλλοτε ἡγέτης Ἔθνους δὲν ἔκαμε τραγικώτερον περίπατον.

Περὶ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν μεταμεσονύκτιον ὥραν οἱ δύο ἀχώριστοι φίλοι, ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Φραντζῆς, ἐχωρίσθησαν, διὰ νὰ μὴ συναντηθοῦν πλέον ποτέ. Ἡ ἡμέρα πού θὰ ἀνέτελλε θὰ ἦταν ἡ ἡμέρα τῆς ὑψίστης θυσίας. Ὁ βασιλεὺς κατέλαβε πάλιν τὴν θέσιν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ, τὴν θέσιν πού θὰ παρέδιδε μετὸν ἄφθαστον εἰς μεγαλεῖον ἡρωϊκὸν θάνατόν του.

9. Δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν του, ὅταν μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας μεταμεσονυκτίου ὥρας τῆς Δευτέρας 28 καὶ τῆς Τρίτης 29 Μαΐου ἐξεργράγη ἡ τελευταία καὶ μοιραία ἔφοδος, πού θὰ ἐσήμεινε τὴν πτώσιν τῆς βασιλίδος. Εἰς ἄλλας σελίδας τοῦ τεύχους γίνεται λόγος δι' αὐτὴν. Ἐδῶ τοῦτο μόνον ἄς σημειωθῆ. Ἡ ἔφοδος αὐτὴ ἡ ἀπερίγραπτος εἰς λύσαν καὶ σατανικὴν μαρίαν τῶν Τούρκων, ὑπῆρξε μία ἀληθινὴ γιγαντομαχία διὰ τοὺς Ἕλληνας, μία ἐποποιεῖα μεγαλειώδους ἡρωϊσμοῦ, πού μόνον τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἠμποροῦσε νὰ γράψῃ. Ἡ πίπτουσα ἡρωϊκῶς ὑπερχιλιετῆς χριστιανικὴ αὐτοκρατορία, ἔδιδε ἕνα ἀκόμη αἰώνιον μάθημα ψυχικοῦ μεγαλείου εἰς τὴν κατὰ τρόπον ἐπαίσχυντον καὶ ἀτιμωτικὸν δι' αὐτὴν συμπεριφερθεῖσαν Δύσιν. Τὴν Δύσιν, ἡ ὀποία «ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη», ἐξεπολιτίσθη καὶ ἐλαμπυροῦθη ἐπὶ αἰῶνας ἀπὸ τὴν πνευματικὴν καὶ ὕλικὴν τροφήν τοῦ Βυζαντίου, διὰ νὰ στρέψῃ ἀνάνδρως τὰ νῶτα εἰς τὰς ἐπιθανάτιους, τραγικὰς στιγμὰς του. Διὰ νὰ χειροκροτῆ μετὰ χαίρεκακίαν τὴν πτώσιν καὶ τὴν σφαγὴν τῆς Βασιλίδος.

Ὁ τελευταῖος βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἠγωνίσθη κατὰ τρόπον ὑπεράνθρωπον, κατὰ τρόπον πού ὑπερβαίνει τὰ ὄρια καὶ

(23) ἐ. ἀ. στ. 865-874.

αὐτοῦ τοῦ θρυλικοῦ ἥρωϊσμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ὄταν εἶδε ὅτι τὰ πάντα ἐθάθησαν ἐπέταξε τὴν αὐτοκρατορικὴν στολὴν, διὰ νὰ μὴ ἀναγνωρισθῇ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ ἄφησε μόνον τὰ ἐρυθρὰ σανδάλια μὲ τὸν χρυσοῦν δικέφαλον αἰτόν. Ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἀνεγνώριζαν ἀργότερα τὸ πλημμυρισμένον εἰς τὸ αἷμα πῶμα του, σκεπασμένον ἀπὸ ἑκατοντάδας ἄλλων ἥρωϊκῶν πτωμάτων. Συγκινητικωτάτη εἶναι ἡ διήγησις τοῦ Φραντζῆ διὰ τὰς τελευταίας τραγικὰς ὥρας τοῦ τραγικοῦ αὐτοκράτορος. Ὄταν ἀντίκρουσε τοὺς Ἀγαρηνοὺς νὰ πατοῦν τὸ χῶμα τῆς ἐνδόξου πόλεώς του, ὅταν ἤκουσε τὴν τραγικὴν μυριόστομον κραυγὴν «Ἡ Πόλις ἔάλω», ὅταν ἀντίκρουσε τὰς σημαίας τῶν ἀπίστων νὰ κυματίζουσιν, ἐκεῖ ὅπου ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη ἐκυμάτιζεν ἡ γεμάτη δόξα σημαία τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, ἡ ἀγωνία του ἔφθασε μέχρι θανάτου. Καὶ τότε κατὰ τὸν ἱστορικὸν Δούκα, «εἶπε λόγον λύπης ἄξιον» «οὐκ ἔστι τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ;» Εἶχε ἀπομείνει μόνος εἰς τὸν γιγάντιον ἐκεῖνον ἀγῶνα. Κατὰ δὲ τὸν ἱστορικὸν Κριτόβουλον, αἱ τελευταῖαι του λέξεις ἦταν μιὰ κραυγὴ ἀπεριγράπτου πόνου καὶ δόνης, πὺν φανερώσει τὴν φλόγα τῆς ἀγάτης του διὰ τὴν κυριευθεῖσαν πόλιν: «Ἡ πόλις ἀλλοσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι;». Ἀμέσως δὲ ὤρμησε εἰς τὸ κρατερότερον σημεῖον τῆς μάχης καὶ ἐφονεύθη.

10. Ὁ τελευταῖος βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἔπεσε ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης μὲ τὴν στολὴν τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ στρατιώτου, παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ. Καὶ μαζί του ἔπεσε καὶ ἡ ἐνδοξοτέρα αὐτοκρατορία τῆς ἱστορίας τῆς γῆς, πὺν ἐξέπεμπε ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔτη ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βυζαντίου τὸ φῶς τοῦ πνεύματος, τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ θὰ ἐξακολουθῇ ἐπὶ αἰῶνας νὰ τὸ ἐκπέμπῃ ἀνὰ τὸν κόσμον, ὡς μάθημα ἥρωϊσμοῦ καὶ τιμημένου θανάτου εἰς τὸν ἀγῶνα τὸν εὐγενῆ τῆς ἐλευθερίας.

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἀπέθανε ὡς μάρτυς Χριστιανὸς καὶ Ἕλλην ἥρωσ καὶ ὑπέγραψε μὲ τὸ αἷμα τῆς εὐγενεστέ-

ρας θυσίας τὸ ἱερὸν συμβόλαιον, πὺν τοῦ ἐνεπιστεύθη ὁ Ἕλληνισμός: νὰ φρουρήσῃ ἀλώβητον τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν τιμὴν τοῦ Ἔθνους. Χαρακτηριστικῶς ὁ ἱστορικὸς Σπυριδῶν Λάμπρος γράφει: «Ἐν τῇ τελευταίᾳ νυκτὶ τῇ πρὸ τῆς ἀλώσεως ὁ βασιλεὺς πορευθεὶς εἰς τὸν μέγαν τῆς Ἀγ. Σοφίας ναόν, ἔκλινε τὸ γόνυ προσευχόμενος, καὶ ἐκοινωνήσε τῶν ἀχράντων μυστηρίων, οἷονε καθιερώων ἑαυτὸν ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐκεῖνῃ ὥρᾳ εἰς τὸν Θεόν. τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῇ νυκτὶ ἠκούσθη ἀπὸ τῶν βασιλικῶν χειλέων τοῦ προωρισμένου θύματος ἐξερχομένη ἡ λέξις Ἐλληνας, δι' ἧς προσεφώνησεν ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ συμμάρτυρας. Αἱ δύο αὗται πράξεις τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ κοινωνία ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκεῖνῃ λειτουργίᾳ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὸ γλυκὸ ὄνομα δι' οὗ ἐκάλεσε τοὺς περὶ αὐτὸν εἶναι ἡ ἀλησμόνητος διαθήκη τῆς πιπτούσης αὐτοκρατορίας, ἧτις ἐχαρακτήριζεν ἑαυτὴν ὡς χριστιανικὴν ἅμα καὶ ἑλληνικὴν»⁽²⁴⁾.

Τὴν εὐγενῆ μορφήν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὸν ἥρωϊκὸν θάνατόν του τὸν ἐπῆρε τὴν ἐπαύριον ἤδη τῆς ἀλώσεως εἰς τὰ πτερά της ἡ ψυχὴ τοῦ δουλωθέντος γένους καὶ τὸν ἔκαμε θρῦλον, καὶ τὸν ἔκαμε τραγοῦδι καὶ θρῆνον καὶ παραμῦθι καὶ ὄνειρον καὶ λαχάρα μυστικὴν καὶ ἐθνικὴν ἐλπίδα. Αὐτοσχέδιοι ποιηταί, πὺν δὲν θὰ μάθωμεν ποτὲ τὸ ὄνομά των, τέκνα γνήσια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πὺν ὑψώθη εἰς ποιητικὸν Ἱερεῖαν τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς «ἐθρήνησαν συγκινητικῶς τὴν μνήμην τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ ἔρραναν μὲ ἄνθη ἐπιτάφια τὴν πορφύραν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος». Διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ δὲν ἀπέθανε. Δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὸν φαντασθῇ νεκρόν. Κοιμᾶται. Κοιμᾶται ὕπνον βαθὺν καὶ μακροαῖον εἰς τὸ μυστηριώδες σπήλαιον κοντὰ εἰς τὴν Χρυσόπορταν. Μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἑλλήνου ὁ Κωνσταντῖνος ζῆ μὲ τὸν συγκινητικὸν πανελλήνιον θρῦλον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλεῦς, «πὺν καρ-

(24) Λόγοι καὶ ἄρθρα, ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 334.

τερεῖ τὴν ὥρα νᾶρθη ὁ ἄγγελος πάλι νὰ τὸν ξεμαρμαρώσῃ».

Ἡ δημώδης παράδοσις καὶ ἡ ποίησις τοῦ λαοῦ περιέβαλαν τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα μὲ μίαν μυστηριώδη αἴγλην, μὲ ἓνα ὑπερκόσμιον στέφανον. Αὐτὴ ἡ θρυλικὴ μορφή ἔτρεφε καὶ ἀνεπτέρωνε τὰς τόσας γενεάς τοῦ ἀλυτρώτου γένους κατὰ

τὴν περίοδον τῆς δουλείας. Ἄραγε δὲν τὰς τρέφει ἀκόμη καὶ σήμερον; Τὸ σπῆλαιον τῆς Χρυσόπορτας δὲν τὸ εἶδε ποτὲ κανένας Τούρκος, οὔτε καὶ τὸ γνωρίζει. «Τὸ γνωρίζει μόνον ἢ εἰς τὴν νεκράστασιν τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου» συγκινητικὴ πίστις τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων.

ΑΓΓΕΛΙΝΑ ΛΕΚΑΠΗΝΟΥ

ΑΛΩΣΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Εἰς δὲ τὰ ἀπὸ Χριστοῦ ἔτη οἰκονομίας,
χίλια τετρακόσια πενήκοντα καὶ τρία,
ἐγένετο τῆς πόλεως κύριος ὁ Σουλτᾶνος.
Αἶφνης εἰσελασάντων γάρ, ἐντὸς μετὰ ἰσχύος,
κατεπορθεῖτο δυστυχῶς αὕτη χερσὶ τῶν Τούρκων:
οἱ δὲ Ρωμαῖοι ἦγοντο, δυστήνως εἰς δουλείαν,
ἄλλοι δὲ κατεβάφοντο αἵμασι πορφυρέοις·
ὀλοφυρμὸς δὲ καὶ κραυγὴ ἦν ἐπὶ τοῖς γυναίοις
καὶ θνητοῖς πλείστη μοναχῶν, ἀνδρῶν εὐλαβεστάτων·
μᾶλλον δὲ αἱ μονάζουσαι καὶ τίμιαι γυναῖκες,
ἐλκόμεναι ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἦσαν ἐκ τῶν πλοκάμων,
ταχυδρομοῦσαι παρ' αὐτῶν βιαίως καὶ βαρβάρως.

(Ἐκ τοῦ θρήνου Ἰέρακος τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου).

ΤΗΣ ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑΣ

Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆς, σημαίνουν τὰ ἐπουράνια,
σημαίνει κι' ἡ ἁγία Σοφία, τὸ μέγα μοναστήρι,
μὲ τετρακόσια σήμαντρα κι' ἐξῆντα δυὸ καμπάναις,
κάθε καμπάνα καὶ παπᾶς, κάθε παπᾶς καὶ διάκος.
Ψάλλει ζερβὰ ὁ βασιλιάς, δεξιὰ ὁ πατριάρχης,
κι' ἀπ' τὴν πολλὴν τὴν ψαλμουδιὰ ἐσειόντανε οἱ κολόνας.
Νὰμποῦνε στὸ χερουβικὸ καὶ νὰ βγῆ ὁ βασιλιάς,
φωνὴ τοὺς ἤρθε ἐξ οὐρανοῦ κι' ἀρχαγγέλου στόμα.
«Πάψετε τὸ χερουβικὸ κι' ἄς χαμηλώσουν τ' ἅγια,
παπαδες πάρτε τὰ γιερά, καὶ σεῖς κεργιά σθηστήτε,
γιατὶ εἶναι θέλημα Θεοῦ ἢ Πόλη νὰ τουρκέψῃ.
Μόν' στεῖλτε λόγο στὴ Φραγκιά, νὰ ρτουνε τρία καράβια·
τὸ 'να νὰ πάρῃ τὸ σταυρὸ καὶ τ' ἄλλο τὸ βαγγέλιο,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο, τὴν ἅγια τράπεζά μας.

Δημοτικόν.

ΛΟΥΚΑΣ Ο ΝΟΤΑΡΑΣ⁽¹⁾

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΣ

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΛΕΞΕΙΣ ΤΟΥ ΥΠΟΔΟΥΛΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Αί τελευταῖαι λέξεις τοῦ ἐλευθέρου Βυζαντίου ἦσαν λόγοι γεμάτοι ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ συναίσθησιν τῆς μεγάλης ἱστορικῆς του εὐθύνης. Εἶναι ἡ γνωστὴ ἀπάντησις τοῦ μαρτυρικοῦ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὸν Μωάμεθ τὸν Πορθητὴν. Τὴν 26ην Μαΐου, πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴν ἔφοδον, τὸν εἶχε καὶ πάλιν καλέσει νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν ἀμαχητί. Ὁ αυτοκράτωρ, ὅμως, ἀφοῦ συμβουλευθῆ τὴν σύγκλητόν του, ἀπήντησεν, ὅτι συζήτησιν μὲν ὄρων εἰρήνης ἦτο διατεθειμένος νὰ δεχθῆ, «τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐκ ἔστιν ἐμόν, οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμη πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν, μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Τὴν ἰδίαν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν αὐτὴν συναίσθησιν τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης τοῦ Ἑθνους φανερώνουν καὶ αἱ πρῶται λέξεις, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε τὸ δούλον Γένος πρὸς τὸν κατακτητὴν. Τὰς εἶπε διὰ στόματος τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς ὑποδουλωθείσης ἤδη αυτοκρατορίας, ὀλίγας μόλις ὥρας μετὰ τὴν Ἄλωσιν.

Εἰς τοὺς δρόμους τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶχαν ἀκόμη στεγνώσει τὰ αἵματα ἀπὸ τὰς ἀγρίας σφαγὰς, ποὺ ἐπικολούθησαν τὴν εἴσοδον εἰς αὐτὴν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων· τὰ πλούσια λάφυρα ἐξηκολούθουν νὰ διαρπάζωνται ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἀρχοντικά καὶ τὰς πολυαριθμοὺς ἐκκλησίας καὶ μονὰς, ποὺ ἀπετέλουν τὸ καύχημα τῆς βασιλευούσης καὶ τῆς αυτοκρα-

τορίας καὶ φύρδην μίγδην νὰ μεταφέρωνται ὑπὸ τῶν ἐξάλλων κατακτητῶν εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὰ πλοῖα τῶν οἱ αἰχμάλωτοι, δεμένοι ὁ εἷς μὲ τὸν ἄλλον καὶ συρόμενοι ὡς κτήνη πρὸς τὸ στρατόπεδον διὰ μέσου τῶν ὁδῶν, ἐγέμιζαν, μὲ τοὺς θρήνους τῶν, τὴν θεομὴν ἀτμόσφαιραν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς Ἁγίας Σοφίας, σχεδὸν δὲν εἶχεν ἀκόμη σβύσει ὁ ἀντίλαλος τῆς πρώτης μουσουλμανικῆς προσεσχῆς, ἡ ὁποία ἀνεπέμφθη ἀπὸ τοῦ ἀμβωνός της, κατὰ διαταγὴν τοῦ Μωάμεθ, αὐτὸς δὲ μόλις εἶχεν ἐξέλθει ἀπὸ τὸ πρῶτον του εἰς αὐτὴν προσκύνημα. Τότε, ἔφεραν ἐνώπιόν του τὸν πρωθυπουργὸν τῆς καταπεσούσης αυτοκρατορίας, τὸν Μέγαν Δούκα Λουκᾶν Νοταρᾶν... Ἦτο καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν πολυπληθῶν αἰχμαλώτων.

Τὸν Νοταρᾶν, τὸν πρῶτον μετὰ τὸν αυτοκράτορα ἄρχοντα τοῦ Βυζαντίου, τὸν «τῶν Ἑλλήνων πρύτανιν», σύγχρονοὶ του ἱστορικοὶ⁽²⁾ τὸν χαρακτηρίζουν ὡς «ἄνδρα τῶν δυνατῶν τε καὶ ἐπιφανῶν ἄγαν ὄντα ἔν τε συνέσει καὶ πλούτῳ καὶ ἀρετῇ καὶ πολιτικῇ δυνάμει» καὶ ὡς διακρινόμενον ὄλως ἰδιαιτέρως διὰ τὴν εὐσέβειάν του καὶ τὴν ἀφοσιώσιν του εἰς τὸν Θεόν. Διὰ τὴν σύνεσίν του, τὸ μεγαλειώδες φρόνημά του, τὴν δξύτητα τῆς κρίσεώς του καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψυχῆς του, ὡς καὶ τὰ φιλόπρωπα αἰσθήματά του⁽³⁾ ἐπεβάλλετο γενικῶς ἐπὶ ὅλων. Ταῦτα πάντα, συνδυαζόμενα πρὸς τὴν φυσικὴν ρώμην, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν, καὶ τὴν ἀγαθότητα ψυχῆς, τοῦ προσεπόρισαν μεγάλην δύναμιν εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν καὶ δόξαν πολλήν, καταστήσαντα αὐτὸν ὀνομαστὸν ὄχι μόνον μετὰ τῶν

(1) Τὸ παρὸν ἀποτελεῖ προσπάθειαν, ὅπως συναρμολογηθῶν εἰς πλήρες καὶ ἱκανοποιητικὸν σύνολον αἱ ἐν πολλοῖς ἀντιφατικαὶ πληροφορίες, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου πρωθυπουργοῦ τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας.

(2) Κριτοβούλου, Βίος Μωάμεθ, Α'. 287.

(3) Γενναδίου Σχολαρίου, Ἄπαντα, τόμος Δ', σ. 493, 458, 497.

Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ πολλῶν ἐκ τῶν ξένων ἔθνων. «Πατέρα τῆς πατρίδος» τὸν ὀνομάζει εἰς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ ὁ Ἰωάννης Εὐγενικός⁽⁴⁾, ὁ δὲ Γεννάδιος Σχολάριος «κοινὸν ἀπάντων πατέρα καὶ κίονα τῆς πόλεως ἀστραβῆ»⁽⁵⁾.

Τοιοῦτου ἀνδρὸς ἡ γνώμη ἐπὶ παντὸς ζητήματος ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχη ὅπως ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα. Ἐντεῦθεν ἡ ζωηρὰ ἀντίθεσις τοῦ πρὸς τὴν κίνησιν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπετέλει ἓνα βαρὺ ἐναντίον τῆς πληγῆς, ἰσχυρὸν δὲ ὄπλον εἰς χεῖρας ἐκείνων, πού ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἔνωσιν. Αὐτὸς εἶχεν ἐκστομίσει τὸ περίφημον ἐκεῖνο: «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικὴν»⁽⁶⁾.

Παρὰ τὴν ἀντίθεσίν τοῦ αὐτῆν, ὅταν ἦλθεν ἡ στιγμή νὰ ἐπιτελέσῃ ὡς στρατιώτης τὸ καθῆκον τοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν πατρίδα, τὸ ἐξεπλήρωσε παραδειγματικώτατα. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας, εὐρισκόμενος ἐπὶ κεφαλῆς πεντακοσίων ἀνδρῶν, περιήροχετο τὰ ὄχρωμάτα καὶ τὰ παρατηρητήρια, ἐνθαρρύνων τοὺς ὑπερασπιστὰς καὶ φροντίζων, ὥστε νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ καθῆκον των τοὺς τυγὸν ὀλιγοψυχοῦντας⁽⁷⁾. Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀλώσεως, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἰδίου ἀποσπάσματος, ὑπερήσπιζε μὲν κατ' ἀρχὰς τὴν βασιλικὴν πύλιν⁽⁸⁾, ὕστερον δὲ καὶ ὅταν ἐγνώσθη, ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχον ἤδη ἀπὸ ἄλλον σημεῖον τῶν τειχῶν εἰσχωρήσει εἰς τὴν Πόλιν, δὲν κατέπαυσε τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ ἐξηκολούθησε μαχόμενος. Μαζὶ μὲ ἄλλους μαχητὰς ἐνεκλείσθη εἰς τὸν πύργον τοῦ φρουρίου τῶν Φαντζέζιδων, ὅπου συνέχισε τὴν ἀμυναν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν, ὅταν διεπιστώθη, ὅτι πᾶσα ἀντίστασις ἦτο πλέον ματαία καὶ οἱ ἄλλοι παρεδόθησαν, αὐτὸς δὲν κατέθεσεν τὰ ὄπλα.

Ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ ὀλίγους στρατιώτας, μετέβη εἰς τὸν πύργον, ὅπου διέμε-

νεν ἡ οἰκογένειά του⁽⁹⁾ καὶ ἐκεῖ ἐξηκολούθησε τὴν ἀντίστασιν, μέχρις ὅτου, πολιορκηθεὶς προφανῶς ὑπὸ πολὺ ἀνωτέρων δυνάμεων, ἠγαγκάσθη νὰ παραδοθῇ μαζὶ μὲ ὀλόκληρον τὴν οἰκογένειάν του.

Ἀπήχθησαν τότε ὅλοι ἀπὸ τοὺς ἐξηγρωμένους κατακτητὰς καὶ συγκατηριθμήθησαν καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους, πού ἀπήγοντο κατ' ἀγέλας. Ὡς κτήνη εἶχον στοιβαχθῆ ἔδῳ καὶ ἐκεῖ, τῆς οἰκογενείας δὲ τοῦ Νοταρᾶ, ὅπως καὶ τῶν λοιπῶν οἰκογενειῶν, εἶχον τὰ διάφορα μέλη ἀποχωρισθῆ ἀπ' ἀλλήλων καὶ μεταφερθῆ εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ στρατοπέδου καὶ τοῦ στόλου. Ὁ ἴδιος ὁ Νοταρᾶς εἶχεν ἐγκλεισθῆ εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ τουρκικὰ πλοῖα. Ἐκεῖ τὸν ἀνεγνώρισεν ἓνας ἀπὸ τοὺς συναιχμαλώτους του, ὁ ὁποῖος, διὰ νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἰδικήν του ἐλευθερίαν, ἀπεκάλυπεν εἰς τὸν Τούρκον ναύαρχον τὴν ταυτότητα τοῦ Νοταρᾶ, καθὼς καὶ ἐνὸς ἄλλου ἐπισήμου συναιχμαλώτου του, τοῦ Τούρκου πρίγκηπος Ὀρχάν. Ὁ Τούρκος ναύαρχος, περιχαρὴς διὰ τὰ πολύτιμα θηράματα, τὸν μὲν Ὀρχάν ἀπεκεφάλισε, τὴν κεφαλὴν δὲ αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸν Νοταρᾶν ζῶντα, ἔφερεν ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο εἰς τὸ Κοσμήδιον. Ὁ Σουλτᾶνος, εὐχαριστηθεὶς πολὺ καὶ διὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀντιπάλου του πρίγκηπος καὶ διὰ τὸν ἐπίσημον αἰχμαλώτον του, εἰς τὸν ναύαρχον μὲν ἔδωσε πολλὰ δῶρα, τὸν Νοταρᾶν δὲ ἐκράτησε πλησίον του.

Αἱ πρῶται λέξεις τοῦ Σουλτάνου δὲν ἦσαν καθόλου ἐνθαρρυντικαὶ διὰ τὸν Νοταρᾶν. Ὁ Μωάμεθ, ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτόν, τοῦ εἶπεν εἰρωνευόμενος: «Πολὺ ὠραῖα ἐκάματε, πού δὲν παρεδώσατε τὴν πόλιν. Καμαρώσατε τώρα πόσαι ζημίαι ἔγιναν, πόσος ὀλεθρος καὶ πόση αἰχμαλωσία!»

Ὁ αἰχμαλώτος βυζαντινὸς εὐπατρίδης, εἰς τὴν εἰρωνικὴν αὐτὴν παρατήρησιν τοῦ Κατακτητοῦ, ἡ ὁποία ἀπετέλει πολὺ κακὸν προοίμιον διὰ τὴν περαιτέρω τύχην του, χωρὶς νὰ δειλιάσῃ, ἀπήντησε μὲ τὴν ἰδίαν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν, μὲ τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸ τῆς Ἀλώσεως ἀπαντήσῃ καὶ ὁ φο-

(4) Παρὰ L. Brehier, 1947, σ. 510.

(5) Ἐ. ἀ. 461.

(6) Δούκα, Ἱστορία, 264, 14.

(7) Αὐτόθι, 276, 1. Πρβλ. καὶ Ἰωάννου Μόσχου, σ. 421.

(8) Αὐτόθι, 293, 19.

(9) Αὐτόθι, 295, 1 ἐξ. Πρβλ. Χαλκοκονδύλη, Ἱστοριῶν βιβλ. 8 σελ. 398.

νευθεὶς ἤδη αὐτοκράτωρ: «Κύριε», τοῦ εἶπε, «οὐκ εἶχομεν τόσην ἡμεῖς ἔξουσίαν τοῦ διδόναι σε τὴν πόλιν, οὐδὲ βασιλεὺς αὐτός!» Χιλιάδων ἐτῶν ἀγῶνες καὶ παραδόσεις συνεπυκνοῦντο εἰς τὰς ὀλίγας αὐτὰς λέξεις, πού ἀπετέλουν τὴν πρώτην ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τοῦ δουλωθέντος Γένους πρὸς τὸν κατακτητὴν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Νοταρᾶς, ἀνταποδίδων εἰς τὸν Σουλτᾶνον τὴν εἰρωνίαν, προσέθεσε, μὲ ὄλην τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν πολιτικὴν δεξιότητα, ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ καὶ διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἀκόμη καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ στενωτάτου σουλτανικοῦ περιβάλλοντος δὲν ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς νίκης των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ διεμήνυον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα⁽¹⁰⁾.

ΑΚΤΙΝΕΣ ΕΛΠΙΔΩΝ:

Εἰς τὸν Μωάμεθ ἔκαμε προφανῶς ἀγαθὴν ἐντύπωσιν καὶ τὸ θάρρος, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικότης τοῦ Μεγάλου Δουκός, πιθανῶς δὲ καὶ τὸν συνεκίνησε τὸ κατάντημα τοῦ τέως πανισχύρου πρωθυπουργοῦ. Δι' αὐτό, μεταβάλλων τόνον καὶ διαθέσεις, τοῦ ὠμίλησε παρηγορητικῶς. Πληροφορηθεὶς κατόπιν ὁ Σουλτᾶνος ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Νοταρᾶ συνομιλίας, ὅτι καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του εἶχον αἰχμαλωτισθῆ, ἀπέστειλε κήρυκας εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ εἰς τὰ πλοῖα διὰ τὴν ἀνεύρεσίν των. Ἀφοῦ δὲ ἀνευρέθησαν καὶ ἐξηγοράσθησαν ὑπὸ τοῦ Σουλτᾶνου ἀντὶ χιλίων ἄσπρων κατὰ κεφαλὴν, ἐστάλησαν ὅλοι εἰς τὰς οἰκίας των, τεθέντες, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Νοταρᾶ, ὑπὸ φρουρήσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς κατ' οἶκον περιορισμόν.

Κατὰ τὴν συνομιλίαν του μὲ τὸν Νοταρᾶν, ὁ Σουλτᾶνος ἐσημείωσε τὰ ὀνόματα καὶ τῶν ὑπολοίπων ὀφφικιαλίων τοῦ παλατιοῦ, τοὺς ὁποίους ἐπίσης ἀνεύρε καὶ ἐξηγόρασαν ὡσαύτως ἀντὶ χιλίων ἄσπρων ἕκαστον. Κατὰ τὴν συζήτησιν αὐτὴν ἢ πιθανώτερον εἰς ἄλλην μεταγενεστέραν, ὁ

Νοταρᾶς ὑπέβαλεν εἰς τὸν Μωάμεθ καὶ τὴν πρότασιν περὶ ἐπανοικισμοῦ τῆς Πόλεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἤρρεσεν ἐξαιρετικῶς εἰς τὸν κατακτητὴν⁽¹¹⁾. Δι' ὃ καί, προτοῦ χωρισθῶν, ὁ Σουλτᾶνος ἐνεθάρρυνε τὸν αἰχμάλωτόν του καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ μὴ στενοχωρῆται, ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτόν, ὅτι θὰ τὸν διώριζε διοικητὴν τῆς πρωτεύουσας καὶ θὰ τοῦ ἔδιδε δόξαν καὶ τιμὰς μεγαλύτερας καὶ ἀπὸ ἐκείνας, τὰς ὁποίας τοῦ εἶχε χαρίσει ὁ αὐτοκράτωρ⁽¹²⁾!

Ο ΟΥΡΑΝΟΣ ΠΡΟΣ ΣΤΙΓΜΗΝ ΛΙΘΡΙΑΖΕΙ

Τὴν ἐπομένην τῆς Ἀλώσεως, ὅταν ὁ Μωάμεθ εἰσῆλθεν καὶ πάλιν εἰς τὴν πόλιν, μετέβη εἰς τὸν πύργον τοῦ Νοταρᾶ, διὰ νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογενεῖάν του. Ὁ Μέγας Δοῦξ τὸν ὑπέδεχθη μὲ ὄλας τὰς τιμὰς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πρωτοκόλλου. Ἐξῆλθεν εἰς προϋπάντησίν του καὶ τὸν προσεκύνησεν ἑδαφιαίως.

Ὁ Μωάμεθ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ἡ οἰκοδέσποινα, προφανῶς ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ συγκινήσεων τῆς προηγουμένης ἡμέρας ἦτο κλινήρης, μετέβη εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς καὶ πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην τῆς, τῆς ἀπηύθυνε παρηγορητικούς λόγους. «Χαῖρε, ὦ μήτερ» τῆς εἶπε: «μὴ λυποῦ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι τὸ θέλημα τοῦ κυρίου γινέσθω. Ἐγὼ ἔτι πλείονα παρ' ὧν ἀπολώλεκας τοῦ δοῦναι σοὶ μόνον ὑγίαναι».

Ἡ χειρονομία αὐτῆ τοῦ Μωάμεθ ἀπετέλει ἴσως τὴν ἐπισφράγισιν τῶν καλῶν διαθέσεων του ἀπέναντι ὄχι μόνον τοῦ Νοταρᾶ καὶ τῆς οἰκογενείας του, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων εὐγενῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν ὑπολοίπων Ἑλλήνων. Ἴσως Ἐκεῖνος, ὁ Ὅποῖος ἐπέτρεψεν ὄλην ἐκείνην τὴν φοβερὰν ἐθνικὴν δοκιμασίαν, εἶχεν ἀρχίσει νὰ λαλῆ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ σκληροῦ κατακτητοῦ ἀγαθὰ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας Του καὶ τοῦ λαοῦ Του.

Ἡ ΜΟΙΡΑΙΑ ΣΤΡΟΦΗ

Πλὴν ὅμως ἡ ἀνθρωπινὴ ἀδυναμία, κατὰ περιεργον πάντοτε ἀντινομίαν, ὅταν ἄ-

(10) Κατὰ μίαν πληροφορίαν, ὄχι τόσον πιθανοφανῆ, κατωνόμασε τὸν Ἀλῆ Πασᾶν, τὸν Μέγαν Βεζύρην τοῦ Σουλτᾶνου, ἐπιδείξας μάλιστα καὶ τὴν μυστικὴν του ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Αὐτοκράτορα. (Βαρβερινὸς κώδιξ, ἐν Γ. Βαλέτα, Ἀνθολογία, Α, 37).

(11) Κριτοβούλου, Βίος Μωάμεθ, 284.

(12) Δούκα Ἱστορία, 299-302.

κριβῶς βλέπη τὴν θείαν δύναμιν θαυματουργικῶς ἐπεμβαίνουσιν καὶ μετατρέπουσαν ἐπὶ τὰ βελτίω τὰ καθ' ἡμᾶς, τότε στρέφει τὰ νῶτα πρὸς τὸ θεῖον, διὰ τὴν ἐναποθέσῃ καὶ πάλιν τὰς ἐλπίδας τῆς εἰς παράγοντας ἀσταθεῖς καὶ ἀναξιολίστους.

Αὐτὸ πιθανῶς συνέβη καὶ μὲ τὸν Νοταράν. Ἐνθαρρυνθεὶς ἀπὸ τὴν εὐμενῆ καὶ φιλικὴν στάσιν τοῦ Μωάμεθ καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελείαν μεταστροφήν του, ἤρχισεν ἑσωτερικῶς νὰ στηρίζεται περισσότερο εἰς ἐνεργείας καὶ μέσα ἀνθρώπινα, παρὰ εἰς τὴν βοήθειαν καὶ ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ.

Ἐντεῦθεν, ἀφοῦ ὁ Νοταράς παρουσίασεν εἰς τὸν Σουλτᾶνον τοὺς υἱούς του, τὸν παρεκάλεσε νὰ δεχθῆ ἓνα πλουσιώτατον δῶρον, συνιστάμενον ἐκ πολυτίμων λίθων, μαργαριτῶν καὶ ἄλλων βασιλικῶν λαφύρων, τὰ ὅποια, διὰ τὴν τὸν κολακείαν προφανῶς, τοῦ εἶπεν ὅτι τὰ εἶχε φυλάξει δι' αὐτόν. «Ταῦτα πάντα ἐφύλαττον διὰ τὴν βασιλείαν σου», εἶπεν, «καὶ ἰδοὺ τὸ νῦν χαρίζομαί σοι δῶρον καὶ δέομαι δέξαι τοῦ δούλου σου δέσπον καὶ παρακάλεσιν»⁽¹³⁾. Ἡ χειρονομία ὅμως αὐτῆ τοῦ Νοταρά, κατωτέρα καὶ τῆς φήμης του καὶ τοῦ χαρακτήρος του, ἔφερε τὸ ἀντίθετον τοῦ προσδοκωμένου ἀποτελεσμα. Ἄντι, δηλαδή, νὰ ἀφοπλίξῃ τελείως τὸν Σουλτᾶνον καὶ νὰ μεταβάλῃ ὀριστικῶς τὰς διαθέσεις του, τὸν κατέστησε φιλόποπτον ἔναντι τοῦ Νοταρά. Διότι ἴσως θὰ ἐσκέφθη, ὅτι ἀφοῦ ὁ Νοταράς δὲν ἐφάνη ἐξ ὀλοκλήρου πιστὸς εἰς τὸν αὐτοκράτορά του, παραχωρῶν εἰς αὐτόν πᾶν ὅ,τι εἶχε διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος του, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι περισσότερο πιστὸς εἰς ἐμέ; Ἄλλως τε, εἶπεν ὁ Μωάμεθ εἰς τὸν Νοταράν, ἐὰν εἶχες εὐμενεῖς διαθέσεις ἀπέναντί μου, δὲν θὰ τὸ ἀπεδεί-

κνυες διὰ τῆς ἀποκρούσεως θησαυρῶν δι' ἐμέ, ἀφοῦ αὐτοὶ οὕτως ἢ ἄλλως, πολεμικῶς δικαίω, μοῦ ἀνίχουν, ἀλλὰ διὰ τῆς παρεμβάσεώς σου πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ τὴν νὰ μοῦ παραδώσῃ τὴν πόλιν ἄνευ πολέμου. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἔπραξες.

Ἡ δυσπιστία αὐτῆ, ἡ ὁποία ἐνεσταλάχθη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ κατακτητοῦ ἔναντι τοῦ Νοταρά, τοῦ ἠνοιξε τὰ ὄτα καὶ εἰς ἄλλας εἰσηγήσεις. Ἐπιφανεῖς Τούρκου, ἐκ «τῶν μέγα δυναμένων», οἱ ὅποιοι δὲν θὰ ἔβλεπαν εὐχαρίστως νὰ τοποθετοῦνται εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ Κράτους οἱ ὑποδουλωθέντες Ἕλληνας, ἐκ φθόνου καὶ μίσους πρὸς αὐτούς, ἴσως δὲ καὶ δι' ἄλλας ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς αἰτίας, ἤρχισαν διαβάλλοντες εἰς τὸν Μωάμεθ καὶ τὸν Νοταράν καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπιζήσαντας Βυζαντινοὺς ἄρχοντας. Δὲν εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον σου, ἔλεγον εἰς τὸν Μωάμεθ, οἱ Ἕλληνας, καὶ μάλιστα οἱ ἐξ αὐτῶν ἐπιφανεῖς, νὰ κατοικοῦν εἰς τὴν πόλιν αὐτήν. Πολὺ περισσότερο δὲν σὲ συμφέρει νὰ ἀπολαμβάνουν καὶ ἰδιαίτερα προνόμια, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἔπρεπε οὐδὲ εἰς τὴν ζωὴν νὰ εὐρίσκονται. Διότι, μόλις ἀναλάβουν ὀλίγον καὶ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν καταπίεσιν, ἀφοῦ ἀρχίσουν νὰ ἐπιθυμοῦν ὅ,τι ἔχασαν καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν, δὲν θὰ φοβηθοῦν νὰ πράξουν τὸ πᾶν κατὰ τῆς πόλεως ἢ αὐτομολοῦντες πρὸς τοὺς ἐχθρούς μας ἢ καὶ παραμένοντες εἰς τὴν πόλιν⁽¹⁴⁾.

Εἰς τὰς κακὰς αὐτὰς εἰσηγήσεις τῶν Τούρκων ἤρχοντο δυστυχῶς εἰς ἐπικουρίαν καὶ διαβολαί ἐκ μέρους κακῶν Βυζαντινῶν, κυρίως δ' εἶπεν ἐν Βυζαντίῳ διαμενόντων ξένων⁽¹⁵⁾. Δι' ἓνα τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα εἶχεν ἀγαπήσει παραφόρος ὁ Μωάμεθ, εἶναι ῥητῶς μεμαρτυρημένον, ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀλλάξῃ διαθέσεις ὁ Σουλτᾶνος ἔναν-

(13) F. Φραντζῆ, Χρονικόν, 291, 15 ἔξ. Πρβλ. καὶ Zorzi Dolfin σ. 36-37.

Ἡ διήγησις αὐτῆ τοῦ Φραντζῆ ἀπορρίπτεται ὑπὸ μερικῶν ὡς πλαστή. Τελευταίως ὁ καθηγητῆς κ. Τωμαδάκης διετύπωσε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι πρόκειται περὶ προσθήκης μεταγενετέρας, γενομένης ὑπὸ πλαστογράφου τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ἐχθρικῶς διακειμένου κατὰ τῆς οἰκογενείας τῶν Νοταράδων (Συναγωγὴ κειμένων περὶ Ἀλώσεως, 1953, σ. 142. Πρβλ. καὶ σ. 162).

(14) Κριτοβούλου, Βίος Μωάμεθ, Α' 285. Πρβλ. καὶ Ν. Τωμαδάκη, Συναγωγὴ κειμένων 85. Ὁ κ. Κορδάτος, Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου, Ἀθήνα 1953, σ. 379 ἔξ. ὑποστηρίζει, ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος διέβαλε τὸν Νοταράν εἰς τὸν Σουλτᾶνον ἦτο ὁ Πρωθυπουργός του Χαλίλ πασσάς, κερκυραγμένος ἐχθρὸς τοῦ Νοταρά.

(15) *Ide Vlasto, σ. 140.

τι τῶν Ἑλλήνων εὐγενῶν καὶ νὰ ἀποφασίσῃ τὴν ἐξόντωσίν των⁽¹⁶⁾.

Η ΖΗΤΟΥΜΕΝΗ ΑΦΟΡΜΗ

Δὲν εἶχε παρέλθει πολὺς χρόνος, καὶ παρουσιάσθη εἰς τὸν Μωάμεθ ἡ ἀφορμὴ, ὄχι μόνον νὰ ἀνατρέψῃ ὅσα προηγουμένως εἶχεν ὑποσχεθῆ, ἀλλὰ καὶ αἰ ἐχθρικά ἔναντι τῶν Ἑλλήνων εὐπατριδῶν διαθέσεις του. Ἀνεξαργτήτως τῆς συνεχείας, τὴν ὁποίαν ἔλαβε κατόπιν τὸ ἐπεισόδιον, ἤδη καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἢ ἐκδηλωθεῖσα ἐπιθυμία του ἦτο ἄκρως προσβλητικὴ διὰ τοὺς Ἕλληνας εὐγενεῖς, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὸν ἀμέσως θιγόμενον, τὸν Μέγαν Δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν.

Ἐνῶ, δηλαδή, ὁ Μωάμεθ εὐρίσκετο ἐν εὐθυμίᾳ, ἐκάλεσε τὸν ἀρχιευνοῦχον του καὶ τὸν διέταξε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Νοταρᾶ καὶ νὰ τοῦ εἴπῃ, ὅτι ὁ Σουλτᾶνος διατάσσει, νὰ στείλῃ τὸν ὠραῖον δεκαετραετῆ, ἢ κατ' ἄλλον χρονογράφον, τὸν Χαλκοκονδύλην, δωδεκαετῆ, υἱὸν του πρὸς ἱκανοποίησιν κατωτέρων ὀρέξεων τοῦ Κυριαρχοῦ. Ὁ Νοταρᾶς, μόλις ἤκουσε τὴν φθερᾶν αὐτὴν προσβολὴν, ἐγένινεν ὡς νεκρὸς καὶ τὸ πρόσωπόν του ἤλλαξεν ὄψιν. Πλὴν, ὅμως, ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὸ φρόνημά του καὶ μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν ἀλλὰ καὶ ἀποφασιστικότητά ἢ ὅποια διακρίνει τοὺς ὄντως εὐγενεῖς ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ἀρμόζει εἰς τὴν θέσιν του, μὲ τὰς ἰδίας του χεῖρας, νὰ παραδώσῃ τὸ τέκνον του πρὸς τοιοῦτους σκοποὺς. Τοῦτο ἀποτελεῖ αἰσχίστην τιμωρίαν, διὰ τοῦτο θὰ ἦτο καλύτερον, προσέθεσε, «τοῦ στείλαι δῆμιον καὶ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ».

Ὁ ἀρχιευνοῦχος, γνωρίζων τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐθέντου του, συνεβούλευσε τὸν Νο-

ταρᾶν νὰ παραδώσῃ τὸν νέον, ἐκεῖνος, ὁμῶς, ἔμεινεν ἀνένδοτος. Ὁ Σουλτᾶνος, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ὅτε ἤκουσε τὴν ἀπάντησιν τοῦ Νοταρᾶ, ἐξεμάνη καὶ διέταξε τὸν ἀρχιευνοῦχον νὰ παραλάβῃ μαζὶ του τὸν δῆμιον καὶ νὰ μεταβῇ πάλιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Δουκός. Καὶ ὁ ἴδιος μὲν νὰ φέρῃ, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας, τὸν μικρὸν εἰς τὸ συμπόσιον, ὁ δὲ δῆμιος νὰ παραλάβῃ τὸν Δοῦκα καὶ τοὺς ἄλλους υἱοὺς του καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ ἔξω τοῦ παλατιοῦ.

Ὅτε ἤκουσεν ὁ Νοταρᾶς τὴν ἀπόφασιν, κατανοῶν πλήρως τὸ νόημά της, χωρὶς ὁμῶς νὰ δεῖξῃ σημεῖα συγκινήσεως, ἐφίλησε τὴν σύζυγόν του καὶ τὰ τέκνα του καὶ ἐν συνεχείᾳ, μαζὶ μὲ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν του καὶ τὸν γαμβρόν του τὸν Καντακουζηνόν, ἠκολούθησε τὸν δῆμιον. Ὁ ἀρχιευνοῦχος, μόλις ἔφθασαν εἰς τὸν τόπον τοῦ συμπόσιου, ἔδειξε τὸ παιδί εἰς τὸν Σουλτᾶνον καὶ ἀνέφερεν, ὅτι ὁ Μέγας Δοῦξ καὶ οἱ λοιποὶ ἀναμένοντες εἰς τὴν πύλην τοῦ παλατιοῦ. Τότε ὁ Μωάμεθ διέταξε νὰ θανατωθῶν διὰ τοῦ ξίφους. Ὅπως δὲ λέγει ὁ ἐγκωμισαστὴς τοῦ Νοταρᾶ Ἰωάννης Μόσχος, ἐπέζησε τῆς Ἀλώσεως ὁ ἀτυχὴς αὐτὸς εὐπατριδὴς ἐν' ἐκδηλωτέρα γένοιτο πᾶσιν ἢ ἀρετὴ ἐκεῖνου καὶ ὃν εἶχεν ἔρωτα πρὸς τὸν Θεόν, ὡς μηδὲ τοῦ ζῆν αὐτοῦ φεῖδεσθαι, τοῦ πᾶσιν ὄντος ἀνθρώποις ἐπεράστου⁽¹⁷⁾.

ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ

Ὁ δῆμιος τὸν ὠδήγησεν ὀλίγον κατωτέρω ἀπὸ τὸ παλάτιον, εἰς τὴν πλατείαν τοῦ Ξηρολόφου, νῦν Ἐφρατ Παζάρ⁽¹⁸⁾, ὅπου τοὺς ἀνήγγειλε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Σουλτᾶνου περὶ θανατώσεώς των. Εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς θανατικῆς καταδίκης, ὁ υἱὸς τοῦ Νοταρᾶ ἐδειλίασε καὶ ἤρχισε νὰ θρηνηῖ⁽¹⁹⁾. Θὰ ἦτο προτιμώτερον, ἔλεγε ὁ νέος πρὸς τὸν πατέρα του, νὰ θυσιάσουν ὅλην τὴν περιουσίαν, ὅσην εἶχον περισώσει ἐν Ἰταλίᾳ, διὰ νὰ ἐξαγοράσουν τὴν ζωὴν των καὶ νὰ μὴ ἀποθάνουν⁽²⁰⁾.

(17) Σελ. 423.

(18) Σλουμπερζέ-Λάμπρου σ. 414, Πασπά-τη 202.

(19) Δοῦκα, Ἱστορία, 303 ἐξ.

(20) Χαλκοκονδύλη, Ἱστοριῶν Βιβλ. 8.

(16) Χαλκοκονδύλη, Ἱστοριῶν βιβλ. 8. Κατὰ τινὰ εἰδήσιν οὗτος ἦτο Γάλλος, πρβλ. Mor-dtmann, 166.

Ὁ ἴδιος, ὅμως, ὁ Νοταρᾶς ἔμεινε ἀκλόνητος. Αἰρόμενος εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων καὶ ἐνδυναμούμενος ὑπὸ τῆς θερμῆς του πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως, ὠμίλησεν κατὰ τοιοῦτον τρόπον πρῶτον πρὸς τὸν υἱὸν του καὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ πρὸς τὸν γαμβρόν του, ὥστε τοὺς ἐνεδυνάμωσε ψυχικῶς καὶ τοὺς ἐστήριξεν ἠθικῶς τόσο, ὥστε αὐτοὶ μὲν νὰ ἀντικρύσουν γενναίως τὸν θάνατον, τὸ δὲ παραδείγμα των νὰ προστεθῆ εἰς ὅλα ἐκεῖνα θὰ ἀθλήματα τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως, οἱ ὅποιοι εἶχον προηγηθῆ αὐτῶν εἰς τὸν ἐνδοξον δρόμον τοῦ μαρτυρίου. Καὶ πρὸς μὲν τὸν υἱὸν του εἶπε: «Ποῦ αἱ πολλὰ ὑποσχέσεις ἃς ὑπέσχου πολλάκις, ὑπὲρ ἐμοῦ προθύμως ἀποθανεῖν; Ποῦ τὸ φίλτρον; Ποῦ τίθης τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀκουσάντων σου ταῦτα; Ἡ τοὺς ἀνθρώπους μόνον ὑπολαμβάνεις ἐκεῖνα ἀκηκοῦναι; Θεὸν δὲ μὴ εἰδέναι, μηδὲ παρὰ σοῦ τὴν ὑπόσχεσιν, ἦν μοι πολλάκις ὑπέσχου, ζητεῖν ἐν τῇ τῆς φρικτῆς αὐτοῦ παρουσίας ἡμέρᾳ; Ποῦ πατρίς, τέκνον; Ποῦ περιφάνεια γένους; Ποῦ βασιλεία Ῥωμαίων; Ποῦ ἡθῶν εὐκοσμία, καὶ σεμνότης καὶ εὐταξία; Οὐχ ὄρας ὡς ἀπόλωλε πάντα; Φρόνημα τοῖνυν εὐσταθὲς καὶ γενναῖον καὶ σοὶ προσῆκον ἀγαθῶν, φάνηθι θανάτου καταφρονώων. Ἐγγὺς ὁ καιὸς δεσπότης· ἀμείψεται σε δωρεᾶς ἀγαθαῖς, πρὸς ἐμέ σου τὸν πατέρα ὑποσχέσεις ἀναπληροῦντα»⁽²¹⁾.

Ἐν συνεχείᾳ, στρεφόμενος καὶ πρὸς τοὺς δύο, τὸν υἱὸν του καὶ τὸν γαμβρόν του, κατέληξε: «Τεκνία, εἶδате τὴν χθὲς ἡμέραν⁽²²⁾ ἐν μιᾷ καιροῦ ροπῇ τὰ ἡμέτερα πάντα φροῦδα γεγονότα. Ὅ ποῦτος ἡμῶν ὁ ἀκένωτος, ἡ δόξα ἡ θαυμαστή, ἦν εἰχόμενος ἐν τῇ μεγαλοπόλει ταύτῃ, καὶ δι' αὐτῆς ἐν πάσῃ τῇ γῆ, ἦν οἰκοῦσι Χριστιανοί. Νυνὶ δὲ τῇ ὥρᾳ ταύτῃ οὐκ ἐνελείπετο ἄλλο εἰς ἡμᾶς πλην ἡ παρούσα αὕτη ζωὴ. Ἔστι δὲ ἡμῖν αὕτη οὐκ ἀτελεύτητος, ὀφείποτε γὰρ θνηξόμεθα. Καὶ ταῦτα πῶς; Ὑστε-

ρούμενοι τῶν ἀγαθῶν ὧν ὠλέσαμεν, τῆς δόξης, τῆς τιμῆς, τῆς αὐθεντίας, παρὰ πάντων ὄνειδιζόμενοι, καταφρονοῦμενοι, καὶ ταιπωροῦμενοι, ἄχρως οὐ ἔλθη ἔφ' ἡμᾶς καὶ ὁ θάνατος, λαθὼν ἐκ τῶν ἔδε ἀτίμους. Ποῦ ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς; Οὐκ ἐσφάγη χθές; Ποῦ ὁ ἐμὸς συμπέθερος καὶ σὸς πατήρ, ὁ μέγας δομέστικος; Ποῦ ὁ Παλαιολόγος καὶ πρωτοστράτωρ σὺν τοῖς δύο υἱέσιν αὐτοῦ; Οὐκ ἐσφάγησαν χθὲς ἐν τῷ πολέμῳ; Εἶθε καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνομεν σὺν αὐτοῖς. Πλὴν καὶ αὕτη ἡ ὥρα τίκτη ἔστι. Μὴ πλημμελήσωμεν πλέον. Γίγνεται γὰρ οἶδε τὰ ὅπλα τοῦ διαβόλου, εἰ καὶ βραδύνοντες πληγῶμεν παρὰ τῶν ἰοβόλων βελῶν αὐτοῦ; Νῦν τὸ στάδιον ἔτοιμον. Ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θανόντος καὶ ἀναστάντος ἀποθάνομεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ».

Ἄφου ἦκουσαν οἱ νέοι μίαν τοιαύτην παραίνεσιν παρὰ τοῦ γηραιοῦ πατρὸς των καὶ «πρυτάνεως τῶν Ἑλλήνων»⁽²³⁾, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ἐνδυναμωθοῦν καὶ νὰ καταστοῦν πρόθυμοι εἰς τὸ νὰ ἀποθάνουν. Ὁ Νοταρᾶς, τότε, φοβούμενος μήπως οἱ νέοι, βλέποντες τὸν ἴδιον θανατούμενον, δειλιάσουν καὶ πάλιν, παρεκάλεσε τὸν δῆμον νὰ ἐκτελέσῃ αὐτοὺς πρῶτον, ὀπερ καὶ ἐγένετο. Ἐνῶ δὲ ὁ Νοταρᾶς ἐπανελάμβανε συνεχῶς τὸ «Εὐχαριστῶ σοὶ Κύριε» καὶ τὸ «Δίκαιος εἶ Κύριε», «ὄρθιος, ἀκίνητος, βωβός, χωρὶς κἂν νὰ καταβιβάσῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἄνευ φαινομένου διαταγμοῦ, εἶδεν ὁ ἀτυχῆς ἀποτεμονένας τὰς κεφαλὰς τῶν δύο υἱῶν του»⁽²⁴⁾.

Ἀκολούθως ὁ Νοταρᾶς, ἀποδεικνύων ἀκόμη σαφέστερον τὴν θερμὴν καὶ ζωογόνον πίστιν του, παρεκάλεσε τὸν δῆμον νὰ τοῦ κάμῃ μίαν παραχώρησιν. Ἐζήτησε νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον εὐρισκόμενον παρεκκλήσιον, διὰ νὰ προσευχηθῆ διὰ τελευταίαν φορὰν ἐπὶ τῆς γῆς. Πράγματι, ὁ δῆμος τοῦ τὸ ἐπέτρεψεν, ὁ δὲ Νοταρᾶς, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναῖσκον, τοῦ ὁποίου οἱ θόλοι τίς οἶδε πόσας καὶ ποίας μέχρι τότε προσευχὰς εἶχον ἀ-

(21) Μόσχου 423-424.

(22) Ὁ Δούκας τοποθετεῖ τὰ γεγονότα αὐτὰ τὴν ἐπομένην τῆς Ἀλώσεως, ἐνῶ ἄλλοι χρονογράφοι, ὅπως ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Μαλαξός, τὰ ἐμφανίζουν ὡς συμβάντα μετὰ τινα χρόνον ἀπὸ τῆς μεγάλης καταστροφῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται πιθανώτερον.

(23) Τοιοιτοτρόπως, καὶ δικαίως, τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Χαλκοκονδύλης.

(24) Σλουμπερτζέ-Λάμπρου σ. 412.

κούσει, ἔστρεψε τὰς τελευταίας του σκέψεις πρὸς τὸν ζωῆς καὶ θανάτου κυριεύοντα.

Λαβὼν νέαν δύναμιν μὲ τὴν θείαν αὐτὴν ἐπινοωνίαν, κατώρθωσεν, ὅταν ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, νὰ ἀντικρύσῃ κατὰ, τὸ ὁποῖον ἦτο φρικτότερον καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἀκόμη τὸν θάνατον: τὰ δύο σώματα τῶν ἐκτελεσθέντων νέων ἐξηκολούθουν ἀκόμη νὰ σπαράσσουν... Τέλος ὁ Νοταρᾶς, λέγων μὲ χαρὰν τὸ «Δόξα σοι Χριστέ Βασιλεῦ», καὶ ἀφοῦ ἐξέτεινε τὰς χεῖρας, προσθέτων τὸ «Δέξα μου τὴν ψυχὴν καὶ δώρησαι μοι τὸ μέγα σου ἔλεος καὶ δεῖξον με κληρονόμον τῶν σῶν ἀγαθῶν καὶ μέτοχον ἐκείνης τῆς μακαρίας ζωῆς»⁽²⁵⁾, «πάλιν δοξολογίαν πέμψας Θεῷ, ἀπετιμήθη τὴν κεφαλὴν»⁽²⁶⁾.

Ἡ ὅλη αὐτὴ διήγησις τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου Δούκα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ὁ ἀκριβέστερος καὶ ἀντικειμενικώτερος ἐξ ὅλων τῶν συγχρόνων του⁽²⁷⁾, πολὺ ὀρθῶς ἔχει ἡδὴ χαρακτηρησθῆ ὡς «μαρτυρολόγιον»⁽²⁸⁾. Πράγματι, ἀναγινωσκων τὴν ἀφήγησιν τοῦ Δούκα, «νομίζει τις ὅτι ἀναγινώσκει πλήρες ψυχικοῦ πάθους συναξάριον, ἀφορῶν εἰς ἅγιον ξίφει τελειωθέντα καὶ οὐχὶ ἱστορίαν»⁽²⁹⁾. Ἐχει δὲ ἡ διήγησις τοῦ Δούκα κατὰ τοῦτο ἰδιαιτέραν ἀξίαν, καθόσον προήρχετο ἀπὸ τὸν κάλαμον συγγραφῆς, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀντίπαλον πρὸς τὸν Νοταρᾶν μερίδα. Συγγραφεὺς καὶ μάρτυς, ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον εἶχον δημιουργήσῃ αἱ ἔριδες περὶ τὸ ζήτημα τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Παρὰ ταῦτα ὁ Δούκας δὲν δύναται νὰ σιωπήσῃ πρὸ τοῦ ἐξόχου μεγαλείου τοῦ μαρτυρίου τοῦ «πρωτομάρτυρος αὐτοῦ τῆς νέας ἱστορίας» μας καὶ νὰ μὴ παραδώσῃ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὸ ὑπέροχον ὄντως αὐτὸ παράδειγμα πίστεως καὶ γενναιοψυχίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθοδοξία καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ὁ-

φείλουν μεγάλην εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν εὐσυνείδητον ἐκεῖνον βυζαντινὸν χρονογράφον καὶ δι' ἄλλα μὲν, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτάτα, διότι ὁ κάλαμός του διεφύλαξε τὴν πολυτιμον ὄντως εἰκόνα τοῦ σεπτοῦ ἐκείνου πρωτομάρτυρος τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας. Διότι ὁ Νοταρᾶς, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἀνωτέρω, κύπτων τὸν αὐχένα εἰς τὸ ξίφος τοῦ δημίου, δὲν ἀπέθανεν μόνον ὡς ἄξιος ἀντιπρόσωπος τῆς ὑπερηφάνου Ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας⁽³⁰⁾, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκπρόσωπος τῆς αἰωνίας δυνάμεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ στροφή εἰς τὴν στάσιν τοῦ Μωάμεθ ἔναντι τῶν Βυζαντινῶν ἀρχόντων, εἶχε πλέον πλήρως συντελεσθῆ. Δι' αὐτὸ δὲν ἐσταμάτησεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Νοταρᾶ καὶ τῶν δύο οἰκείων του, ἀλλ' ἐπροχώρησεν ἀκόμη περαιτέρω. Ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀφορμῆς, κατ' ἄλλους μὲν ταυτοχρόνως πρὸς τὸν Νοταρᾶν καὶ τοὺς ἰδικούς του, κατ' ἄλλους δὲ ὄλιγον βραδύτερον, ἐφονεύθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου καὶ οἱ ἄλλοι ἔννεα ἀκόμη ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι, ὅπως λέγει ὁ Κριτόβουλος, «πάντες εὐθαρσῶς καὶ μετὰ γνώμης σταθερᾶς καὶ ἀνδρείας ἀπέθνησκον»⁽³¹⁾.

Τοιουτοτρόπως συνεπληρώθη ἡ πρώτη δωδεκάς τῶν νεομαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους μας, ἡ ὁποία, παρὰ πᾶσαν ἐπισήμως καθιερωμένην ὑπὸ τοῦ Κορανίου καὶ τῶν μουσουλμάνων δεσποτῶν ἀνοχήν, μὲ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου, εἰσήχθητο εἰς νέαν, ἔνδοξον ἐποχὴν. Ἀπηλλάσσετο ἀπὸ τὴν κρατικὴν προστασίαν καὶ εἰς τὸν νέον ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου, τὸν ὁποῖον καὶ πάλιν ἀνελάμβανε, εἶχε νὰ στηριχθῆ μόνον εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀνεκαθεν ἀπετέλεσε τὸ ἀκαταμάχητον ὄπλον τῆς: τὴν ζῶσαν καὶ ἄδολον θεομὴν πίστιν. Ἐντεῦθεν δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου τοῦ Δουκά Νοταρᾶ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἀποτελεῖ τὴν νέαν ἀφετηρίαν τῆς ζωῆς μεταβυζαντινῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ ὁποία, δέσμιος καὶ μαρτυρικῆ,

(25) Ἰωάννου Μόσχου, σελ. 424.

(26) Δούκα, Ἱστορία, 304 ἔξ.

(27) G. Ostrogorsky, Geschichte des Byz. staates, 1940², σ. 374 καὶ Ν. Τωμαδάκη, Συναγωγή κειμένων, σ. 160.

(28) Αὐτόθι, σελ. 27.

(29) Αὐτόθι, σελ. 33.

(30) Pears, σ. 375.

(31) Βίος Μωάμεθ, Α', 287.

κατώρθωσε νὰ παραμείνη ἀκεραία καὶ ἀλώβητος ἐπὶ τετρακόσια ὀλόκληρα ἔτη καὶ

νὰ ἀποτελέσῃ τὴν βᾶσιν καὶ τὸ θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως.

I. I. ΚΟΤΣΩΝΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Νοταρᾶν κείμενα εὐρίσκονται εἰς τοὺς χρονολόγους:

Μ. Δοῦκαν, Βυζαντινὴ Ἱστορία, ἔκδ. Imm. Bekker, Bonn, 1834.

Κριτόβουλον τὸν Ἰμβριον, Βίος Μωάμεθ, Β', ἔκδ. Ph. Ant. Dethier, Βουδαπέστη 1875.

Μαλαξῶν Μανουήλ, Πολιτικὴ Ἱστορία.

Zorzs Dolfin, Assedio e presd di Constantinopoli nell' anno 1453 hrig, von G. Thomas, München, 1868.

Γ. Φραντζῆν (ἢ Σφραντζῆν), Χρονικόν, ἔκδ. Franc. Alter, Βιέννη 1796. (Ἡ ἔκδοσις τοῦ J. B. Παπαδοπούλου, εἰς τὴν σειράν τοῦ Teubner δὲν ἔχει συμπληρωθῆ).

«Βαρβερινὸν κώδικα», ἐν Γ. Βαλέτα, Ἀνθολογία τῆς δημοτικῆς πεζογραφίας, τόμ. Α' σ. 37-38.

Χαλκοκονδύλην Λαόνικον, Ἱστοριῶν βιβλία δέκα, ἔκδ. Imm. Bekker, Bonn, 1848, ἐπίσης δὲ

Μόσχον Ἰωάννην, Ἐπιτάφιος Λόγος ἐπὶ τῷ Λουκᾷ Νοταρᾷ, ἔκδοσις E. Legrande (ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2731 ἑλληνικοῦ κώδικος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων), εἰς Δελτίον Ἱστορικῆς Εὐαγγελικῆς Ἑταιρίας, Τόμος Β', Τεύχος ζ', 1887, σελ. 413-424 καὶ

Γεννάδιον Σχολάριον, Ἐπιστολαὶ πρὸς Λουκᾶν Νοταρᾶν, ἐν Ἀπαντα, ἔκδοσις Petit, Siderides, Jugie, Paris, τόμ. Δ'.

Ἐκ τῶν νεωτέρων δὲ συγγραφέων ἀναφέρουν τὸ περιστατικὸν οἱ:

Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ

Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη, Τόμος ΣΤ', 1932, σελ. 375-376.

Σπ. Λάμπρος, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Τόμος ΣΤ', 1932, σελ. 991-993.

Ἀθ. Βερναρδάκη Ἡ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1909, σελ. 121-122.

E. Pears, The destruction of the Greek empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks, 1903, σ. 374-377.

Γουστ. Σλουμπερζέ, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος καὶ ἡ πολιορκία καὶ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1453, μετ. Σπ. Λάμπρου, 1913 σ. 410-414.

Μιχ. Σωφρονιάδης, Ἡ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1453, 1919, 210-215 (ὅπερ κυρίως εἶναι παράθεσις τῶν σχετικῶν κειμένων).

Ν. Τωμαδάκης, Περί τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1453. Συναγωγή κειμένων. 1953.

Mordtmann, Πολιορκία καὶ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Α. Β., Ἀθήναι, 1892, σ. 126-130.

E. A. Vlasto, Les derniers jours de Constantinople, Paris 1883, σ. 138-140.

Ἀλ. Πασπάτης, Πολιορκία καὶ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1890, σελ. 201-203.

Παύλου Καλλιγᾶ, Μελέαι Βυζαντινῆς Ἱστορίας, 1894, σ. 729-730.

Louis Brehier, Vie et mort de Byzance, Paris 1947, σ. 510-514.

Γιάννη Κορδάτου, Ἀκμὴ καὶ Παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου, 1953, σ. 379-380.

Α Π Ο Ψ Ε Ι Σ

ΑΝΩ ΣΧΩΜΕΝ!

Όπως βλέπει ο αναγνώστης, του φύλλου τούτου τὰ περιεχόμενα είναι αφιερωμένα εις τὴν πεντακοσιοστὴν ἐπέτειον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ παρούσα στήλη, ἡ ὁποία ἀφ' ἧς εἰσήλθομεν εἰς τὸ 1953, τὴν ἐπέτειον αὐτὴν, τὸ «ἱερὸν ἔτος», εἶχεν ὡς τὸ κύριον θέμα τῆς, ἐτόνιζε συνεχῶς τὸ μέγεθος τοῦ χρέους τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ὄχι μόνον πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς γενεὰς τῆς πνευματικῆς ἀντιστάσεως ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821 καὶ πέραν ἀκόμη.

Ἐν ὄψει χρέους τόσον ἱεροῦ καὶ τόσον μεγάλου δὲν θὰ ἰσχυρισθῶμεν βεβαίως ὅτι ἡ ἐργασία τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ παρὸν φύλλον εἶναι ἐξόφλησις, ὅτι ἀνταποκρίνεται (πῶς θὰ ἦτο ἀνθρωπίνως δυνατόν νὰ ἀνταποκριθῇ;) πρὸς τοιαύτης ἐπετείου τὸ δραματικὸν ἀλλὰ ὑπέροχον μεγαλεῖον. Ἀποτελεῖ ὅμως καὶ αὐτὴ, ἐλπίζομεν, ἓνα βοήθημα διὰ νὰ μελετήσωμεν περισσότερον τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ νόημά των, νὰ ἀπασχοληθῶμεν ἐπὶ τέλους μὲ αὐτὰ, νὰ ζήσωμεν κάπως τὸ ἐξαίσιον ἐκεῖνο δράμα.

Κατὰ τὰ λοιπὰ, ἃς ἐπαναλάβωμεν ἐν κατακλειδί τὴν ἔκκλησιν τοῦ λειτουργοῦ τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἐνώπιον τοιαύτης ἐπετείου, ἀξιοποιοῦντες καὶ ὅσα προσφέρονται ὡς βοηθήματα καὶ μελετήματα: «ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας». Καὶ μὲ τὰς καρδίας ὑψηλότερα ἀπὸ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς τὰς ἐλεινότητας, ἃς ἀτενίσωμεν εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους διὰ νὰ ἐνισχυθῶμεν εἰς τοὺς ἀγῶνας τοὺς σημερινούς.

ΝΕΟΙ ΑΓΩΝΕΣ;

Καὶ ἃς εἰσέλθωμεν ἀμέσως εἰς τὴν ἐρώτησιν κατὰ πόσον ἡ γενεὰ μας ἔχει ἀκόμη καὶ ἄλλους ἀγῶνας νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἢ ὄχι. Νὰ πιστεύσωμεν ἄρᾳ γε ὅτι ἡ εἰρήνη

εἶναι «ἐν ὄψει» ἢ νὰ εἴμεθα ἀντιθέτως ἔτοιμοι διὰ τὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἔρχεται, ὅταν ἀκριβῶς νομίζωμεν ὅτι ὑπάρχει «εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια»;

Προρρήσεις νὰ κάμωμεν... πῶς νὰ κάμωμεν; Δὲν ἔχομεν καμμίαν πρὸς τοῦτο δυνατότητα. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Στάλιν φέρει τὸ Κρεμλίνον ἐνώπιον νέων προβλημάτων καὶ νέων ἐσωτερικῶν ἀναταραχῶν καὶ σεισμῶν. Βέβαιον ὅμως ἐξ ἀντιθέτου εἶναι καὶ ὅτι μόλις ἐφάνη κάπως νὰ αἰθριάξῃ ὁ οὐρανός, ὁ δυτικὸς κόσμος σπεύδει νὰ δεῖξῃ τὴν ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς ἐνότητος καὶ συνοχῆς. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ὅλα εἶναι ἀβέβαια, πλην ἑνός: ἐκεῖνου πού λέγεται τὸ ἰδικόν μας καθῆκον. Τὸ καθῆκον μας εἶναι, χωρὶς νὰ πολυπραγμονοῦμεν μὲ οἰωνοὺς πού εἶναι πέραν ἀπὸ τῶν ματιῶν μας τὴν ἰκανότητα, νὰ καταρτιζώμεθα καὶ νὰ ὀπλιζώμεθα μὲ τὰ ἐφόδια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, καὶ εἰρήνην ἂν δώσῃ ὁ Θεὸς εἰς τὴν περαιτέρω ζωὴν τῆς πολυπαθοῦς γενεᾶς μας νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὴν ἀξιοποιήσωμεν καὶ νῆαν τυχόν δοκιμασίαν νὰ τὴν ἀντιμετωπίσωμεν μὲ ἐπανάληψιν τῶν θαυμάτων, πού συνώδευσαν τὰς περασμένας δοκιμασίας καὶ ἀκόμη περισσότερον: μὲ πρόοδον «ἀπὸ δυνάμεως εἰς δύναμιν» καὶ ἀπὸ νίκης εἰς νίκην.

ΧΙΛΙΑΣ ΝΑΩΝ!

Μὲ ἰδιαιτέραν πράγματι χαρὰν ἀκούομεν, ὅτι διὰ τῆς ἐντατικῆς προσπάθειας τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ προσωπικῶς τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου, τὸ ἔργον τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ναῶν σημειώνει πρόοδον πολὺ ἰκανοποιητικὴν. Δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου ἀκριβῶς σημείου ἔχει φθάσει αὐτὴ ἡ πρόοδος, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνοικοδομηθέντων ἢ ἐπισκευασθέντων ναῶν φθάνει, ἂν δὲν ὑπερβαίῃ, τὴν χιλιάδα.

Καὶ αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει

νά τὸ χαιρετίσωμεν ὅλοι οἱ Ἕλληνες μὲ ὄλην μας τὴν καρδιά καὶ μὲ ἀνεπιφύλακτον εὐγνωμοσύνην. Ἐχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους μας νὰ μὴ μείνη, διὰ πρώτην ἴσως φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν, πόλις ἢ κώμη ἑλληνῆς χωρὶς τὸ ἱερόν, τὸν βωμόν της.

Τὸ σύνθημα λοιπὸν τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ναῶν, διδόμενον ἀπὸ αὐτὴν τὴν κορυφὴν τῆς Ἐκκλησίας μας, ἦτο ἀκριβῶς τὸ πρέπον σύνθημα ἀπὸ τὴν ἀρμοδιωτάτην πηγὴν εἰς τὴν καταλληλοτέραν ὥραν. Ἡ δὲ πραγματοποίησις του ἀποτελεῖ ἕνα μεγάλο γεγονός διὰ τὴν χώραν μας καὶ θὰ εἶναι κρῖμα καὶ ἐντροπὴ ἂν δὲν τὸ προσέξωμεν, ἂν δὲν τὸ πανηγυρίσωμεν ὅσον τοῦ ἀξίζει.

Ἔργον τοιαύτης ὀλκῆς δείχνει Ἐκκλησίαν ζωντανήν. Καὶ αὐτὸ ἐνισχύει καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν πιστῶν ὡς «ναῶν Θεοῦ ζῶντος».

Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Φρονοῦμεν καὶ ἡμεῖς ὅτι δὲν εἶναι καθόλου μικρά, τοῦναντίον εἶναι πολὺ μεγάλη, ἡ σπουδαιότης τοῦ γεγονότος ὅτι συνεστήθη ἐπιτροπὴ διὰ τὴν κωδικοποίησιν τῆς ἐργατικῆς μας νομοθεσίας. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία ἔχει κεντρικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν κοινωνικὴν μας θεμελίωσιν. Ἡ ἀπίστευτος ὁμως πολυνομία καὶ τὸ ἐντεῦθεν χάος ἔκαμαν ὥστε εἰς τὸ τέλος νὰ μὴ ξέρη κανεὶς τί γίνεται καὶ πάντοτε νὰ προβάλλουν αἱ χειρότεραι λύσεις εἰς τὰ λεπτότερα ζητήματα.

Ὑποδείξεις περὶ τοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὴν ἐργασίαν πού θὰ γίνῃ (ἐργασίαν ἢ ὁποία φανταζόμεθα ὅτι δὲν θὰ εἶναι ἀπλῶς σύνθεσις τῶν περασμένων, ἀλλὰ καὶ νέα δημιουργία) τοιαύτας ὑποδείξεις δὲν πρόκειται νὰ κάμῃ ἡ παρούσα στήλη. Ἄλλ' ὅτι πρέπει νὰ πρυτανεύσῃ πνεῦμα ἀνωτερότητος εἶναι βέβαιον. Ὅ,τι ἔχει γίνεαι μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ἐργατικὴν νομοθεσίαν φέρει τὸν χαρακτῆρα ἐν πολλοῖς τῆς προχειρολογίας καὶ τῶν συμβιβαστικῶν λύσεων. Ὑ-

παγορεύεται ἀπὸ συγκρούσεις καὶ διενέξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἰσέρχονται κἂν πάντοτε εἰς τὸ μεγάλο πεδῖον τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἀλλ' ἀποτελοῦν τὰ κατακάθια μικροτήτων καὶ ἀτομικῶν ἐπιδιωξέων.

Ἄλλ' ὁ ἀτομισμὸς εἶναι κάτι πού πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀριστικῶς εἰς τὸ παρελθὸν ἀνήκων. Τὸ συμφέρον τῆς ὀλότητος, τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους, τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ ὡς συνόλου πρέπει νὰ εἶναι ἡ κατευθύνουσα γραμμὴ. Καὶ ἡ κωδικοποίησις πρέπει νὰ ἔχη τὴν σφραγίδα αὐτὴν ἐπάνω της διὰ νὰ εἶναι ἐκεῖνο πού χρειάζεται τὴν ἄνοιαν.

Καὶ ἀκόμη χρειάζεται ἡ ἐργασία τῆς κωδικοποιήσεως νὰ γίνῃ μὲ ὅσον τὸ δυνατόν γοργὸν ρυθμόν. Τὸ ἔργον δὲν εἶναι β-βυϊκὸς εὐκόλον, ἀλλὰ καὶ δὲν πρέπει νὰ χρονίσῃ πέραν τοῦ δέοντος.

ΜΕ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑΝ

Κάθε τόσο μᾶς ἔρχονται ἐρωτήματα νεαρῶν ἀναγναστῶν πού ἔχουν τὸν ἱερόν πόθον νὰ προσέλθουν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου καὶ ζητοῦν τὴν συμβουλήν μας, τὴν πρὸς τὴν κατευθύνσιν αὐτὴν σύστασιν καὶ ἐνθάρρυνσιν.

Βεβαίως, τὸ περιοδικόν μας δὲν ἔχει ἀρμοδιότητα διὰ τὸ θέμα αὐτό. Οἱ νέοι μὲ τὰς τόσο καλὰς ἐφέσεις θὰ ἠμποροῦσαν νὰ ἀποταθοῦν εἰς ἀρμοδιωτέρους διὰ νὰ πάρουν καὶ τὴν συμβουλήν καὶ τὴν καθοδήγησιν καὶ τὴν ἐνθάρρυνσιν καὶ ἐνίσχυσιν. Τὸ ὅτι ὁμως ἔχουν ἀνάγκη τοιαύτης ἐνισχύσεως ἀποτελεῖ γεγονός τὸ ὁποῖον—δὲν τὸ ἀποκρύπτωμεν—μᾶς κάνει σκεπτικὸς προκειμένου νὰ δώσωμεν ἡμεῖς τὴν ἐνίσχυσιν αὐτήν. Διότι ἀπέναντι τῶν νέων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι πρόκειται νὰ λάβουν ἀπόφασιν τοιαύτης σοβαρότητος ἀλλὰ καὶ κρισιμότητος διὰ τὴν ζωὴν των, εἴμεθα ὀφειλέται τῆς ἱεραῆς ὀφειλῆς πού λέγεται εἰλικρίνεια. Ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς ἀπαντήσωμεν ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνου πού θὰ ἐπιθυμούσαμεν νὰ εἶναι ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνου πού ὄντως εἶναι ἡ σημερινὴ πραγματικότης τὴν ὁποῖαν θὰ συναντήσουν εἰς τὸν δρόμον των.

Καὶ ἡ πραγματικότητα εἶναι, ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ τί γίνεται ἄλλοῦ, ὁ κληρικὸς ἐν Ἑλλάδι φέρει σταυρὸν πολλαπλοῦν. Ὁχι μόνον λόγῳ τοῦ βάρους τὸ ὁποῖον συνεπάγεται ἀναποτρέπτως τοῦ μεγάλου λειτουργήματος ἢ ἱερότης. Ὁχι μόνον λόγῳ προσθέτων περιορισμῶν, τῶν ὁμοίων ἢ δικαιολογία καὶ ἀνάγκη δὲν εἶναι πάντοτε ἀναμφίβολος, ἐνῶ ἀναμφίβολος καὶ προφανὴς εἶναι ἡ ζημία καὶ εἰς τὴν ὑγείαν διὰ τῆς ὑπερκοπώσεως καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ διὰ τῆς μονώσεως. Ὁχι μόνον ἀκόμη λόγῳ τοῦ οικονομικοῦ θέματος τὸ ὁποῖον διαρκῶς ἐκκρεμὲς μένει. Ἀλλὰ προπαντὸς λόγῳ τοῦ ὅτι εἰς τὴν χώραν μας ἔχει διαμορφωθῆ ἕνα καθεστῶς τοιοῦτου ἀκράτου δεσποτισμοῦ, ὥστε ὁ κληρικὸς καὶ δὴ καὶ ὁ ἔγγαμος, ὁ οἰκογενειάρχης, νὰ εἶναι πλέον ἐντελῶς χωρὶς δικαιώματα, τελείως ἀπροστάτετος ἔναντι τοῦ κινδύνου αὐθαιρεσίας τῶν προἴταμένων του. Οὔτε ὁ στρατιωτικὸς οὔτε τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ὁ κληρικὸς ἠμποροῦν νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὸν Ἑλληνα κληρικόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει πρακτικῶς καμμίαν δυνατότητα νὰ προστατεύσῃ τὰ δικαιώματά του, τὴν ἀξιοπρέπειάν του ἐπὶ τέλους!

ΝΑ ΓΙΝΟΥΝ ΣΕΒΑΣΤΟΙ

Καὶ νὰ περιορίζετο αὐτὸ ἐπὶ τέλους εἰς τὰ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ θέματα! Ἀλλὰ τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ θέματα αὐτὸ τοῦτο προσωπικὰ ἀναγόμενα καὶ εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ὑπόστασιν ἀκόμη τοῦ κληρικοῦ. Καὶ εἶναι πρόδηλον εἰς ὅποιον ἀπάνθρωπον σκληρότητα ὡδηγεῖ τοῦτο, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ ἔγγαμου ἱερέως. Φερόειπεῖν, κατορθώθη πρὸς ἑτῶν νὰ ἐκδοθῆ ἕνας νόμος ἐξωφρενικὸς πράγματι, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ κληρικὸς δὲν ἠμπορεῖ χωρὶς τὴν ἄδειαν τοῦ ἐπισκόπου οὔτε τὴν δικαιοσύνην τῆς πατρίδος του νὰ ἐπικαλεσθῆ, ὄχι κατὰ τῶν ἐπισκόπων του, κατὰ τῶν προϊσταμένων του, ἀλλὰ οὔτε κατὰ τῶν οἰωνδήποτε πού τὸν ἀδικοῦν. Μεῖ ἄλλα λόγια, εἰς ἕνα ἔγγαμος ἱερεὺς θέλῃ νὰ ὑπανδρεύσῃ τὸ κορίτσι του καὶ ἕνας τοῦ κατακρατεῖ τὴν προικὰ τῆς κόρης του δὲν ἠμπορεῖ ὁ ἱερεὺς αὐτὸς νὰ προσφύγῃ εἰς τὰ δικαστήρια καὶ νὰ ζητήσῃ δι' ἀγωγῆς νὰ

πάρῃ ἐκεῖνο πού τοῦ ἀνήκει, εἰς δὲν τοῦ δώσῃ ἄδειαν ὁ Δεσπότης. Καὶ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀπολύτως ἐξασφάλις κατὰ τοῦ κινδύνου ὅτι ὁ Δεσπότης, ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς καὶ εἰς ἁμαρτίαν καὶ αὐτὸς ὑποκείμενος (ἢ ὄχι;) εἶναι δυνατὸν νὰ κάμῃ κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας του αὐτῆς ἀπὸ αὐθαιρεσίαν, ἀπὸ ἐμπάθειαν, ἔστω καὶ ἀπὸ ἕναν «οὐ κατ' ἐπίγνωσιν» ζῆλον, ἀπὸ μίαν ἰδιοτροπίαν ἐπὶ τέλους. Καὶ φυσικὰ ὅλα αὐτὰ χωρὶς καὶ νὰ εἶναι (καὶ βέβαια δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι) θεμιτὸν νὰ παραιτηθῆ ἐπὶ τέλους ὁ κληρικὸς ἀπὸ τὸ σχῆμά του, ὅπως ἠμπορεῖ νὰ παραιτηθῆ ὁ ἀξιωματικὸς ἀπὸ τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ.

Ἐποὶ τοιαύτας συνθήκας, ὅταν ἕνας νέος ἔρχεται καὶ μᾶς ζητεῖ νὰ τοῦ συστήσωμεν ἡμεῖς νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν κλῆρον... προτιμῶμεν νὰ συστήσωμεν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας, νὰ φροντίσῃ νὰ δημιουργήσῃ διὰ τὸν κλῆρον μας, ἰδίως δὲ τὸν ἔγγαμον, προϋποθέσεις βίου ἀνεκτάς. Νὰ διαμορφώσῃ ἕνα καθεστῶς ἀρμόζον εἰς ἀνθρώπους τοὺς ὁποῖους καὶ ἡ κοινωνία βεβαίως δλόκληρος, ἀλλὰ καὶ πρώτη ἢ διοικοῦσα ἐκκλησία σέβεται, καὶ μεταχειρίζεται ὡς ἀξιοτίμους κυριοῦς τοῦλάχιστον, ἂν μὴ ὡς Πατέρας!

ΟΙ ΠΟΛΥΤΕΚΝΟΙ

Δὲν εἶδαμεν ἀκόμη, παρὰ τὰς τόσας μας διαμαρτυρίας, νὰ γίνεται τίποτε διὰ τοὺς πολυτέκνους. Ἡ Ἐκκλησία ἔχει κάμει τελευταίως μερικὰς πολὺ ἀξιεπαίνους ἐξορμήσεις, ὅπως, μεταξὺ τῶσων ἄλλων, διὰ τὸ παιδομάζωμα καὶ τὸ δέμα τοῦ συμμοριοπλήκτου καὶ ἤδη ἀνωτέρω μνημονεύομεν τῆς λαμπρᾶς ἐπιτυχίας σχετικῶς μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ναῶν. Ἡ σειρὰ ὅμως εἶναι διὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀνάληψιν μιᾶς ἀληθινῆς σταυροφορίας διὰ τὴν προστασίαν τῶν πολυτεκνῶν οἰκογενειῶν.

Τῆς Ἐκκλησίας μας ἡ παγία ἀπὸ αἰῶνων παραδεδομένη καὶ κανονικῶς κατοχυρωμένη διδασκαλία εἶναι βεβαίως ἐναντίον τῶν κηρυγμάτων περὶ ἀποφυγῆς τῆς τεκνογονίας. Καὶ ἀπὸ οἰασδήποτε σκοπιᾶς καὶ ἂν τὸ θέμα ἐξετασθῆ οὐδεὶς θὰ διαφωνήσῃ πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τῆς

Ἐκκλησίας μας. Ἡ παλαιὰ θεωρία τοῦ Μάλθου ἔχει τελείως ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην, ὃ δὲ λεγόμενος «νεομαλθουσιανισμὸς» δὲν ἔσχε ποτὲ τὴν παραμικρὰν μὲ τὴν ἐπιστήμην σχέσιν. Ἄλλ' ἢ Ἐκκλησία, ἐννοοῦμεν ἢ διοικήσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐπιτελοῦν ἔργον ἐκκλησιαστικόν, κηρυκτικόν, ποιμαντικόν, πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι μετὰ τῆς γενικῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς μεταχειρίσεως εἰς τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις καὶ τῶν... λιθοβολισμῶν ὑπάρχει ἓνα μεγάλο χάσμα. Καὶ τὸ χάσμα αὐτὸ λέγεται ἀδράνεια, διὰ νὰ μὴν εἴπωμεν ἀδιαφορία καὶ ἀναληγσία, διὰ τὴν προστασίαν τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας.

ΤΟΤΕ ΜΟΝΟΝ

Καὶ συγκεκριμένως : Τότε μόνον ἢ Ἐκκλησία ἠμπορεῖ νὰ μεμφθῆ τὸν πτωχὸν ἐκεῖνον ποῦ ἔχει τέσσερα καὶ πέντε παιδιά, διατι νὰ μὴν ἔχη καὶ περισσότερα, ὅταν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τοῦ εἰπῆ τὰ ἐξῆς περίπου :

«Καὶ τί ἐφοβήθης λοιπόν ; Τὴν πενίαν ; Μήπως δὲν σὲ διεβεβαίωσα καὶ δὲν σοῦ ἀπέδειξα πάντοτε καὶ συνεχῶς διὰ τῶν πραγμάτων, ὅτι τὰ παιδιά σου εἶναι παιδιά μου καὶ ἐξ ἐπόψεως βαρῶν καὶ ὑποχρεώσεων ; Ἀρρώστησε ποτὲ παιδί σου καὶ δὲν ἐφρόντισα ἐγὼ κάτι νὰ σὲ βοηθῆσω ; Ἐχρειάσθησαν ποτὲ τὰ παιδιά σου ρουχαλάκια ἢ παπουτσάκια καὶ ἐκτύπησες τὴν πόρτα μου χωρὶς ἀποτέλεσμα ; Ἐχρειάσθη βιβλία ἢ δίδακτρα διὰ τὰ παιδιά σου καὶ δὲν ἐφρόντισα ἐγὼ ; Δὲν εἶδες τώρα μὲ τὴν ἀπαλλοτριώσιν τῶν κτημάτων πῶς ἐμερίμνησα διὰ σέ ; Δὲν εἶδες ὅτι ὅταν παίρνω ποσοστὰ ἀπὸ τοὺς Ναοὺς διὰ τοῦτον καὶ ἐκεῖνον τὸν σκοπὸν σὺ λαμβάνεις τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ; Δὲν εἶδες τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον τῆς προνοίας ὑπὲρ τῶν πολυτέκνων τί κάνει διὰ σέ ; Δὲν εἶδες πῶς ἐκδηλοῦται πάντοτε ὡς στοργικὸς συμπαραστάτης σου ἢ ἐκκλησιαστικὴ μέριμνα ὑπὲρ τῶν πολυμελῶν οἰκογενειῶν ; Δὲν εἶδες τὴν ἱεραρχίαν μας ἢ ὅποια νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀγωνίζεται διὰ νὰ βελτιώσῃ τὴν θέσιν σου ; Διατί λοιπόν

ἐδίστασες εἰς ἓνα τέτοιο ἱερὸν καθήκον, ὅπως τὸ τῆς τεκνογονίας ;».

Εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὰ εἰπῆ αὐτὰ ἢ Ἐκκλησία ; Ἐὰν ὄχι, τότε ὑπάρχει μεγάλο χάσμα μετὰ τῆς γενικῆς γραμμῆς καὶ τῆς συγκεκριμένης περιπτώσεως. Καὶ ἂν θέλωμεν νὰ μὴ θέτωμεν «φορτία βάρεα καὶ δυσβάστακτα» χωρὶς ἡμεῖς νὰ θέλωμεν «οὐδὲ τῷ δακτύλῳ κινήσαι αὐτὰ», ἢ κατεῦθυναι πρέπει νὰ εἶναι πρὸς τὴν γεφύρωσιν τοῦ χάσματος καὶ ὄχι πρὸς τοὺς λιθοβολισμοὺς !

ΚΑΙ ΠΟΣΟΣΤΑ !

Τί εἶναι πάλιν αὐτὸ ποῦ διαβάζομεν εἰς τὸ «Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν», ὅτι καθηγηταὶ γυμνασίων ὀδηγοῦν τοὺς μαθητὰς των, κατὰ φάλαγγα συντεταγμένους, εἰς τὸν κινηματογράφον (ἐννοοῦμεν τὸν κοινὸν κινηματογράφον τῆς κακῆς ὥρας καὶ ὄχι τὰ εἰδικὰ ἐκπαιδευτικὰ φίλμ) καὶ μάλιστα ὅτι στέκουν καὶ εἰς τὸ γκισὲ τοῦ ταμεῖου τοῦ κινηματογράφου καὶ ἐπιβλέπουν διὰ τὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀγορὰν τῶν εἰσιτηρίων ; Ἀρνούμεθα νὰ τὸ πιστεύσωμεν. Διότι ἐὰν αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια τότε πράγματι... δὲν εἴμαστε καλά ! Μία τέτοιας λογῆς «ἐκπαιδευσις» ἀποτελεῖ ἐξωφρενισμὸν, ὃ ὅποιος δὲν ἠκούσθη πουθενὰ μὰ πουθενὰ ἄλλοῦ εἰς τὰ δύο ἡμισφαίρια.

Καὶ ἂν νὰ μὴν ἔφθανεν αὐτὸ, ψιθυρίζεται καὶ ὅτι οἱ καθηγηταὶ αὐτοὶ παραστῆκουν μὲ τόσον ζῆλον δίπλα εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ κινηματογράφου διότι... παίρνουν ποσοστὰ ἀπὸ τὰς εισπράξεις ! Τὸ «Δελτίον» λέγει, πολὺ σωστά, ὅτι δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἐὰν τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἀλήθεια. Ἡμεῖς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι δὲν εἶναι, διότι δὲν θέλομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι συμβαίνει τὸ πρῶτον, ἢ ὑπὸ καθηγητῶν τῶν γυμνασίων μας πλαισίωσις τῶν κινηματογραφικῶν ταμείων. Ἄν ὅμως ὑποτεθῆ, ὅτι ὄντως ἐφθάσαμεν εἰς αὐτὸ τὸ κατάντημα, τῶν καθηγητῶν — κινηματογραφομεσιτῶν, τότε δὲν ἐννοοῦμεν διατι νὰ μὴν εἰσπράττωνται, ἀλλὰ νὰ χαρίζονται εἰς τοὺς ἐπιχειρηματίας τῶν κινηματογράφων, τὰ ὀφειλόμενα ἀπὸ αὐτοὺς μεσιτικὰ δικαιώματα. Θὰ ἦτο πράγματι ἐν-

τελῶς ἀνεξήγητος καὶ τρατωδῶς ἀφελῆς τηλικαύτη γενναιοδωρία, ἐκδηλουμένη πρὸς ἰδιωτικὰς ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι εἰς τίποτε ἄλλο δὲν ἀποβλέπουν παρὰ εἰς τὸ κέρδος. Ἀπὸ τοὺς ἰδίους τοὺς δωροδοχοὺς θὰ ἐχαρκτηρίζετο ἡ γενναιοδωρία αὐτῆ ἀπλούστατα ὡς ἡλιθιότης.

Δὲν ἔχει λοιπὸν κανένα νόημα νὰ ἐρευνήσωμεν ἐὰν παίρουν ἢ δὲν παίρουν ποσοστὰ οἱ καθηγηταὶ αὐτοί. Εἴτε ὡς ἀσυνειδητοὶ εἴτε ὡς ἡλίθιοι, τοιοῦτοι ἐκπαιδευτικοὶ (ἐάν, ἐπαναλαμβάνομεν, ὑπάρχουν) δὲν ἔχουν θέσιν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ

Θερμοτάτας εὐχαριστίας εἰς τὸν «Ποιμένα» τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Μυτιλήνης διὰ τὰ καλὰ του λόγια ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔργον τῶν «Ἀκτίνων» καὶ τὴν δεκαπενταετηρίδα των. Δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴν ἀνταπόδοσιν φιλοφροσύνης ἢ διαπίστωσις τῆς ἀληθείας ὅτι ὁ «Ποιμὴν», ἀρχαιότερος τῶν «Ἀκτίνων», ἀποτελεῖ ὑποδειγματικὸν ὄργανον τῆς διὰ τοῦ τύπου ἐκδηλώσεως τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τῆς ἐκκλησίας. Φυσικὴ εἶναι ἡ εὐχή, τὸ παράδειγμα νὰ εὗρη τὴν προσήκουσαν μίμησιν.

Z. N.

Η ΦΟΙΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΑ

Κύριε Διευθυντά,

Πρὸς οὐδενὸς σκοποῦ τὴν εὐδόξωσιν συντελεῖ ὁ ἐξαναγκασμὸς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου· τὸναντίον, ἀντίδρασιν προκαλῶν, αἴρει ἐκ προοιμίου τὸ τέλος, ἐφ' ᾧ οὗτος ἀσκεῖται. Τοῦτο ἐν παντὶ ἀληθεῖον, ἀληθεύει μάλιστα ἐν τῇ καταναγκασμῷ τῶν μαθητῶν πρὸς φοίτησιν εἰς τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα.

Οὗτινος ἐφίεται τις, τοῦτο καὶ πράττει προφρόνως καὶ ἐκ τούτου ὠφελεῖται ἀσφαλῶς. Διὰ νὰ ἐπιθυμήσῃ τις ὁμῶς τι καὶ διὰ νὰ ἀγαπήσῃ αὐτό, πρέπει νὰ τὸ γνωρίσῃ πρότερον καὶ νὰ τὸ εὗρη ἀξίαν κεκτημένον.

Δὲν ὑπάρχει, νομίζω, ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος, ἐὰν γνωρίσῃ τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα, δὲν θὰ αἰσθανθῇ ψυχικὴν θαλπωρὴν καὶ ἠθικὴν ἐξούφωσιν καὶ ἐξαγνισμὸν ἀκούων καὶ βλέπων τὰ ἐν αὐτοῖς λεγόμενα καὶ δρώμενα, ἀναπνέων δὲ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀναπτυσσομένην ἀτμόσφαιραν τῆς ἀγάπης, τοῦ διαφέροντος, τῆς συναδελφώσεως, τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς συμπαιθείας, τῆς συγκαταβάσεως καὶ τῆς ἀπαρνήσεως τῶν κακίων τοῦ βίου· καὶ δὲν θὰ ὑπάρξῃ, πιστεύω, ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ θαυμάσῃ τὴν καλωσύνην, τὴν γνῶσιν, τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν πίστην καὶ τὴν αὐταπάρνησιν τῶν ἐν αὐτοῖς διακονούντων καὶ λειτουργούντων.

Διὰ τοῦτο τὸ πρόβλημα ἐγκαίται εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ μαθηταὶ θὰ γνωρίσωσι τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα.

Ἐγὼ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν πεποιθήσεων ἐλαυνόμενος ὡς ἐξῆς ἀντιμετώπισα τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὅτε ἤμην Γυμνασιάρχης τοῦ ἐν Πειραιεὶ Β' Γυμνασίου Ἀρρένων.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σχολικοῦ ἔτους, ἀφ' οὗ πρῶτον ἀνέπτυσσον εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἀξίαν τῶν κατηχητικῶν σχολείων καὶ τῆς ἐκ τῆς εἰς αὐτὰ φοιτήσεως ὠφελείας, ἤξισον εἶτα νὰ ἐγγραφῶσιν ἅπαντες εἰς αὐτὰ καὶ νὰ φοιτήσωσιν ἀνελλιπῶς ἐπὶ ἓνα μῆνα, μεθ' ὃ ἦσαν ἐλεύθεροι — ἔλεγον πρὸς αὐτοὺς — νὰ διακόψωσι τὴν εἰς αὐτὰ φοιτήσιν των, ἐὰν ἔβλεπον ὅτι ματαίαι, ἀσκοπος καὶ ἀνωφελῆς ἦτο ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀνάλωσις χρόνου.

Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν μαθητῶν ἀδιάστως καὶ ἀπαρakoυθητῶς πλεόν ἐφοίτων εἰς τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα ἀποβαίνοντες μάλιστα κήρυκες καὶ θιασῶται αὐτῶν, διακρινόμενοι δὲ σαφῶς μεταξὺ τῶν συμμαθητῶν των διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὸ ἦθος ἐν γένει αὐτῶν. Ἐς μὴ θεωρηθῇ ὑπερβολή, ἐὰν εἶπω ὅτι, ἐκ τῆς στάσεώς των, ἐκ τῶν διαφερόντων αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς καθ' ἑαυτοῦ συμπεριφορᾶς των, ἀλανθάστως σχεδὸν ἠδυνάμην νὰ διακρίνω τοὺς εἰς τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα φοιτῶντας μαθητὰς μου.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐξήχθην νὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «ὅστις θέλει...» σχολίου τοῦ Περιόδικου «Ἀκτίνων».

Μετὰ πάσης τιμῆς
ΗΡΑΚΛΗΣ ΡΟΥΣΑΣ
 Γυμνασιάρχης τοῦ ἐν Ἀθήναις
 Β' Γυμνασίου Ἀρρένων

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Η ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Δὲν εἶναι μόνο ζήτημα μιᾶς ἐβδομάδος ἢ ἀπόδοσις τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης στὸν Ἑλληνα Διδάσκαλο γιὰ τὸ μεγάλο μορφωτικὸ, πνευματικὸ καὶ ἔθνικὸ ἔργο του. Εἶναι ζήτημα ποῦ δὲν περιορίζεται καὶ δὲν ἐξαντλεῖται μέσα σὲ ὄρισμένα χρονικὰ διαστήματα, ἀλλὰ ἀπλώνεται σ' ὅλοκληρη τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, πολὺ πλατύτερα ἀκόμα: στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους. Καὶ οὔτε πραγματῶνται ἢ ἀπόδοσις αὐτῇ μὲ ἀναμνηστικὰ μετάλλια καὶ μὲ ἄλλες τιμητικὰς ἐκδηλώσεις. Ὅλα αὐτὰ εἶναι συμβολικὰ, εἶναι ἀπλὲς ἀπηχῆσεις ἀπὸ τὴν βαθειὰ ἐσωτερικὴ ἀναγνώριση, ἀπὸ τὴν μέσα μας μεγάλη, σταθερὴ καὶ ἀνεξάντλητη πηγὴ τιμῆς καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸν μεγαλύτερο καὶ πολυτιμότερο παράγοντα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ μας.

Γι' αὐτὸ, καὶ ἂν ἔχει ἤδη περάσει ἡ «Ἐβδομάς τοῦ Διδασκάλου», πραγματικὰ καὶ οὐσιαστικὰ διαρκεῖ πάντα. Καὶ οἱ τιμητικὰς ἐκδηλώσεις, ποῦ ἐγίναν κατὰ τὴ διάρκειά της, ἔχουν ἄπειρες ἐπαναλήψεις καὶ προεκτάσεις μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους.

Ἡ Ἑλλάς εὐγνωμονεῖ τὸν κορυφαῖο πνευματικὸ της ἐργάτη καὶ συντελεστὴ ὄχι μόνο σὰν μιὰ χώρα, ποῦ ἐστῆριξε πάντα καὶ στηρίζει τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ ζωὴ της στὶς πνευματικὰς ἀξίες καὶ ἀρχές, ἀλλὰ καὶ σὰν μιὰ ἀνώτερη ἔννοια πνευματικῆ καὶ ἠθικῆ, ἡ αἰώνια ἔννοια τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σοβαρώτατον ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου στὴ Θεσσαλονίκη, στὸν ὅποιον ἔβωσαν ἰδιαίτερη ἀξία οἱ σοφὲς ἐρευνες καὶ μελέτες τῶν συνέδρων, δικῶν μας καὶ ξένων, ποῦ ἀνακοινώθηκαν στὸ Συνέδριο, ἢ στὴλη αὐτῆ θεωρεῖ ὑποχρέωσιν της νὰ τονίσῃ καὶ νὰ ἐξάρῃ ξεχωριστὰ τὴν μεγάλη καλλιτεχνικὴ σημασία τῶν ἀνακοινώσεων αὐτῶν. Ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη παρουσιάσθηκε στὸ Συνέδριο σὲ ὅλη τὴν ὀραϊότητά, τὴν ἀίγλη καὶ τὸ μεγαλεῖο της καὶ ἀναδείχθηκε γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ πόσο πολυτίμος καὶ βασικὸς παράγων διῆρξες στὴν πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ γενικὰ ἀναγέννηση τοῦ κόσμου.

Οἱ ἀνακοινώσεις ἰδιαίτερος τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων ἀπεκάλυψαν, σὲ ὅλη τὴν εὐρύτητα καὶ τὴν ἀξία τους, τοὺς μεγάλους καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς Βυζαντινῆς τέχνης, ποῦ βρίσκονται σ' ὅλοκληρη τὴν Ἑλλάδα καὶ πῶς συγκεκριμένα στὰ Ἑλληνικὰ νησιά: στὴν Κρήτη, στὰ Ἄνωδάνηρα, στὴν Κύπρο. Παλαιοχριστιανικὲς ἐκκλησίαι τοῦ βου καὶ βου αἰῶνα μὲ ξεχωριστὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἀξία· ψηφιδωτὰ δάπεδα καὶ μαρμάρινα γλυπτὰ ἐξαιρετικῆς τέχνης· τοιχογραφίες

μὲ ἀνυπολόγιστη καλλιτεχνικὴ ἀξία· διὰ αὐτὰ τὰ θαυμαστὰ μνημεῖα τέχνης καὶ πολιτισμοῦ βρίσκονται κατοπαραμένα σ' ὅλοκληρη τὴν Ἑλληνικὴ Γῆ, μεγάλα καὶ ἀθάνατα ἐπιτεύγματα τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος.

Καὶ ὅμως πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι δυστυχῶς ἀκόμη ἀνεξερευνήτα, ἄλλα σκόρπια καὶ ἀτακτοποίητα σὲ διάφορα σημεῖα τῆς χώρας, ἄλλα ἀπροφύλακτα καὶ ἐκτεθειμένα στὸν κίνδυνον τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ! Γι' αὐτὸ μαζί μὲ τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἱκανοποίησιν, ποῦ μᾶς ἐχάρισαν οἱ πολυτίμοι αὐτὲς διαπιστώσεις, μᾶς ἐγένισαν συγχρόνως ἀπὸ ἀνησυχία γιὰ τὴν ἀπαραίτητη ὁλοκληρώσιν τῆς ἐρευνας καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τύχης τῶν μεγάλων αὐτῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ πῶς σοβαρὸ καὶ πῶς ἐπιγόνον πόρισμα τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου: Μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς ἀξιότους ἀρχαιολόγους μας, νὰ κινηθοῦν, χωρὶς δισταγμοὺς καὶ χωρὶς ἀναβολὰς, ὅλες οἱ ἀρμόδιαι ὑπηρεσίες, κρατικὲς καὶ μὴ, γιὰ τὴ συμπλήρωσιν καὶ τὴν κατοχύρωσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου.

Ο ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Νομίζουμε κι' ἐμεῖς πὼς εἶναι σωστὸ αὐτὸ ποῦ ζητοῦν πολλοὶ ἀπὸ τὸν λογοτεχνικὸν κόσμον, νὰ χωρισθῇ ἡλαθὴ ἡ Τάξις Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν ἀπὸ τὴς ἐπιστημονικῆς τάξεως τῆς Ἀκαδημίας. Καὶ τὸ νομίζουμε αὐτὸ ὄχι ἀπὸ μόνο τὸν λόγο διὸ ἡ ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας δὲν κατάρθωσε, δυὸ-τρία χρόνια τώρα, νὰ συμπληρώσῃ οὔτε μιὰ ἀπὸ τὴς τρεῖς κενὲς λογοτεχνικὰς ἔδρας, ἐνῶ ἡ Τάξις Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν προτείνει κάθε φορὰ ὑποψηφίους. Πιστεύουμε γενικώτερα διὸ κάθε τάξις, μαζί μὲ τοὺς ἐνταίους πνευματικοὺς σκοποὺς, ποῦ ἐπιδιώκουν ὅλες μαζί, ἔχει καὶ τὴς ἰδιαίτερας ἐπιδιώξεις της, τοὺς ἰδιαίτερους τομῆς δράσεώς της. Καὶ εἶναι αὐτονόητον διὸ αὐτοὶ οἱ ἰδιαίτεροι σκοποὶ θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρώνωνται ἀποτελεσματικώτερα καὶ γονιμώτερα, ἐὰν ἐπιδιώκωνται ἀπὸ τὴν ἀρμόδια Τάξις. Κανένας λογοτέχνης ἢ καλλιτέχνης δὲν μπορεῖ νὰ ἐξερῇ τὰ διάφορα ἐπιστημονικὰ ζητήματα ὅσο εἶναι σὲ θέσιν νὰ τὰ ἐξερῇ ὁ ἐνδιαφερόμενος ἐπιστήμων. Ἀλλὰ καὶ κανένας ἐπιστήμων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατέχῃ τὰ λογοτεχνικὰ ἢ καλλιτεχνικὰ ζητήματα, ποῦ εἶναι βιώματα καὶ ἀνάγκες πνευματικῆς γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς λογοτέχνης καὶ τοὺς καλλιτέχνης.

Γι' αὐτὸ πιστεύουμε διὸ ὁ διαχωρισμὸς τῆς Ἀκαδημίας σὲ δυὸ παράλληλες καὶ ἀνεξάρτητες τάξεις, ποῦ νὰ συνεργάζωνται βέβαια γιὰ τὰ γενικώτερα πνευματικὰ ζητήματα, ἀλλὰ ποῦ νὰ μποροῦν νὰ τακτοποιοῦν χωριστὰ τὰ διάφορα ἰδιαίτερα θέματα τους, θὰ ἦταν ὄχι μόνο σωστός, ἀλλὰ καὶ χρήσιμος καὶ ἀποδοτικὸς.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ

Με ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρακολουθούμε την αξιολογία πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση που σημειώνεται στον Πειραιά. 'Εκτός από τη σειρά των διαλέξεων, που ώργάνωσαν ο Πειραικός Σύλλογος και η Φιλολογική Στέγη Πειραιώς, έγιναν και διάφορες ατομικές και ομαδικές καλλιτεχνικές εκθέσεις. Και τελευταίως, με την πρωτοβουλία της Φιλολογικής Στέγης, μία μεγάλη έκθεση εικαστικών τεχνών, με άφθονα και έκλεκτα έργα παλαιών και νέων Πειραιωτών καλλιτεχνών.

'Η ζωοτανή γειτονική πόλις συνεχίζει έτσι τις παλαιές και ώραιές πνευματικές παραδόσεις της. Και μαζί με τη Θεσσαλονίκη και διάφορες επαρχιακές πόλεις δίδει το παράδειγμα για τη δημιουργία τοπικών πνευματικών κέντρων, που, έξω από τον υδροκέφαλο των 'Αθηνών, θα προσφέρουν άσφαλως πολυτιμότερες υπηρεσίες στην πνευματική ανάπτυξη του τόπου.

Η ΛΥΡΙΚΗ ΣΚΗΝΗ

Θά εκφράσουμε κι' έμεις απ' έδω την ευχή να μη κλείσει η Λυρική Σκηνή. Δέν παραγνωρίζουμε βέβαια την ανάγκη, στην όποιαν βρέθηκε το Κράτος, να περιορίσει σημαντικώτατα τους πόρους της, για ν' ανταποκριθή σε άλλες γενικώτερες και βρασιώτερες ανάγκες. 'Αλλά νομίζουμε ότι η Λυρική Σκηνή, όταν μάλιστα αναδιοργανωθεί και καλλιτεχνικώς, μπορεί να προσφέρει, με την έκλεκτή μουσική και τα κατάλληλα έργα, όχι μόνο μίαν εθνεγική καλλιτεχνική χαρά στο λαό, αλλά και μίαν ανώτερη ψυχική διαπαιδαγώγηση. Γι' αυτό ελπίζουμε και εύχόμαστε, η ειδική 'Επιτροπή, που ανέλαβε να μελετήσει τα πράγματα, να κατορθώσει να εξασφαλίσει την καλή και ικανοποιητική επαναλειτουργία του ιδρύματος από την ερχόμενη χειμερινή περίοδο.

ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ

Πολλά και άλλεπάλληλα φιλολογικά μνημόσυνα έγιναν τον τελευταίο καιρό, για να τιμήσουν τη μνήμη διαφόρων λογοτεχνών. Άρθρα και μελέτες άγραπτάκον σε περιοδικά και σ' εφημερίδες και έγιναν πολλές συγκεντρώσεις με άναμνηστικές δουλίες και άπαγγελίες. Όλα αυτά έχουν βέβαια πρώτα - πρώτα το νόημα της άναγνωρίσεως και της τιμής για το έργο εκείνων, που επρόσπεραν τη συμβολή τους στα Γράμματα και στον πνευματικό πολιτισμό του τόπου. 'Αλλά έχουν συγχρόνως και μίαν άλλη σημασία, που πρέπει ιδιαίτερα να την προσέξουν οι ίδιοι οι λογοτέχνες. Πρόκειται για την πυκνή και πρόθυμη συμμετοχή του λαού σ' αυτά τα μνημόσυνα.

Τά περιοδικά, που ήταν είτε έξ ολοκλήρου, είτε και έν μέρος άφιερωμένα στη μνήμη ενός λογοτέχνη, έγινόνταν ιδιαίτέρως άνάρπαστα. Και

οι συγκεντρώσεις, που ώργάνωναν για τον ίδιο σκοπό τά διάφορα λογοτεχνικά σωματεία, έπλημμύριζαν από κόσμο, που παρακολουθούσε τις διαλέξεις και τις άπαγγελίες με ξεχωριστό και ζωηρό ενδιαφέρον.

Και αυτό άκριβώς το ενδιαφέρον πρέπει να τό προσέξει ό λογοτέχνης μας κόσμος. Τό γεγονός ότι, με όλα τα μειονεκτήματα, με όλες τις άδυναμίες, άκόμη και με όλα τά καμώματα, που παρουσιάζει ό κόσμος αυτός, τό Κοινόν εξακολουθεί να χαρίζη τό ενδιαφέρον του και την στοργή του στα λογοτεχνικά έπιτεύγματα και στις πνευματικές έν γενεί έδηλώσεις, άποτελεί έναν σημαντικώτατο και πολύτιμο παράγοντα πνευματικής προόδου, που οι λογοτέχνες πρέπει να τον αντιμετώπισουν με ιδιαίτερη προσοχή και σεβασμό και να προσπαθήσουν με όλες τις δυνάμεις τους ν' ανταποκριθούν σ' αυτόν και να τον αξιοποιήσουν.

«Ο ΓΑΛΑΖΙΟΣ ΠΕΠΛΟΣ»

Είναι τόσο σπάνια τά καλά κινηματογραφικά έργα, όστε να αισθάνεται κανείς την άνάγκη να τά ξεχωρίζη και να τά επισημαίνη. Τό να βρισκή κανείς μέσα στον άθλιο σωρό των καιών ταινιών, που με τά ευτελέστερα μέσα διακρίθει, μαζί με την καλαισθησία, και την πνευματική και ψυχική υπόσταση του Κοινού και προπάντων της Νεότητος, άποτελεί πραγματικά μίαν άνακούφιση και μίαν έλπίδα. Και ένα τέτοιο έργο είναι «Ο γαλάζιος πέπλος», που, χωρίς να ύστερη καθόλου από άπόψεις τεχνικής, χωρίς να ύσπευη από τά όρια της Τέχνης, δίνεται δλόκληρο από μίαν ανώτερη πνοή αγάπης, καλωσύνης κ' αυτοθυσίας.

Είναι η ιστορία μιάς άπλής γυναίκας του λαού, που, άφου έχασε τό δικό της μοναδικό παιδί, άφοσιώνεται στην άνατροφή ξένων παιδιών. Για ν' ανταποκριθή σ' αυτήν την ψυχική της άνάγκη, σ' αυτόν τον ώραίο προσοισμό, στερείται ανθόρμητα απ' όλες τις χαρές της ζωής, θυσιάζει τά νεανικά της αισθήματα και τό μέλλον της δλόκληρο, ύποφέρει όλων των ειδών τις ταπεινώσεις και τις κακουχίες και έχει, περισσότερο απ' όλα, την φοβερή πίκρα να χωρίζεται κάθε φορά από τό παιδί, που η ίδια έχει άναστήσει με τη στοργή της, την άφοσίωση της και την αυτοθυσία της. 'Αλλά τά όφείτεια όλα με ύπομονή και έγκαρτέρηση, γιατί τά ύποτάσσει όλα και τά έξεπνίζεις η άστείρευτη πηγή αγάπης, που έξεπνίζεις ανθόρμητη κι' όρμητική από την εθνεγική της καρδιά. Και στο τέλος έρχεται η άναγνώριση και η δικαίωση, όταν, σε μίαν ώρα και δυνατή σκηνή, όλα αυτά τά παιδιά, με την πρωτοβουλία του ενός απ' αυτά, που την είχε συναντήσει τυχαίως, συγκεντρώνονται όλα μαζί γύρω της σε μίαν ύπέροχη έκδήλωση αγάπης κι' εθνεγισσύνης.

Και όλα αυτά δομμένα από τον σκηνοθέτη κι' έρμηνευμένα από τους ήθοποιούς με τέχνη και δύναμη. Ένα άληθινό δηλαδή έργο γνήσιας τέχνης.

ΜΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Ο Κόσμος τῶν Γραμμάτων

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ...

Ἀπό κάποια σύμπτωση, βρέθηκαν μαζί, δίπλα μου, κάμποσα περιοδικά, πού δλα ἐκδίδονται ἀπό σχολεῖα. Ἀποτελοῦν λοιπὸν μιὰν ἀξιόλογη μερίδα τοῦ περιοδικοῦ τύπου τὰ σχολικὰ περιοδικά. Ἔχω ἐδῶ μπροστά μου τὰ «Χρονικά», τοῦ Πειραματικοῦ Σχολεῖου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, «Τὸ Περιοδικό μας», τῆς Ἐπαγγελματικῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης, τῆ «Μαθητικῆ Ἔστια», πού τὴν ἐκδίδει τὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο καὶ πού, αὐτὴ τῆ φορά, συνοδεύεται κι' ἀπ' τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1951-1952, τὴν «Ἠχώ τοῦ Κολλεγίου μας», τοῦ Ἑλληνογαλλικοῦ Κολλεγίου Πειραιῶς ὁ «Ἅγιος Παῦλος». Κι' ἐκτός ἀπ' αὐτὰ εἶναι κι' ἄλλα, γνωστά στὴ στήλη αὐτῆ—ἄλλα καὶ ἄγνωστα. Καθένα λοιπὸν ἀπ' αὐτὰ εἶναι ὁ καθρέφτης τοῦ σχολεῖου, πού τὸ ἐκδίδει, δείχνει τὰ ἐνδιαφέροντά του καὶ τίς προτιμήσεις του πιστότερα ἴσως ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐκφραστικό ὄργανο.

* *

Στὴν «Ἠχώ τοῦ Κολλεγίου μας» πλούσια, ὅπως καὶ πρέπει, σὲ μαθητικὲς συνεργασίες, ξεχωρίζω ἓνα ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Διαβάζοντας τὸν «Παῦλο» τοῦ Holzner». Ἡ «Μαθητικῆ Ἔστια», πάλι, σὲ ξαφνιάζει μὲ τὴν πλουσιώτατη καὶ πολυπλευρῆ μαθητικὴ κίνησι καὶ δρᾶσι πού παρουσιάζει.

* *

«Τὸ Περιοδικό μας», ἐκτός ἀπὸ τὴ μαθητικὴ συνεργασία καὶ τίς πληροφορίες γιὰ τὴ σχολικὴ ζωὴ, δίνει καὶ ἀξιόλογες μελέτες: Ὁ κ. Ν. Μπουχώρης, στὴ μελέτη του γιὰ τὸ μάθημα τῶν Νέων Ἑλληνικῶν, ὑποστηρίζει καὶ τὴν ἀποψὶ ὅτι ἔχει παραμεληθῆ ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία, τὸ νὰ μάθουν δηλαδὴ τὰ παιδιὰ γράμματα, τὴ γλώσσα τους, κι' ἐστὶ χωρὶς γλωσσικὴ κατάρτισι καθὲς ἄλλη διδασκαλία δὲν μπορεῖ ν' ἀποδώσῃ. Καὶ δὲν φαίνεται νάχη ἄδικο... Καιρὸς εἶναι νὰ κατέβουμ ἀπὸ τὰ σύννεφα στὴν πραγματικότητα.

* *

Τὰ «Χρονικά» μᾶς δίνουν τὴ συνέχεια τῆς μελέτης τοῦ καθηγητοῦ κ. Θ. Ν. Καστανᾶ γιὰ τὴν «Κινηματογραφικὴ ἀγωγή». Σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τῆς μελέτης του ἐξετάζει τὴ χριστιανικὴ κριτικὴ τοῦ κινηματογράφου καὶ τὴ σχετικὴ πρᾶξι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἐξαιρετὴ ἀληθινὰ ἐργασία, μὲ τὸ σωστὸ πνεῦμα καὶ μὲ πλούσιου ὀλικοῦ, μιὰ ἐρ-

γασία μὲ εὐρύτατη κοινωνικὴ χρησιμότητα.

Ἀπὸ τὸ ἴδιο τεῦχος τῶν «Χρονικῶν» πληροφοροῦμαι ὅ ἄναγνώστης ὅτι στὸ Σχολεῖο πού ἐκδίδει τὸ ὀραιότατο αὐτὸ περιοδικὸ ὑπάρχει αἰθουσα προσευχῆς καὶ ὅτι κάθε Σάββατο ἐξηγεῖται στὰ παιδιὰ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κυριακῆς.

* *

Τὸ «Φῶς», ἀπὸ τὴν Πόλι, ἔχει κι' ἓνα συμπαθητικὸ μικρὸ φίλο, τὸ «Παιδικὸ Φῶς». Ἔχει μὴ κίολα στὴ δευτέρη χρονιά του. Εἶναι ὀκτασέλιδο ἀλλὰ εἰκονογραφημένο καὶ χρωματιστό—καὶ, τὸ κυριώτερο, πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα ὅπως καὶ τὸ γνωστὸ μας «Φῶς». Ἀλήθεια, μὲ πολλὴ χαρὰ εἶδαμ τῶρα τελευταῖα καὶ σ' αὐτὸ μερικὲς τυπογραφικὲς βελτιώσεις πού θὰ τὸ βοηθήσουν νὰ πλατύνῃ ἀκόμη περισσότερο τὸν κύκλο τῶν ἀναγνωστῶν του.

* *

Ἐνα ἄρθρακι (μὲ τὸν τίτλο: «Ραμφίσματα») στὸν «Κρίκο τῶν Βιβλιοφύλων» (τοῦ Σώματος Ἑλλήνων Προσκόπων) διατυπώνει πολὺ σωστὰ μιὰ πέρα γιὰ πέρα δικαιολογημένη ἀπαίτησι: «Ἀσφαλῶς, λέσι, κάποια παρεξήγησις ἔχει γίνῃ μὲ πολλοὺς ἀρχηγούς. Ἦρθαν σὲ Σχολή, ἔκαναν κατασκευές, κράτησαν σημεῖωσεις, ἔδειξαν ἓνα ἐνδιαφέρον ζωηρὸ καὶ μιὰ ἐπίδοσι λαμπρὴ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς Σχολῆς. Γύρισαν στὴν δμάδα τους μὲ ἐνθουσιασμό. Καὶ τί ἔκαναν; Τίποτες. Ἀπολύτως τίποτε!»

Τὴν ἀξίωσι πού ἐπετιέται ἀπὸ τίς γραμμὲς αὐτές, θάπρεπε νὰ τὴν προβάλλουμ ὅχι μόνο στοὺς ἀρχηγούς προσκόπων ἀλλὰ καὶ σὲ καθένα πού τὸ δίδεται μιὰ ὀποιαδήποτε εὐκαιρία. Καί, φυσικά, πρῶτα—πρῶτα στὸν ἑαυτό μας...

* *

Καὶ τῶρα, ἀφοῦ ὁ χώρος δὲν ἐπιτρέπει περισσότερα, ἄς ἀναφέρω μόνο μερικὸς τίτλους:

Ἡ «Κρητικὴ Ἔστια» (ἀφιέρωμα στὸ Κρητικὸ δημοτικὸ τραγούδι). «Χριστιανικὸς Πεννιές» (ἓνα μικρὸ ἀλλὰ ἰδιαίτερα ζωντανὸ περιοδικό). «Σκυῶρος» (πλουσιώτατο σὲ περιεχόμενα τοπικὸ περιοδικό). «Ὁ Πυρσὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ» (ἀπὸ τὸν Ἅγιον Φραγκίσκο τῆς Καλλιφορίας). «Χιακὴ Ἔστια» (μὲ τὸ ποίημα τοῦ Γ. Βερλίτη «Δόξα ἐν Ὑψίστοις» στὴν πρώτη σελίδα). «Νέον Ἄστυ» (πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ ἐπιθεώρησι). «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια» (ἔνας ὀλόκληρος τόμος πού ἐκφράζει τὸν πλούσιου πνευματικὸ κόσμου τῆς Ἡπείρου) καὶ ἄλλα.

Π. ΚΑ.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Κωνστ. Α. Βοβολίνη: 'Η 'Εκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. 1453-1953. Ἀθήναι.

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού γίνεται λόγος διὰ τὴν τερραστία συμβολῆν τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας τοῦ 'Εθνους μας. Εἶναι γνωστὸν πλέον τὸ ἐξαιρετικὸν γεγονός, ὅτι ἀνέκαθεν ἡ ἱστορία τῆς 'Εκκλησίας μας εἶναι στενὰ καὶ ἀναπόσπαστα συνδεδεμένη μετὰ τὴν ἐθνικὴν μας ἱστορίαν, καὶ ὅτι πολλᾶκι εἰς τὰς κρίσιμους στιγμὰς τοῦ 'Εθνους μας, ἡ 'Εκκλησία ἀνέλαβε πρωτεύοντα καὶ ἐνεργὸν ρόλον διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ θείου δώρου τῆς ἐλευθερίας. Καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀγῶνες τῆς 'Ελλάδος ἦταν πάντοτε ἀγῶνες «ὑπὲρ πίστεως», ἀγῶνες διὰ τὴν κρατηθῆν ἀκεραία καὶ ἀμόλυντος ἡ ὀρθόδοξος θρησκεία μας, ἀπὸ τὰς ἐπιβουλάς ἀπίστων ἄλλοφύλων.

Εἶναι ὁμοίως ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁλοίαν ἡ ὑψίστη καὶ ἀνεκτίμητος αὐτῆ συμβολή, παρουσιάζεται μετὰ ἕνα τόσοσιν συγκεντρωμένον καὶ ἀποδεικτικὸν τρόπον. Καὶ μάλιστα διὰ μίαν περίοδον τόσοσιν τραγικὴν καὶ κρίσιμον ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως, ὅπως εἶναι, κατὰ πρῶτον λόγον, ἡ μακρὰ περίοδος τῆς δουλείας ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἀποτίναξίσεως τοῦ ζυγοῦ, καὶ κατὰ δεύτερον ἡ πρόσφατος ἐθνικὴ περιπέτεια μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὸν ξενοκίνητον συμμορισμὸν.

Εἶναι γνωστὸν μετὰ πόσῃ μανίαν προσεπάθησαν οἱ ἀλλόπιστοι Τοῦρκοι νὰ ἐξαλείψουν, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τὴν μικρὰν αὐτῆν γωνίαν τῆς γῆς, τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν. Καὶ ἐγνώριζον, ὅτι, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν, μόνον ἕνας τρόπος ὑπῆρχε: νὰ ἀναγκάσουν τὸν 'Ελληνα νὰ ἀλλαξοποιήσῃ, ὅποτε θὰ ἦταν εὐκολόν τότε νὰ λησμονήσῃ πὼς εἶναι 'Ελλην. Ἐὰν οἱ κόποι τῶν ἀπεδειχθῶσαν μάταιοι καὶ δὲν κατάρθωσαν νὰ φέρουν ἀποτέλεσμα, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς 'Εκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ εὐγενῆ ψυχροῦνθσιν τοῦ 'Ελληνοσ, πού ἔχει κατὰ τρόπον ἀναπόσπαστον συνδεδεμένας εἰς τὴν ψυχὴν του τὰς ὑψίστας ἐνοίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς Πατρίδος.

Κανενὸς ἄλλου 'Εθνους ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία δὲν ἔχει νὰ παρατάξῃ τόσοσιν πυκνὸν νέφος κληρικῶν μαρτύρων καὶ ἡρώων εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ἡ ἱστορία τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ πυκνὸν νέφος τοῦ ἀγωνισθέντος καὶ θυσιασθέντος κλήρου, τὸ γνωστὸν ἀλλὰ καὶ τὸ περισσότερο ἀνώνυμον καὶ ἀγνωστον, ἀπὸ τὸν ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἄρχοντα, τὸν Πατριάρχην, μέχρι τοῦ ἀσήμου μοναχοῦ κάποιου ἀπομακρυσμένου μοναστηριοῦ, παραλαύει μέσα εἰς τὰς 568 σελίδας τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Βοβολίνης. Δὲν παραλαύει ἀπλῶς. Μετὰ τὸν τρόπον πού εἶναι γραμμέναι αἱ σελίδες αὐταὶ — εὐκολὰ καταλαβαίνει κανεὶς μετὰ πόσον κόπον ἐγράφησαν — μετὰ τὸ πλῆθος τῶν χωρίων καὶ ἀποσπασμάτων πού εἶναι κατοχυρωμένα εἰς μετὰ φράσεις καὶ λόγους τῶν ἰδίων

κληρικῶν μαρτύρων εἴτε μετὰ γνόμας 'Ελλήνων καὶ ξένων ἱστορικῶν, πείθουν, διδάσκουν, ἐπιλήθουσιν καὶ ἐμπνέουσιν τὸν ἀναγνώστην. Τὸ γεγονός ὅτι αἱ σελίδες αὐταὶ εἶναι ποτισμένα μετὰ τόσοσιν αἷμα δὲν ἡμπορεῖ παρὰ νὰ προκαλέσῃ θλιβερὰ συναισθήματα. Αὐταὶ ὁμοίως ἀκριβῶς αἱ αἰμάτιναι θυσίαι συνδέουν περισσότερο τὸν 'Ελληνα μετὰ τῆς 'Εκκλησίας του καὶ τοῦ καλλιτεροῦν καὶ ἀξιάθου τὴν ἀγάπην του ἀπέναντι τοῦ κλήρου, τῶν γνωστῶν ἢ ἀφανῶν αὐτῶν «καλῶν ποιμένων», πού δὲν ἐδίστασαν καθόλου νὰ προσφέρουν καὶ τὴν ὑψίστην θυσίαν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ καταδυναστευμένου ποιμνίου των. Καὶ ἂν ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα μερικῶν ἐξ αὐτῶν δὲν θὰ ἡμποροῦσε νὰ προβληθῆ ὡς πρότυπον πρὸς μίμησιν οὔτε νὰ λογιθῆ ἄξια διὰ τὴν ζωὴν ἐνὸς κληρικοῦ, ὁ τρόπος ὁμοίως πού ἡγωνισθῆσαν καὶ κυρίως ἡ ἐξίλαστήριος θυσία των, τοὺς ἀποκατέστησεν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν 'Ελλήνων.

Ὁ χρόνος τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τούτου — τώρα πού συνεπληρώθησαν 500 δλόκληρα ἔτη ἀπὸ τὴν τραγικὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως — εὐρίσκει τὸν ἀναγνώστην πολὺ ὄριμον ψυχικά, διὰ τὴν μελετήσῃ μετὰ ἐξαιρετικῶν ἐνδιαφερόντων καὶ μετὰ συγκινήσιν. Δι' αὐτὸ εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ σ. τὸ ὅτι ἀπεφάσισε νὰ κἀμῃ αὐτὸν τὸν ἄθλον διὰ νὰ παρουσιάσῃ ἕνα τόσοσιν μέγα ἔργον καὶ νὰ μᾶς δώσῃ συγκεντρωμένον εἰς ἕνα τόμον τὴν ἀνυπολόγιστον συμβολὴν τῆς 'Εκκλησίας μας εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἐλευθερίας. Τοῦ μένει ὁμοίως ἡ μεγάλη ἱκανοποίησις ὅτι ὁ κόπος αὐτὸς ἤξιζε, διότι ἡ συμβολὴ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι μεγάλη. Ἄλλωστε καὶ τὸ βραβεῖον τῆς Ἀκαδημίας ἐπεκύρωσε τοὺς ἀξίους κόπους του. Θέματα τέτοια, ὅπως αὐτὸ πού ἐξελέξεν ὁ κ. Β., τὰ ὅποια καθιστοῦν γνωστὴν εἰς τὸ εὐρὸ κοινὸν τὴν θετικὴν πλευρὰν τῆς ἱστορίας τοῦ 'Εθνους, τὴν πλευρὰν τῆς δημιουργίας τοῦ ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἰδιαίτερος εὐπρόσδεκτα ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν.

Καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἔγινεν, ἀμέσως μετὰ τὴν κυκλοφορίαν του, τόσοσιν εὐπρόσδεκτον ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν λαόν!

E. E. K.

ΕΛΗΦΘΗΣΑΝ

— Σταύρου Πλακίδου, Καθηγητοῦ Ἀστρονομίας καὶ Δημητρίου Κωτσάκη, Ὑφηγητοῦ Ἀστρονομίας: Τρεῖς μεγάλοι ἐρευνηταί. Α. Eddington, J. Jeans, Ed. Milne. Ἐκδόσεις «Ἡ Δαμασκός». Ἀθήναι 1953.

— Δημητρίου Δ. Κωτσάκη, Ὑφηγητοῦ τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετροσβίου Πολυτεχνείου: Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως. Ἐκδόσεις ἡ «Δαμασκός». Ἀθήναι 1953.

— Roger Millieix: Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Victor Hugo. Ἐκδόσεις Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν. Ἀθήναι 1953.

— Γ. Κ. Πουρναροπούλου: Ἱστορία

τῆς Ιατρικῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τεύχος Α' (προϊστορικὴ ἱατρικὴ - ἀρχαία ἱατρικὴ - ἱατρικὴ τῶν Μεσοποταμιῶν - ἱατρικὴ τῶν Αἰγυπτίων). Ἐκδόσις Β'. Ἀθῆναι 1952.

— Βασίλειου Ἀτέση: Μητροπολίτου πρ. Λήμου. Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον. Τόμος Β'. Ἀθῆναι 1953.

— Ἰωάννου Χρ. Πούλου, Γυμνασιάρχου: Ἐκθέσεις (θεωρία, ὀρθογραφία, σύνταξις, ὁποδεύματα). Ἀθῆναι 1953.

— Κωνστ. Φουρκιώτη, Καθηγητοῦ ἐν τῇ Ἀνωτάτῃ Σχολῇ Ἐμπορικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν: Ἡ οἰκονομικὴ ἀνίσωτις τῶν συμβαλλομένων (ἐξ ἐπέφσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος). Ἀθῆναι 1953.

— Κ. Σπυριδάκι, Δ. Φ. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῆς ἐν Κύπρῳ Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως (1878 - 1952). Λευκωσία 1952.

— Ἡρωΐδες. Ἐκλεκτὲς ἱστορικὲς διηγήσεις. Ἐκδόσις Ἀελαφότητος Θεολόγων ἡ «Ζωῆ». Ἀθῆναι 1953.

— Ἐγκόλπιον τοῦ μαθητοῦ. Ἀθῆναι 1953.

— Ἐγκόλπιον τῆς μαθητρίας. Ἀθῆναι 1953.

— Γεωργίου Χαλαβατζῆ, Ἐξάρχου Ἑλληνορθόμων Καθολικῶν: Πῶς τίθεται τὸ ἐνωτικὸν πρόβλημα. Ἀθῆναι 1953.

— Κωνστ. Κούρκουλα: Σκηνὲς ἀπὸ τὸ πάθος. Ἀθῆναι 1953.

— Ἡλία Βενέζη: Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός Ἐκδόσις «Ἄλφα» Ἰ. Μ. Σκαζίκης. Ἀθῆναι 1952.

— Ν. Ἰ. Σπυροπούλου: Βελλεροφόντης (Μυθόδραμα). Ἐκδόσις «Ἄλφα» Ἰ. Μ. Σκαζίκης. Ἀθῆναι 1952.

— Δημήτρ. Χαμπουλίδης: Βασιλέματα (Στίχοι). Λευκωσία 1953.

— Ὀλυγας Βότση: Ἐνδόμυχα (ποιήματα). Ἀθῆναι 1953.

— Ἐπιτροπῆς Δήμων καὶ Κοινοτήτων τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος: Παραδείγματα ἐξαιρετικῆς δράσεως τῆς Αὐτοδιοικήσεως. 1) Ἡ κοινότης Ἀγ. Ἰωάννου Λακεδαιμόνος Δακωνίας. 2) Ὁ Δῆμος Ν. Ἰωνίας Ἀττικῆς. Ἀθῆναι 1953.

— Ἐταιρείας Γραμμάτων ἐν Πάτραις: Πρὸς τιμὴν καὶ παραδειγματισμὸν δημοургικῆς δράσεως. Πάτραι 1953.

— Professor Dr. Walter Stoeckel: «Klinische Vorlesungen», Georg Thieme Verlag, Stuttgart 1953.

— Ἀλεξ. Παρασκευοπούλου, Γενικοῦ Διευθυντοῦ Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας: Γνώσις Ἐπιστημονικὴ καὶ Γνώσις Θρησκευτικῆ. Ἀθῆναι 1953.

— Κωνσταντίνου Α. Γλέντη, Θεολόγου - Καθηγητοῦ: Χριστιανικὴ Ἠθικὴ. Εἰσαγωγή καὶ Α' Μέρος θεωρητικόν. Πάτραι 1953.

— Ἀλχη Κωτσάκη: Ἀρματοῦροι Ἑλληνικῆ Γῆ (ποιήματα). Ἀθῆναι 1953.

— Κλέανθη Παλαιολόγου, Διευθυντοῦ Ἑθνικῆς Ἀκαδημίας Σωματικῆς Ἀγωγῆς: Ἀνάσασις εἰς τὸν Ὀλυμπόν. Ἀθῆναι 1951.

— Ἰωάννου Κακαβούλια, Καθηγητοῦ: Ἡ ἐν Ἀστρεὶ Β' Ἐθνικῆ Συνέλευσις τῶν Ἑλλήνων Ἀθῆναι 1953.

— Γεωργίου Β. Κατζίαντωνος, Δ. Θ. Ποιμῆος τῆς Β' Ἑλλην. Ἐπαγγελματικῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν: Ἡ Καινὴ Διαθήκη. Τόμος Α' Γενικὴ Εἰσαγωγή. Ἀθῆναι 1952.

— Τιμοθέου Παπαμιχαήλ, Ἀρχιμανδρίτου: Κοιτάσματα Χρυσῶ. Θεσσαλονίκη 1952.

— Δημ. Σπ. Εὐσταθοπούλου: Ἐπιστολαὶ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου. Ἀθῆναι 1952.

— Νικολάου Γκουσίου: Περί ἀνορθώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἰπόμνημα πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Βόλος 1952.

— Mar. Savage: Ὁ Σπαρτὶς Σπόρος. Διήγημα (διασκευὴ ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ Α. Ζαχαροπούλου). Ἐκδόσις Πν. Διακονίας Ἱ. Μητροπόλεως Δέρκων. Κων/πολις 1952.

— Ἐλευθ. Διαφέρμου, Διδασκάλου: Τὸ Θεατρικὸν μᾶς (Τὸ σπῆλαιο τοῦ Μελιθονιοῦ - Δραματικὰ γιὰ ἐθνικὲς γιορτῆς. Ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ μᾶς - Διάλογος γιὰ τὴν γιορτὴ τῶν Χριστουγέννων. Τὰ βλαβερά ἔντομα - Κωμωδία). Ἀθῆναι 1952.

— Ἐάνθου Λυσιώτη: Νιφάδες (ποιήματα) Κύπρος 1952.

— Δημ. Τ. Ἀμπελά: Τὸ ὄνειρῶδες κόμμα. Ἀθῆναι 1953.

— Πρόνοια Βορειῶν Ἐπαρχιῶν Ἑλλάδος. Ἀπολογισμὸς Ἔργου 1950 - 1951.

— Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον: Ἐκδόσις τῆς Πνευματικῆς Διακονίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατρῆ- αρχείου. Κωνσταντινουπόλις 1953.

— Τὸ σχέδιον Μάρσαλλ στὴν Ἑλλάδα Ὁ πλήρης ἀπολογισμὸς τῆς βοήθειας τοῦ σχεδίου Μάρσαλλ πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

— Πάνου Α. Πάτρα, Γυμνασίου Ἀρχαίου Β' Γυμνασίου Ἀρρῶνων Ἀθηνῶν: Θρησκευτικὰ καὶ Παιδαγωγικὰ μελετήματα. 1) Περί θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. 2) Αἱ δυνατότητες τῆς ἐπιστήμης καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἀθῆναι 1953.

— Νίκη εἰς τὸ σκότος, Ἡ Σχολὴ Τυφλῶν, Ὁργάνωσις Προστασίας Τυφλῶν Βορείου Ἑλλάδος ὁ «Ἥλιος», Θεσσαλονίκη. Φυλλάδιον περιέχον τὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἔθου ἰδρύματος.

— Τὰ Σωτήρια τῆς Σίφνου εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν, ἐν Ἀθῆναις 1951. Φυλλάδιον περιέχον τὸ ἱστορικόν τοῦ ἐν Σίφνῳ προσωνύματος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἢ Χρυσοπηγῆς καὶ Κανόνας τῆν Ἰεραγίαν Θεοτόκον, φαλλόμενον εἰς λιτανεῖαν τῇ Πέμπτῃ τῆς Ἀναλήψεως, ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῆς νήσου ἐκ πανώλους κατὰ τὰ ἔτη 1676 καὶ 1811.

— Γ. Α. Δασκαλάκη: Τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀμερικανικῆς Δημοκρατίας. Ἀθῆναι 1952. Μελέτη πρὸς κατανόησιν τοῦ βαθυτέρου νοήματος τῆς ἀμερικανικῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἀμερικανισμοῦ γενικώτερον.

— Eusebius Alexander P' Stephanou: The Orthodox Church and you, New York 1951. Φυλλάδιον, εἰς τὸ

δοῦν ἐξιστάζεται ἡ σχέση μεταξὺ τοῦ ἀληθοῦς ὀρθοδόξου χριστιανοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας του, ἡ θέσις του εἰς αὐτὴν καὶ αἱ ὠφέλειαι καὶ τὰ δικαιώματά του, τὰ ὁποῖα πηλίζου ἐκ τῆς τοιαύτης θέσεώς του.

— Βασίλειου Δαούρδα: Θέματα Παιδείας (ἓνα σχόλιο στὸν «Παπουλάκο» τοῦ Κωστή Μπασιτῆ). Washington. B. C. 1953.

— Ἀλέκου Παπαγεωργίου - Εἰρήνης Βασιλειάδου, Καθηγητῶν Φιλολογίας: Ὁ Ἐθνικός Ὕμνος. Κείμενο - Αἰσθητικὴ Ἀνάλυσις. Ἀθήναι.

— Εὐαγγέλου Ἰ. Σιούτα, Δ. Φ. τ. Δ]ντοῦ τῆς Ἀρσακίου Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Πατρῶν: Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀναπτυσσομένου ἀνθρώπου Τόμος Α'. Πάτρα 1953.

— Angiolo Silvio Novaro, τῆς Ἰταλικῆς Ἀκαδημίας: Ἡ μητέρα τοῦ Χριστοῦ. Μετάφρ. Κούλη Ἀλέπη. Ἐκδόσεις «Ἡ Ἀμασκός». Ἀθήναι 1953.

— Χρήστου Μ. Ἐνισλείδου. Π. Φ. Ὁ Σταυρὸς εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν πίστιν, τὴν λατρείαν. Ἐκδοσις «Ἐνορίας». Ἀθήναι 1953.

— Τιμοθέου Παπουτσάκη, Ἀρχιμανδρίτου: Τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἀθήναι 1953.

— Ἰω. Ν. Ἐηροτύρη, Διευθυντοῦ τοῦ Παιραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Μάνα καὶ ἀγωγή. Θεσσαλονίκη 1953.

— Ρούλας Παπαδημητρίου: Ὁ Ἀπόστολος τῆς Ἀγάπης (Διάλειξις γιὰ τὰ 1900 χρόνια τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἑλλάδα). Θεσσαλονίκη 1953.

— Ἰωάν. Γρ. Τιμαγένους, θεολόγου-καθηγητοῦ Ἀνωτ. Ἐκκλησιαστικοῦ Φροντιστηρίου τῆς Ριζαρείου Σχολῆς: Ἐπιτρέπεται ὁ ἔλεγχος τοῦ κλήρου; Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ περιοδικὸν «Ἀνάπλασις». Ἀθήναι 1953.

— Ἡ μεγάλη κατάρτις. Ἐκδοσις Ἀδελφότητος «Εὐσέβεια». Ἀθήναι 1953.

— Ἡ ἱστορία τῆς ἀμερικανικῆς προσπάθειας εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδον τοῦ σχεδίου Μάρσαλ ἀπὸ Ἰουλίου 1948 μέχρι Ἰανουαρίου 1952. Ἀθήναι 1953.

— Παγκοσμιότης. Ἐκδοσις τοῦ Ἰνστιτούτου Κοινωνικῆς καὶ Οἰκονομικῆς Ἀνασυγκροτήσεως. Ἀθήναι 1953.

— James Truslon Adams: Ἡ ἐποποιία τῆς Ἀμερικῆς. Ἐκδόσεις «Ἄστὸς». Ἀθήναι 1952.

— Παντελεὴ Κυπαρίσση, Λοχαβοῦ: Ἡ Δασκαλίτσα. (Ἐθνικὸς διαγωνισμὸς διηγημάτων Ἐνώσεως Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν 1953).

— Τάσου Β. Ζόμπολα: Ἐνας φίλος ἑναγύριος. Νουβέλλαι. Ἀθήναι 1953.

— Πάνου Ν. Παναγιωτοῦνη: Ἡ μπαλλάντα τῆς ἀγάπης (ποιήματα). Ἀθήναι 1953.

— Στεφάνου Ἰ. Μακρυμιχάλου: Ἡ δραχμὴ καὶ πρέπει νὰ ξαναγίνῃ χρυσὴ (Οἰκονομικὴ μελέτη). Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Ἡ Νεωτερικὴ». Ἀθήναι 1953.

— Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῆς Προνοίας. Ἐπίσημον ἔργον τοῦ Ἰπουργεῖου Κοιν. Προνοίας.

Εἰδικὸν τεῦχος ἀφιερωμένον εἰς τὸ θέμα τῶν ἀναπήρων. Ἰανουάριος 1953.

— Νικολάου Θ. Μπουγάτσου, θεολόγου-καθηγητοῦ: Στοιχεῖα Ἑσωτερικῆς Ἰσραποστολῆς. Ἀθήναι 1953.

— Ἐπιτηρῆς Ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1952-1953 τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀνωτάτης Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν Ἀθῆναι 1953.

— Ἀρχιμανδρίτου Βαρνάβα Τζωρτζάτου Δ. Θ. Διευθυντοῦ παρὰ τῇ Ἀποστολικῇ Διακονίᾳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος: Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Βαρνάβα. Μετὰ τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου καὶ μουσικοῦ παραρτήματος. Ἀθήναι 1953.

— Γ. Α. Χατζηαντωνίου Δ. Θ. Ποιμένος Β' Ἑλλ. Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν «Πέραν τοῦ Τάφρου». Ἐκδόσεις «Ἡ φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου». Ἀθήναι 1953.

— Μιχ. Β. Κυριακάκη. Ποιμένος τῆς Ἀ' ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας: «Ὁ ὕμνος τῆς ἀγάπης». Ἀθήναι 1953.

— Δ. Σαβράμη: «Τὸ νόημα τῆς ἐργασίας». Ἀθήναι 1953.

— Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως. Μία εἰκοσαετία 1933-1953.

— Ὅλοι τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκδόσεις «Ζωῆς». Ἀθήναι 1953.

— Τιμολέοντος Ν. Σταυροπούλου: Χαραυγὴ. (Ποιήματα).

— Τσάρλς Μόργκαν: Στραφτερό ποτάμι. Μετάφρασις Ἀγγελικῆς Γάτου. Ἀθήναι 1953.

— Φωτεινῆς Θ. Τζωρτζάκη: «Οἱ νέοι ἀργοναῦτες». Ἀθήναι 1953.

— Λουὶς Μπρόμφλιντ: Κένυ. Μετάφρ. Ἀγγ. Γάτου-Γιούργου Γάτου. Ἀθήναι 1952.

— Ἐγχειρίδιον Διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας Κύπρου. Λευκωσία 1952.

— La Revue de psychologie de peuples, No 1 1953. Pierre E. Kovalewsky: La Chretientie orientale Orthodoxe et ses Divers Aspects Nationaux.

— Thoraxchirurgie: Georg Thieme Verlag, Stuttgart.

— Prof. Dr. Méd. Heinrich Martius: Die Geburtshilfflichen Operationen, Georg Thieme Verlag, Stuttgart.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

δ. Ἀγγ. Φωτεινοῦ, Παιανίαν. Καὶ τὰ νέα σας ποιήματα προδίδουν ὅτι ἔχετε ποιητικὴν ἰκανότητα. Ἡ ἀπλότης των εἰν ἡμῶν κατάρτισις. Καλύτερον τὸ «Σκίπανεῖς». Σὰς συνιστῶμεν νὰ προχωρήσετε μετὰ τὰς ὑποδείξεις πού σὰς ἔχουν γίνει — κ. Ἀλκην Χαροῦμενον Φαλιάνθην — Κορωνίης. Τὰ ποιήματά σας ἔχουν τὸ πρῶτον τὸ βυθμοῦ. Προσέξατε τὴν καλὴν χρησιμοποίησιν τῶν λέξεων. Καλύτερον τὸ «Ἡ βρόσις τοῦ χρυσοῦ μάς». — κ. Φωκ. Μαρτίνου, Ἐν τ. α. ὁ θ. α. Μετὰ τὰ νέα σας ποιήματα σημειώσατε σημαντικὴν πρόδον. Τὸ «Πρόσκληση νὰ ξανατοῦσῶμεν» λυρικώτερον τὸ ἄλλου, ἀλλοῦ ἢ 21 καὶ 3η στίχοι πορρωσιάζουν ἀφῆσαν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐλαττωσὶν συοχή. Το «Ἄιτιλο» εἶναι ἀριώτερον — κ. Τίμ. Δ. Ὁρ. Ἐν τ. α. ὁ θ. α. Ἡ ζωγραφικὴ διάθεσις πού χάραττοῖζει τὸ σταλὲν εἶναι ἓνα μεγάλο πρῶτον. Παρουσιάζει ὁμοῦ ἀρ-

κετὰ ἑλληφεις εἰς τὴν τεχνικὴν.—κ. Μιχ. Δάκν. Ἐνταῦθα. Συμφωνοῦμεν ἀπολύτως μὲ τὴν βασικὴν διαπιστώσιν εἰς τὴν ὅποιαν καταλήγεται μὲ τὰς σκέψεις ποῦ διατυπώνεται διὰ τὴν 28ην Ὀκτωβρίου.—κ. Ν. Σπυρ. Ἐνταῦθα. Τὸ νέον σας ποίημα ἔχει ὕψηλὴν ἐμπνευσίν, ὑπερτελεῖ ὅμως εἰς ἀπόδοσιν. Οἱ 4 πρῶτοι στίχοι πολὺ καλοί.—κ. Βρασ. Τσίπουρ. Ἐνταῦθα. Τὸ ποίημα σας ἔχει μίαν ἰδιαιτέραν λυρικὴν νότον. Ἡ διόρθωσις ἰσῶν δὴ τελευταίων στίχων θὰ τὸ καταστήσῃ ἀριώτερον.—κ. Χ. Τσαντίλ. Ἐνταῦθα. Καὶ διὰ τὸ ποίημα σας *Ἡ Προσευχὴ τῆς Μάννας* ἔχομεν νὰ γράψωμεν ἐπαινετικά λόγια. Ἡ μουσικότης καὶ ἡ τεχνικὴ ἀριότης του, πρέπει νὰ σὰς κούουν νὰ προσέξετε καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐπιτυχῆς ἐκλογῆς τῶν λέξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυχῆται ἡ δημιουργία ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας.—κ. Μανώλ. Δουλιγέρ. Ἡράκλειον. Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ μουσικὴ στιχοποικία διὰ νὰ ἐμφανισθῇ μία ποιητικὴ δημιουργία, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἡ ἀρμονικὴ διάρθρωσις τῶν νοημάτων, τὴν ὅποιαν δὲν ἔχει τὸ σταλὲν.—κ. Γ. Σεβαστιαν. Θεσσαλονίκη. Τὸ ποίημα σας τὸ ἀφιερῶμεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀειμνήστου ποιητοῦ Γ. Βερλιτῆ μὰς συνεκίνησε βαθύτατα. Δὲν εἶναι βέβαια ἐν τῷ συνόλῳ του ἐπιτυχῆς, ξεχωρίζομεν ὅμως τοὺς δύο πρῶτους στίχους τῆς δευτέρας στροφῆς.—κ. Σπ. Κατσούν. Σπερχειαδ. Ἀπὸ τὸ ποίημα σας λείπει ἡ ποιητικὴ πνοή, ἂν καὶ ὑπάρχῃ τὸ στοιχεῖον τοῦ ρυθμοῦ.—κ. Πέτρ. Κυπριώτ. Ἐνταῦθα. Ἐὰν λάβετε ὑπ' ὄψιν σας διὰ τὸ διήγημα πρέπει νὰ ἔχη πλοκήν καὶ νὰ ἐμφανίσῃ ἔντονα τὰ γεγονότα καὶ τὴν βαθύτεραν ἀφήγησιν τῶν εἰς τὸ πρόσωπα, ποῦ περιέχει, ἀντιλαμβάνεσθε διὰ τὸ ἀφήγημα εἶναι μία ἀπλὴ ἐκθέσις γεγονότων ὑπογραμιζομένων μὲ τὰ οὐσιασθήματα τὰ ὅποια προκαλοῦν.—κ. Μαρ. Νικολίν. Ἐνταῦθα. Ἐχει ἀρκετὰ ποιητικὰ στοιχεῖα τὸ σταλὲν. Ἰσως ἡ ἀκροστιχὶς δὲν σὰς ἐπέτρεψε νὰ ἐκφορῶσθε ἀνέτως. Καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἔλειπε κάποιος ρητορισμὸς ποῦ ἐμφανίζεται εἰς τὸ ποίημα σας. Ἡ ἀϊότης εἶναι ἕνα μεγάλο προσόν.—κ. Κων. Τριανταφ. Θεσσαλονίκη. Ἀπὸ τὸ ποίημα σας ξεχωρίζομεν τὸς δύο πρῶτας στροφὰς καὶ ἰδίως τὴν δευτέραν. Ἡ τρίτη στροφή δὲν εὐρίσκειται εἰς ἐνόητα μὲ τὰς προηγουμένας καὶ μετρικῶς δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ αὐτάς.—κ. Τάσ. Ν. Πετρ. Πειραιᾶ. Τὸ «Σκέψου» ἔχει ἀπλότητα ἀλλὰ χρειάζεται καὶ κάποιον λυρικὸν ἐμπλοτισμὸν τὸν ὅποιον ἀπαιτεῖ τὸ θέμα σας. Ἡ ἀπλότης δὲν σημαίνει ξηρότητα.—κ. Β. Κραφ. Ἰωάννινα. Ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν τὴν διόρθωσιν τοῦ στίχου σας. Θὰ εἶχαμεν ὅμως καὶ πάλιν τὴν ἐπιφύλαξιν, διὰ καὶ παρα τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τίτλου τὸ ποίημα σας δὲν ἔχει τὸ στοιχεῖον τῆς ζωτικότητας.—κ. Ν. Πρασ. Ὁραϊόν.—Ξάνθη. Ἀπὸ τὴν νέαν συνεργασίαν σας ξεχωρίζομεν τὸ «Σκέψης ζωντάνεμα» τὸ ὅτιον μολῶντι ἐν τῷ συνόλῳ του δὲν εἶναι ἐπιτυχῆς ἔχει μίαν ἰδιαιτέραν χάριν καὶ ἰδίως ἡ τελευταία στροφή. Τὸ «Πάσχα» ἔχει μουσικότητα καὶ τεχνικὴν ἀριότητα, δὲν ἔχει ὅμως πληρότητα, διότι ἡ δευτέρα καὶ τρίτη στροφή εἶναι ἀτονες, ἡ δὲ δευτέρα ἀποτελεῖ ἐπαναλήψιν τῆς πρώτης.—κ. Δημ. Μακρ. Ἐνταῦθα. Τὸ νέον σας ποίημα ἐκτός τοῦ ρητορισμοῦ, ποῦ ἐμφανίζει, περιέχει ὀμοιοκαταληξίας ἐξεζητημένας καὶ ἀρκετὰς λέξεις ἀντιποιητικάς.—κ. Π. Μαρτίνοβ. Ἐνταῦθα. Τὸ «Ἀχ δόξα ἴσθαι παιδί» ἐμφανίζει ἀπλότητα καὶ χάριν καὶ θὰ ἡμεροῦσε ν' ἀποτελέσῃ καλὴν προσπάθειαν μὲ μίαν βελτίωσιν εἰς ὁ-

ρισμένα σημεῖα.—κ. Κωστ. Παπαπαν. Κηφισιά. Εὐχαριστοῦμεν καὶ διὰ τὴν νέαν ἀξιόλογον συνεργασίαν σας.—δ. Βασ. Ἀγγελάκ. Πειραιᾶ. Ἀπὸ τὸ σταλὲν γίνεσθαι φανερόν διὰ κατέχετε τὴν τεχνικὴν τοῦ στίχου θὰ ἴσχυον ὅμως νὰ καλλιεργήσατε τὰς ποιητικὰς σας ἱκανότητες διὰ νὰ παρουσιάσατε κάτι τὸ συγχροτημένον.—δ. Κριτίνην. Ἐνταῦθα. Καὶ τὰ νέα σας ποιήματα δέχονται δὲν σημειώσαστε πρόδον.—δ. Μυρσίνην—Κηφισιά. Ἡ τελευταία στροφή τοῦ «Παράλυτο» ἔχει μίαν ἐπιτυχὴ ἐμφάνισιν, αἱ ὑπολοιποὶ χρειάζονται μίαν ἐκ νέου ἐπεξεργασίαν.—κ. Κ. Α. Ἰωάννινα. Ἡ μουσικότης ποῦ παρουσιάζει τὸ «Χαρὰ μέσ» στὸν πόνο» εἶναι ἕνα προσόν ποῦ ἐγγυάται τὴν καλὴν μελλοντικὴν σας ἐξέλιξιν. Φρονοῦμεν διὰ μὴ ἀσμπύξῃς θὰ τὸ καθίστα λυρικὸν κείμενον.—κ. Ν. Χά. Κ. Α. Αἰγίου. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπιφυλάξεων ποῦ ἔχομεν διὰ τὸ κομποθεριακὸν περιεχόμενον τοῦ ποιήματός σας φρονοῦμεν διὰ ἡ τάσις πρὸς στιχοποικίαν δὲν ἡμπορεῖ νὰ παρουσιάσῃ ἀληθινὴν ποίησιν.—κ. Γεωργ. Μ. Ξυδ. Ἐνταῦθα. Τὸ «Ὁ ἀναμάρτητος πρῶτος τὸν λίθον βαλέτω» δὲν ἀποτελεῖ ἐπιτυχὴ ἀπόδοσιν τῆς γνωστῆς ἀκμῆς τοῦ Εὐγγελλίου. Ἐχει ἐξεζητημένας ὀμοιοκαταληξίας. Ἐπὶ πλέον καὶ ἡ φραστικὴ ἐπέδυσσις τῶν νοημάτων δὲν εἶναι ἐπιτυχῆς.—δ. Ταβιθά Πέτρο. Θεσσαλονίκη. Τὸ «Ἀπ' τὸ ἡμερολόγιον τῆς Κας Λαμπίρη» ἔχει ἀναμφιβόλως χριστιανικὴν ἐμπνευσίν καὶ προβλεπὶ τὰς ἱκανότητας ποῦ ἔχετε εἰς τὸ πεζόν. Δὲν ἡμπορεῖσθε ὅμως νὰ ὑπερβιβάσατε τὰς δυσκολίας ποῦ παρουσιάζει τὸ θέμα σας, διότι τὸ θέμα τῆς «Ἐπιστροφῆς» εἶναι γνωστόν καὶ ἀπαιτεῖ λεπτόν χειρισμόν διὰ νὰ ἐμφανισθῇ κατὰ πρωτότυπον τρόπον.—δ. Βιολέτταν. Κώστα. Ἐνταῦθα. Ἡ διόρθωσις δὲ ἐπιτυχῆς, πλην τῆς πρώτης στροφῆς ἡ ὅποια εἶναι ἀρτία αἱ ὑπολοιποὶ ὀστεροὶ τὸν τὸ ὅλον ποίημα δὲν παρουσιάζει συνοχήν.—κ. Ἀπόστ. Γ. Σπυρόπ. Ἀγναντ. Τὸ «Πιότης ἄκρι θανάτου» ἐμφανίζει μὲν τεχνικὴν ἀριότητα ἐν τῷ συνόλῳ του ὅμως δὲν εἶναι ἐπιτυχῆς, στερεῖται δὲ καὶ τοῦ λυρισμοῦ τὸν ὅποιον ἀπαιτεῖ τὸ θέμα ποῦ πραγματεύεσθε.—κ. Χρ. Καλόπ. Θεσσαλονίκη. Ἡ ἀπάντησις διὰ τὴν σταλειάν συνεργασίαν σας, ἐδόθη εἰς τὸ τεύχος Φεβρουαρίου.—κ. Νικ. Ἰ. Χαρτοφ. Ρόδον. Ἐπὶ τοῦ θέματος Ἰούδας, αἱ «Ἀκτίνες» ἔχουν ἀφιέρωσιν διήγημα μὲ δύο συνχελεῖς ὅπὸ τὸν τίτλον ὁ «Υἱὸς τῆς Ἀπολλείας». Ἡμπορεῖτε νὰ τὸ ἐδρῆτε εἰς τὸν τόμον τοῦ 1938 καὶ θὰ ἴδῃτε τὴν ὀρθὴν κομποθεριακὴν θέσιν τοῦ ζητήματος.—κ. Στεφ. Ροδάγαπην. Ἐνταῦθα. Τὰ σταλμένα παρουσιάζουν ἀρκετὰς ἀρετὰς καὶ ἔχουν τὰ προσόντα τῆς προηγουμένης ποιητικῆς παραγωγῆς σας, ἔχουν ὅμως ἀνάγκην βελτιώσεως εἰς ὀρισμένα σημεῖα.—κ. Γ. Διαμαντ. Χάλκη. Θὰ σὰς συνητοῦσαμεν νὰ μὴ δίδετε ἔκτασιν εἰς τὰ ποιήματα σας καὶ νὰ πάρετε ὡς περιεχόμενον τῶν στίχων σας κάτι ἀπὸ τὰ τόσα θέματα ποῦ ἀπασχολοῦν τὴν ἐποχὴν μας.—δ. Φαίδρ. Μιχαήλ. Πάτρας. Τὰ ποιήματα σας δέχονται διὰ διαθέσεως ποιητικὰς ἱκανότητας καὶ διὰ ἡ προσπάθειά σας θὰ ὑπερβῇ τὴν παρούσαν ἐπίδοσιν σας καὶ θὰ φθάσῃ εἰς μίαν ἀνωτέραν ποιητικὴν δημιουργίαν.—δ. Μαρίν. Φράγκ. Πύρον Σφιγγός. Ἐχετε εὐχέριαν εἰς τὸν στίχον ἀλλὰ μὴ ἐπαναπαύσθε εἰς αὐτὴν. Ἐνδιαφερῆσθε διὰ τὴν οὐσιαστικώτεραν καλλιέργειαν σας ἡ ὅποια καὶ τὸν στίχον σας ἐν καιρῷ θὰ ἀξιοποιήσῃ.

Περιοδικὸν «Ἀκτίνες», ὄργανον τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων» — Ἐκδ. Χριστ. Ἐνώσ. «Ἀκτίνες». Γραφεῖα: ὁδὸς Καρύστη 14, Ἀθῆναι (1) Τηλ. 35-023 — Θεσσαλονίκη: Ἀγ. Σοφίας 38. — Πειραιᾶς: Φίλωνος 34α. — Ὑψούθνος: Δ. Γ. Σταμάτης, κατοικία Φαδιέρου 89α, Ἀθῆναι: (1). — Ἐτησίαι συνδρομῆς δρχ. 25.000, ἐξωτερικῶν δολλ. 3. — Πρῶται τυπογραφίαι: Δ. Παπακωνσταντίνου, Μαυρομιχάλη 176. — Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα ἤ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται.